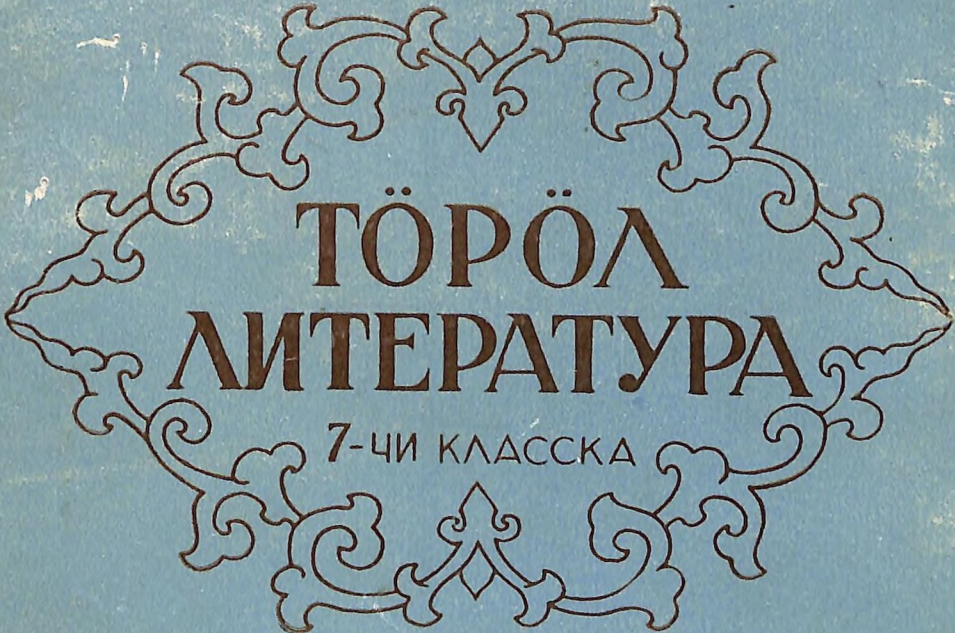

83.3(2=632.1)

Т 610

А. П. КУЧИЯК

ТӨРӨЛ ЛИТЕРАТУРА

7-ЧИ КЛАССКА

ГОРНО-АЛТАЙСК

1959

76241

8.с
К 88

А. П. КУЧИЯК

ТӨРӨЛ ЛИТЕРАТУРА

7-чи КЛАССКА

Горно-Алтайский облоно
йбптбдн

76241
C
0
2
0

Горно-Алтайская Областная
« БИБЛИОТЕКА »

ГОРНО-АЛТАЙСКИЙ
БИЧИКТЕР ЧЫГАРАР ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫ
1959

0.5 (2 = 632.1 / 72)
610

СОВЕТСКИЙ ЛИТЕРАТУРА

Советский литературанын учуры.

«Бистинг литература телекей үстүндеги бастыра албатылардын литературасынан эң јииди. Оныла коштой ол эң идейный, эң революционный литература» — деп, советский орус литература керегинде Советский государство ло Коммунистический партиянын ат-нерелү ишчизи Андрей Александрович Жданов айткан.

Ненин учун советский литература телекей үстүндеги бастыра албатылардын литератураларынан эң идейный ла эң революционный литература болуп јат?

XIX-чы чактын улу орус писательдери—Крылов, Пушкин, Гоголь, Тургенев, Некрасов, Толстой, Чехов онон до өскөлөри бойынын албатызыла бек колбулу болуп, бойларынын бастыра кучин албатызына берген. Олор бойларынын мөңкүлүк художественный произведениелеринде бистинг төрөлибистин ле орус албатынын јадын-јүрүмин чындык көргүскендер.

Бу писательдердин эң артыктары төрөлин бастыра јүрегинен сүүп, дворяндардын ла капиталисттердин базынчыгынан айрылары учун тартыжуга миллиондор тоолу ишмекчи ле крестьян улусты кычыргандар.

XIX-чы чактын орус писательдеринен советский литература ишмекчи ле крестьян албатыга тузазын јетирер јакшынак традиция энчилөнгөн, Крыловтон, Пушкиннен, Лермонтовтон,

Толстойдон, Тургеневтен, Некрасовтон, Чеховтон ло оноң до өскө сөстин художниктеринен советский писательдер бойының произведениелеринде јадын-жүрүмди чындык көргүзериңе ле бийик художественный мастерството үренгилеп јат.

Коммунистический партияга баштадып, бистинг төрөлибистин албатылары күчтү, јендиртпес Советский государство төзөйлө, социализмди бүдүрген, эмди коммунизмнин келер јаркынду өйиңе барып јат.

Советский литератураның күчи ле оның төс учуры — Коммунистический партияның идеяларыла колбошкоңында ла миллиондор тоолу ишмекчи ле крестьян улустың энг бийик ле энг артык амадуларын көргүскенинде. Мыңызы советский литератураны телекейде энг озочыл литература эдип јат.

Совет ороондо башка-башка национальностту улустар јайым ла тен праволу болдылар.

Социализм албатының јадын-жүрүминин материальный ла культурный кеми үзүк јок өзөриңе сүрекей элбек арпалар ачкан. Ишкүчиле јаткандардың бастыра бөлүктеринин јадын-жүрүми оноң ары јаранганы — јууның кийининдеги өйлөрдө советский обществоның өзүминин јаан учурлу једими.

СССР-де каанның Россиязындагызындый экономический сондоп калган ла политический праволоры јок национальный «јака јерлер» јок. СССР-де түңгей праволу союзный ла автономный республикалар, национальный областтар, райондор ло округтар бар. Олор бийик өзүмдү промышленностту ла јаан коллективный, социалистический јурт хозяйстволу. Азыйда базынчыкта јуртаган албатылардың культуразында эмди сүрекей јаан кубулталар болгон. Олордың азыйда бойының бичиги јок то болгондоры эмди науканы ла техниканы өскүреринде туружып, бойының байлык, национальный бүдүмдү, социалистический учурлу искусствозын ла литературазын төзөп алгандар.

Алтай албатының культурный өзүминин бир јаан темдеги — алтай литератураның өзүми болуп јат. Алтай литератураның историзы алтай албатының мындый јакшынак писательдеринин ады-јолыла колбулу: М. В. Чевалковло, Мундус-Эдоковло, Чагат-Строевле, П. В. Кучиякла. Бу писательдер алтай советский литератураның төзөөчилери болуп јат.

Алтай кычырачыларды олор пьесала, куучынла, туујыла, повестьле, басняла, үлгерле оноң до өскө литературный жанрларла элден озо таныштыргандар.

Бу иште ологро улу орус ла өскө дө карындаштык албатылар-
дын писательдеринин творческий ченемелдери туза јетирген.

Советский литература, албатызыла терең колбулу болгоны-
наң улам, миллиондор тоолу улустың ак-чек күүн-санаазын, со-
ветский патриотизмди, бастыра бойын беринип, социалистический
төрөлин сүүрин көргүзет.

Бу мыны В. В. Маяковский сүреен терең ле художественный
күчтү «Јакшы!» деп поэманың калганчы бажалыгында көргүзет.
Б. Н. Полевой «Матвей Кузьминниң калганчы кўни» деп куучы-
нында Матвей Кузьминниң јалтанбазын, сүмелүзин, төрөли учун
јүрүмине де килебей турушканын көргүзип јат.

Советский писательдердинг эн јаан произведениелери совет-
ский кижиниң эн артык качестводорын көргүзет: онын совет тө-
рөлин тың сүүгенин, онын советский улустың ырызы учун өткү-
рип турган тартыжузын ла онын мактулу ижин.

Советский писательдердинг көп произведениелери бастыра озо-
чыл кижиликтинг сүүген бичиктери боло берди, нениң учун дезе,
олор советский улустың улу ийде-күчи керегинде чындыкты куу-
чындайт.

Н. А. Островскийдинг «Болот канайда кадырыңан» деп бичи-
ги советский писательдердинг ондый произведениелериниң јар-
кынду темдеги.

Писательдер советский улустың ижин, общественный ла алды-
наң бойлорынын јадын-јүрүмин бириктире көргүзип, байлык са-
наа-шүүлтелерлү, јаан художественный ийде-күчтү искусство
төзөөр учурлу деп, партиянын Төс Комитеди јакарат.

Олордын произведениелери советский улусты јаан творческий
иштерге, коммунизмниң улу строительствозына көдүрер учурлу.

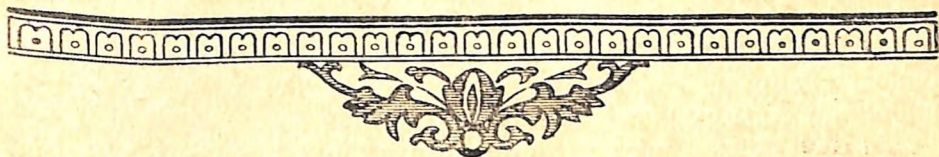
Советский писательдердинг творческий өзүмине Коммунистиче-
ский партия јаан ајару салат. Партия кажы ла писатель өсойн
деп кичееп, ого болужып, онын кажы ла јангы бийик произведе-
ниезин хозяйственный фронттың јаан јенүзиле тең көрөт.

Алтай писательдердинг эн артык произведениелери јашөскү-
рим ончо буудактарды өткөдий омок эдип өскүрерге ле социа-
лизмди төзөп бүдүрерге тың болушкан.

Јер үстүндеги амыр-энчү учун тартыжуда бистин орооныбыс
јайым сүүген албатыларды башкарып јат, онын учун советский
писательдердинг произведениелеринде эки тема — коммунизм тө-
зөөри ле амыр-энчү учун тартыжары — колбулу болуп јат.

Такып көрөр сурактар:

1. Советский писательдер улу орус революциядан озогы литературадан неге үрөнгилеген?
 2. Советский литературанын төс учуры кандый?
 3. Советский писательдердин кандый эн артык произведениелерин билеригер?
 4. Советский литературанын эн жаан учуры произведениелерде канайда көргүзилген?
 5. Алтай албатынын литературазынын төзөөчилери кемдер?
 6. Советский писательдердин эн артык произведениелери јииттерди неге үредет?
-

МАКСИМ ГОРЬКИЙ
(1868—1936).

Горький — пролетариаттын искусствозына жаан тузаын јетирген де, база да јетирер аргалу сүрекей жаан художественный талант.

В. И. Ленин, 1910 жыл.

Алексей Максимович Горький.

Алексей Максимович Горький — советский литературный тѳоӧчизи. Ол бойыннг сўрекей бийик кеминде ѳткѳн литературно-художественный творчествозыла, орус ла бастырателекейлик

литературага јетирген салтарыла улу јаан писательдер Пушкинле, Гогольло, Толстойло оной до өскө иатту-чуулу классиктерле коштой турат. Је Горькийдин творчествозы олоордын творчествозынан башка айалгада өскөн. Онын учун Горькийдин литературный ижинин учуры сырагай анылу болуп јат.

А. М. Горький писатель болуп орус литературага XIX јүсјылдыктын учы јаар кирген. Бу өйдө Россияда кааннын башкарузына ла капитализмге удурлажа революционный тартыжуа орус ишмекчи класс көдүрилген. А. М. Горький бойынын литературный ижин Россиядагы пролетариаттын революционный тартыжузыла чике, бек колбоштырган баштапкы улу писатель болуп јат. Ол ишкүчиле јаткан албатынын ортозынан чыккан, олоордын ортозында өскөн. Ол кичинектен ала албатызынын шыралу јүрүмин, олоордын јангы, јайым јүрүм учун тартыжузын көрүп турган.

Улу орус писатель А. М. Горький, албатынын чыпдык најузыла коммунизмнин кереги учун тартыжачызы, јиит те тужунда јалтанбастан мынайда айткан:

«Мен јөпсинбес болуп амадап ак-јарыкта јүрүм...» Ол сөстөри онын эски јүрүмнин эжилериле јөпсинер күүни јок болгонун көргүзет. Чын да, А. М. Горькийдин бастыра јүрүми эски јанды—каан јанды — јаратпай турганын, ишмекчи классты ол јанга удурлажа тартыжарына ла јангы социалистический стройды төзөөрине кычырып турганын көргүзет.

Алексей Максимович Горький — бистинг орооныбыста пролетарский социалистический литературанын төзөөчизи. Онын творчествозы литературада јангы өйди—революционный пролетариаттын художественный өзүмнин өйин ачкан деп айтса, јастыра болбос. Телекейлик литературада ишмекчи класстын капиталистический стройго удурлажа өткүргөн тартыжузын, јангы социалистический стройдын јенгенин элдег озо А. М. Горький көргүскөн. Шак мыны чокум темдектеп, В. И. Ленин Горький керегинде мынайда бичиген:

«...бойын бойынын улу художественный произведениелериле, Россиянын ла бастыра телекейдин ишмекчи движениезиле бек колбоп алган...» Качан В. И. Ленин ле А. М. Горький туштажарда, Владимир Ильич Горькийге мынайда айткан: «Слер бойыгардын художник талантыгарла Россиянын ишмекчи движениезине — је јангыс та Россиянын эмес — сүрекей јаан болуш јетиргенигер».

А. М. Горький—сөстинг улу художниги. Ол бастыра бойынын

јүрүмин телекейди революция ажыра кубултары учун ла коммунизмди төзбөри учун тартыжуда өткүргөн.

1868 жылда 16 (28) мартта Нижний Новгородто (эмдиги город Горький) ишмекчи-столярдын билезинде А. М. Горький (Пешков) чыккан.

Алёша бала тужунда өскүс арткан, јаштаң ала бойы иштеп, курсагын азыранган. Ол магазинде айбыга јүрөтөн уулчак болуп, пароходто казанчынын болушчызы болуп, театрда статист ле хорист болуп, калаш быжырачы, дворник, садовник, грузчик болуп ла оноң до өскө јүзүн-јүүр иштер иштеп јүргөн.

А. М. Горькийдин творческий јолы өткөн јүсјылдыктын учынан ала башталган деп өрө айдылган. Ол өйдө Алексей Максимович ишкүчиле јаткандардын ырысту јүрүми учун ла албатыны базынчыктап турган јангы јоголторы учун туружар ийде-күч бедиреген. Ол бойынын амадузын литературный произведениелериндеги романтический кеберлер ажыра көргүскөн. Олордын бирүзи Данко улусты карануйдан чыгарып аларына ла олордын ырызына болуп, бойынын јүрөгин үзе тартала, јарыткыш чылап, бийик көдүрип, албатынын јайымга баратан јолын јарыткан.

Горький албатыны революционный тартыжуга кычырган. Албаты-јоннын салымы керегинде сананбай, революционный тартыжудан туура турган капиталисттерди, политический реакцияла эптежип турган мешан улусты Горький көрөр күүни јок болгон. «Шонкор керегинде жојон» деп произведеннезинде Горький мешан улусты тенериге учуп чыгып болбос јескинчилү јыланнын кебериле тундеп көргүзеле, ол ок өйдө јалтанбас, јуучыл шонкорды көдүрингилү мактайт. Шонкор тенериле учуп, өштүлерле калапту тартыжып өлгөн. Је онын тартыжузы темей арпаган. Горький онын өлүми керегинде мынайда ајдат: «Ол јалтанбас шонкор! Өштүлерле согужып, сен канын төктиң... Је өй келер — изү качыннын кажы ла тамчызы карануйда чедиргендий јарыыр, көп јалтанбас јүректерди јайым учун, јарык учун тартыжуга көдүрер!»

Революционный пролетариат удабас ла кааннын башкарузыла, капитализмде тартыжу-согушты баштаарын ажындыра сезип, оны сүүнчилү уткуп, Горький бойынын «Буревестник керегинде жојон» деп јарлу произведеннезинде мынайда бичиген:

— Јоткон! Удабас ла јоткон башталар! Онызы јалтанбас Буревестник чуғулду кыйгырган талай үстүнде јалкындар ортозыла сүүнип учат; онызы јенүнинг үни јангыланат.

— Јоткон тыгыда табарзын! — деп, кычырат.

Буревестник Россияда жаан јоткон — албатынын революция-
зы болорын белгелеп, талай үстүндө кыйгырып учат.

1907 жылда кепке базылып чыккан «Эне» деп произведениезин-
де А. М. Горький Россиянын ишмекчи классынын революцион-
ный тартыжузын жаркынду ла чокум кеберлерле чындык көргүзип
јат. Бу произведениеде революционный ишмекчи класстын озо-
чыл улустарынын — Власовтордын, Ниловнанын ла онын уулы-
нын Павелдинг јакшынак кеберлерин көргүскен. Олор албаты-
јонло јуук колбулу болуп, јуук келер өйдө болотон социалистиче-
ский революциянын јенерине терен бүдүп турган улус. Горький-
динг «Эне» деп произведениезин Владимир Ильич «сырагај ла
бойынын өйинде чыккан книге» деп темдектеп, бийик баалап айт-
кан: «Бу книге керектү, көп ишмекчилер революционный движе-
ниеде јакшы ондонбой турушкандар, эмди олор «Энени» бойло-
рына жаан тузалу кычырарлар». Чындап та, Горькийдинг «Эне»
деп повезинег көп тоолу ишмекчилер революционный тартыжуга
үрөнгөндөр.

А. М. Горький социалистический реализмнинг төзөөчизи болуп
јат. Ол ишкүчиле јаткан албатынын јакшынак кеберлерин, оло-
рдын иштеңкейин ле турумкайын, кезер кептү ийде-күчин кеерке-
де јурап, јылу сөстөрлө бичиген.

Ороондо не болуп турганын, улустын јадын-јүрүми кандый
болуп турганын билип аларга, Горький жаантайын Россияла јойу
јорыктап, јүзүн-башка улусла — студенттерле, ишмекчилерле,
крестьяндарла туштажып, куучындажып, олордын ижин литера-
тура ажыра көргүзөтөн.

А. М. Горькийдинг улу писатель болуп өзөрине Пушкиннин,
Толстойдын, Бальзактын, Шекспирдинг ле оной до өскө писа-
тельдердинг произведениелерин ле Карл Маркстын, Лениннин
улу бичиктерин кычырып үрөнгөни көп туза јетирген. Бичик-
тердег ол кандый ла улустын јүрүмиле танышкан. Ол бичиктер
Горькийдинг эг артык најылары болуп, кандый ла кыйынду, уур,
једикпестү јүрүминде болушкан. Бичиктер А. М. Горькийдинг
школы ла университеттери болгон, бичиктерди көп кычырып, ол
телекейде сүреен жаан үредүлү улустын бирүзи боло берген.

Социалистический революция јөнгөн кийининде А. М. Горький
социалистический строительстводо эрчимдү турушкан. Горький
Советский Писательдердинг Союзынын ижин башкарып, јиит
поэттерди ле писательдерди воспитывать эдип ле бир канча жур-

налдар редактировать эдип, јаан государственный иштер бүүдүрүп турган.

Бу ок жылдарда Горький сүрекей жакшы романдар, пьесалар бичиген. База ол Ленин керегинде, Толстойды ла оной до өскө писательдерди эске алынган куучындар, публицистический ле литературно-критический статьялар бичиген.

Алексей Максимович Горький 1936 жылда 18 июньда өлгөн. Бастыра телекейде миллиондор тоолу улустар улу кичи өлгөнине сүреен кородогондор.

А. М. Горький бойынын жүрүмүни калганчы күндерине жетире кичиликтин озочул ийде-күчтерин бириктирери учун тартылып, жуу баштаарга тургандарды кезем критикалап турган. 1903—1936 жылдарда бичиген статьяларында ишкүчиле жаткандарды жаңы жуу баштаарга турган империалистический агрессорлорго удурлажыгар деп кычырган кычырузы эмди де жаан учурлу болуп жат.

А. М. Горький жаңы, советский литературанын төзөөчизи болуп тура, бистинг ороонун көп тоолу жүзүн-башка нацияларлу албатыларынын литературазын өскүрерине, ол тоодо бистинг алтай албатынын литературазынын өзүмине сүрекей жаан тузазын ла болужын жетирген.

Улу орус пролетарский писательдин произведениелери бистинг ороондо 76 башка тилле 2377 катап кепке базылып чыккан. Ол тоодо бистинг алтай тилине база көп произведениелери көчүрилген: «Эне», «Бала тужы», «Улуста жүргени», «Менин университеттерим» деп повесттерин ле көп тоолу куучындары кепке базылып чыккан.

А. М. Горький телекей үстүндеги бастыра албатылардын сүүген писатели.

Сурактар ла жакылталар.

1. Ненин учун А. М. Горькийди советский литературанын төзөөчизи деп айтадыс?

2. «Мен жөйсинбес болуп амадап ак-жарыкта жүрүм» деген сөстөрдүн учурын жаттап беригер. Неле жөйсинбегенин темдектегер.

3. А. М. Горькийдин творчествозы литературада кандый өйдө ачты? Шакмыны темдектеп, В. И. Ленин нени айтты?

4. А. М. Горький кайда, качан, кандый биледе чыккан?

5. А. М. Горькийдин творческий жолу качан башталды? Ол кандый произведениелериле темдектелген?

6. Горькийдин «Эне» деп произведениези керегинде В. И. Лениннин айтканын жаттап куучындап беригер.

7. Сүреен жаан үредүлү улустын бирүзи болорго А. М. Горькийге не болушты?

8. Социалистический строительства А. М. Горький болужын канайда жетирди?

9. А. М. Горький качан жада калды?

10. А. М. Горькийдинг творчествозынын учуры кандый?

Бала тужы.

(Үзүктөр)

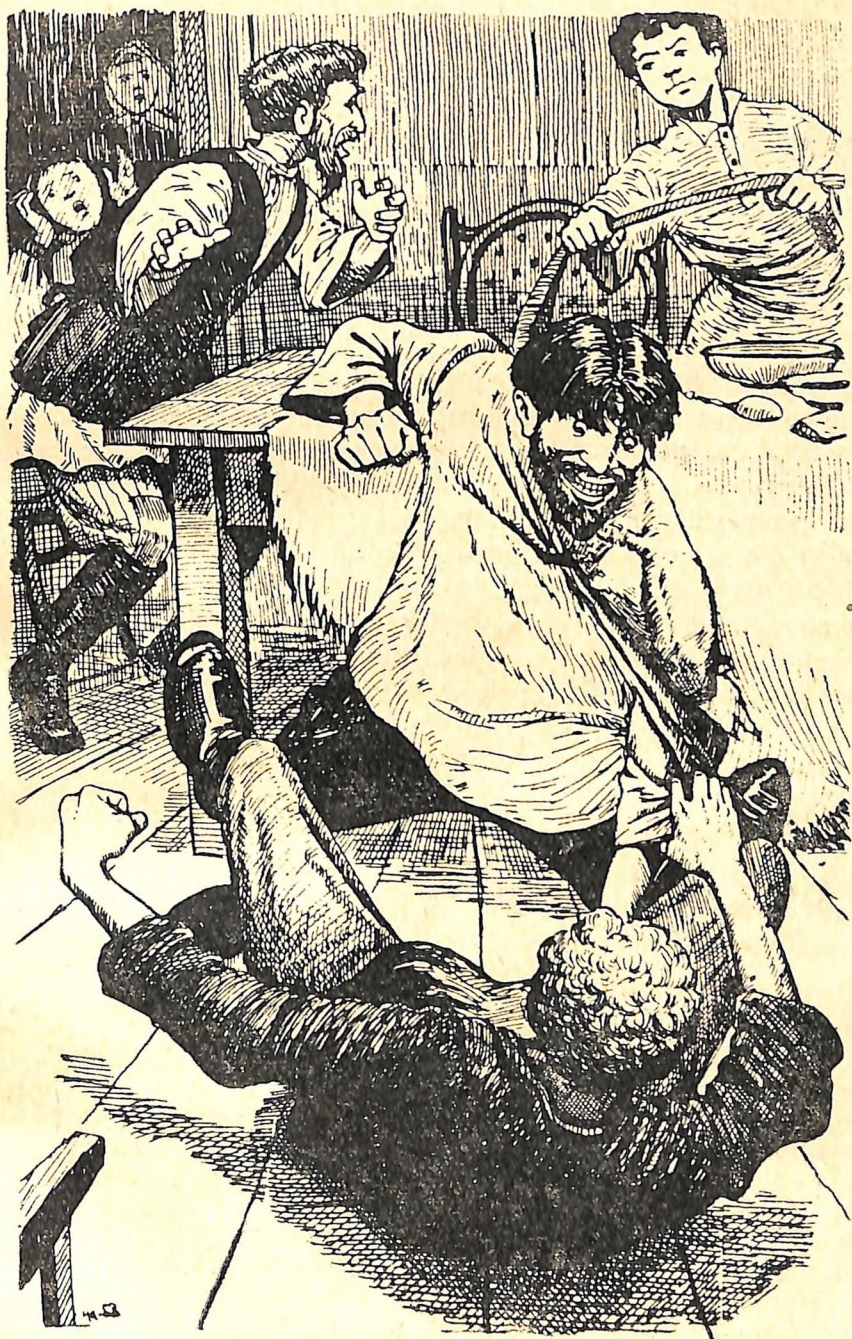
I

Аайы-бажы жок, сананып айдып та болбос сан-башка уур жадын-жүрүм башталала, сүрекей коркушту түргөн өдүп турды. Бу жүрүм сүрекей санаалу кижинин жакшы айдып салган коркушту чөрчөгиндий менин санаама кирет. Өткөнин эмди санангамда, мен бойым да ончозы шак онойдо болгонына жүк арайдаг бүүдүп турадым, көп немени жаратпай, жайладып салгадый, — «санаазы жок уктулардын» карануй жүрүми тонг өткүрө кату болгон.

Же чындык комудалдан бийик, мен бойым керегинде айдып турган эмезим, тегин орус кижинин алдындагы ла эмдиги күнге жетире базындырып жаткан жүрүмүн айландыра сананган санаам керегинде айдып турадым.

Таадамнын туразы бойы бойлорына удурлашту өчлө толуп калган болды, жаан улустардан болгой, керек десе, жаш та балдар өштөжип туратандар. Энемнин карындаштары адазынан жөөжө үлежерге, жалтаныш жоктон сурагылап турарда, энем шак ла ол күндөрдө келген деп, соңында жаанамнын куучындарынан мен билгем. Энемнин кенетийин келгени олордын энчи үлежип, адазынан айрылар күүндерин там ла тыгытты. Энем таадамнан сурабай, бойынын санаазыла кижиге барган учун, ол ого берилетен энчини бербей салган. Таайларым ол энчини бойлоры үлешкилеп аларга санангандар. Энем эмди энчи сураар болор деп, олор коркыгылап тургандар. Олор кемге городто, кемге Ока суунын ол жанында, Кунавина журтта, мастерской ачар керегинде керишкенинен бери удаган.

Бис келгенинин кийининде удаган жокто, кухняда түште ажанып отуларыбыста, кериш башталды: таайларым бут бажына кенетийин тура жүгүргилейле, столды ажыра бөккөйип, таадама, тиштерин ийт чилеп ырсайтып алган, силкинижиң, улуп

ыркыраныжып турдылар, таадам дезде столды жалбакла токулда-
дып, бастыра бойы кызара берген, пөтүк чилеп, үнгүр кыйгырды:

— Јер сайын тоскуарым!

Јаанам чырайын, оорып тургандый, чырчыйтып айтты:

— Адазы, ологго бастыра немелерди берип ийзег, амыр бо-
лор, берип ий!

— Тым, болужачы! — Көзи суркурап таадам кыйгырды, он-
дый кичинек бойынча, онын ол кире тыг кыйгырганы кайкамчы-
лу болды.

Энем столдонг турала, көзнөк јаар мендебей базып барала,
ары көрүп турды.

Михаил таайым кенетийин талайып келеле, карындажынын
јүзине согуп ийди, онызы опурып ийеле, оныла тутпактажа берди,
экилези кыркылдажып, онтогылап, керижип, полго тоголонгылай
бердилер.

Балдар ыйлашкылады; барлу Наталья јенем кенетийин кый-
гырып ийди; менинг энем оны кучактай тудуп алган кайдаар да
апарды; бала алачы омок, чоокыр јүстү Евгенья кухнядан бал-
дарды чыгара сүрүп турды; отургуштар антарылып турды; мас-
тердинг болушчызы болуп турган јиит јарынзак Цыганычак Ми-
хаил таайымнын үстүне айра минип алды; мастер болуп турган
кара очкалу, тас башту, јаан сагалду Григорий Иванович дезде
таайымнын колын коларткышла манзаарбай күлүп турды.

Таайым мойынын узада чөйип, суйук кара сагалыла полды
јыжып, коркушту кыркылдап јатты, таадам дезде столды айлан-
дыра јүгүрип, ачымчылу кыйгырып турды:

— Карындаштар, а? Јагыс каннанг бүткендер! Эх, слер-р...

Мен коркыйла, кериш башталардан озо печкеге чыгып алтам
болгом, онон Яков таайымнын јара соктырткан јүзиндеги канды
јес колјунгуштагы суула јаанам канайда јунуп турганын коркуш-
ту кайкап көрүп отурдым; ол ыйлап, будыла јерди тизиреде тееп
турды, јаанам дезде јоон үниле айдып турды:

— Шилемирлер, ан ошкош уктулар, ондонзогор!

Таадам јыртылып калган чамчазынын ийинин өрө тартып,
јаанама кыйгырып турды:

— Көрмөс, андарды не чыгарган?

Яков таайым јүре берерде, јаанам коркушту сыктап толык
јаар барды:

— Апару кудайдыг энези, менинг балдарымнын санаазын
кирдир!

Таадам жаанам жаар тууразынан бурулып турала, ончо немелерин төгүп, ангара тартып салган стол жаар көрүп араай айтты:

— Сен, энези, олордын кийининен аяктап тур, онон башка олор Варваранын да ал-сагыжын чыпарардан маат жок...

— Же болор, кудай сениле! Чамчанды чупчызан, мен көктөп берейин...

Жаанам онын бажын алаканыла жаба тудуп, мандайынан окшоды; таадам сыны жаанамнан жабыс учун, онын ийинине жүзиле түртүлди.

— Энези, байла, балдарды айрыырга келижер...

— Керек, адазы, керек!

Олор узак куучындаштылар: озо баштап эптү, жакшы, соңында дезде, таадам, согузжарга турган пөтүк чилеп, будыла полды жыжып, сабарыла жаанамды кезедип, тыг шымыранып турды:

— Мен сени билерим, сен олорды артык сүйү жадын! Сенин Мишкан — монах, Яшка дезде уурчы, жошкын! Олор менин жөө-жөмдн ончозын аражыдап, тегин јерге тудуп саларлар...

Печкенин үстүнө эби жок эбириделе, мен уютты ангарып ийдим: печкеге чыгатын тепкиштерге ол тийип, аайы-бажы жок табыштанып, жайынтылу көнөккө түже берди.

Таадам тепкишке чыгара калыйла, мени түжүрө тартып, мени баштапкы ла катап көргөндий болуп, аяктап көрүп турды.

— Сени печкеге кем отургусты? Эненг бе?

— Мен бойым.

— Төгүндөп жадын.

— Жок, бойым. Мен коркыгам.

Алаканыла мандайыма араай соголо, ол мени ийде салып ийди.

— Бастыра бойы адазындый! Кедери бар...

Кухнядан качып барарына мен сүйүнгөм.

Таадам менин кийинимнен санаалу, курч, көк көзиле аяктап турганын мен билеп, онон коркып туратам. Кижини өртөп тургандый көстөн менин жаантайын жажынар күүним келип туратаны санаама кирет. Таадам чукулчы деп меге бодолып туратан: ол кандый ла кижини чукулдандыарга кичеенип, шоодып, өчөштирип, бастыразыла өөркөгөндий куучындажатын.

— Эх, слер-лер-р! — деп, ол тудуш ла кыйгыратан: «р-р» деп чөйбө тарткан табыш мени жаантайын эриктирер, сооксындырар күүнге тартатан.

Амыраар часта, энирдеги чайлайтан ойинде, мастерскойдон

кухняга арыгылап калган, сандалла¹ будукталып, купороско күйгүлөп калган колду, кажула чачтарын тангып алган, бастыразы кухняда толықтагы кудайдын каразымак сүрлерине түнгөй таадам, таайларым ла ишчилер келер тушта, шак бу жеткерлү час тужунда, таадам меге одоштой отурала, балдарынын өскө балдарыла куучындашпай, оморды күйүндирип, менле көп куучындажып туратан. Ол жакшынак, жуунак бүдүлү болгон. Онын торко-ло көктөгөн атласный жиледининг эскизи једип калган болгон, оитцадан эткен чамчазы уужалган, штанынын тизезинде јаан јамачылар көрүнип турган. Је ондый да болзо, пиджактар, маңиш-каллар кийип, торко косынкалар мойнына ороп алган уулдарынан ол ару да, јараш та кийинип алгандый көрүнөтөн.

Бис келген кийининде бир канча күндер өдөрдө, ол мени молитвага үретти. Өскө балдар ончозы менен јаан болуп, Успенский церквининг дьячогында² үрөнпилеп турган эмтир; ол церквининг алтын баштары туранын көзнөгинен көрүнип туратан болгон.

Јобош, коркынчак, баланын чырайындый чырайлу, сүрекеј жарык көстү Наталья јенем мени үредип туратан. Онын көзинен өткүрө бажынын кийининдеги немелерди ончозын көрүп ийгедий деп билдиретен.

Мен көзимди типилдетпей, онын көзинен көс албай, узак көрүп турарын сүйүтем; ол көзин сыкыйтала, ары-бери көрүп, араай сурайтан:

— Је, пожалуйста, айтсан: «Тегеридеги адабыс...»

— «Јако же» дегени не? — деп, мен сурагамда, ол коркынчылу ајыктанала, айдатан:

— Сен сураба, ол коомой! Тегин ле менин кийинимнен «Бистинг адабыс...» деп айтсан... је?

Сураганы ненин учун коомой болгоны мени токунатпай турган. «Јако же» деген сөс јажыт учурлу болгон, мен оны билип аларга. өнөтийин јүзүн-јүүрлөп өскөртип айдатам:

— «Јаков же», «я в коже...»

Кугарып калган јенем куучындабай, тудуш ла үзүлип турар үниле айдатан:

— Јок, сен тегин ле «јако же» деп айтсан.

Је ол бойы да, онын бастыра сөстөри де тегин эмес болгон. Бу мени молитва билип аларына аршамыктап, ачындырып туратан.

Бир катап таадам сурады:

¹ Сандалл — будуктайтан неме.

² Дьячок — церквининг ишчизи.

— Же, Олешка, бүгүн нени эттинг? Ойногон! Мандайыңың көгинен көрүп жадым. Көктү болорына жаан сагыш керек эмес! «Биетинг адабысты» үренип алдың ба?

Женем араай айтты:

— Эске ол коомой алынып жат.

Таадам сары кабактарын сүүнчилү өрө көдүреле, күлүмзиренди:

— Ондый болзо, сойор керек.

Мененг катап ла сурады:

— Сени адан сойды ба?

Онын не керегинде куучындап турганын мен аайлап болбой, унчукпай туруп калдым, энем дезе айтты:

— Жок, оны Максим сокпойтон, меге де соктыртпай, токтодып салган.

— Ненин учун?

— Согушла үредип албазың деп, айдып туратан.

— Ол, өлүп калган Максим, көдүрө керектерде тенек болгон, кудай килинчегимди айрызын! — деп, таадам ачынып, жап-жарт айдып ийди.

Онын сөстөри мени тарындырды. Ол тарынганымды билип ийди.

— Сен эрдинди не бүртейтип алган? Көрзөн...

Бажындагы мөңүн-сары чачын түзеде сыймайла, ол кожуп айтты:

— Мен дезе субботто Сашаны оймок учун сойорым.

— Канайып сойотон? — деп, мен сурадым.

Ончозы каткырыштылар, таадам дезе айтты:

— Сакып ал, көрөринг.

Мен бойымда сананып турдым: сойор дегени — малдын терезин сойгонь, болор, чыбыктаар ла согор дегени, байла, жангыс ла учур болор. Улус атты, ийтти, кискени согуп туратан; Астрахань-да дезе будочниктер персияндарды согуп туратандар, — оны мен көргөм. Же кичинек балдарды онойып сокконын мен качан да көрбөгөм, мында таайларым бойынын балдарынын мандайына, ол эмезе јиткезине черткилеп туратандар, — балдар жангыс ла оорынкайлада соктырткан јерлерин тырмагылап, ого керексин-бейтендер.

— Оорынкай ба? — деп, мен олордон канча ла катап сурап туратам.

Олор каруузын жаантайын омок беретендер:

— Жок, эмеш те оорынкай эмес!

Оймок керёгиндеги табышту историяны мен билгем. Эгиргеери таайларым ла мастер будуктап салган кыска бөстөрдү бириктире «штуктайла», ого картоннон эткен ярлыктар жаба көктөп отургандар. Көзи жарымдай жетпес Григорий ле Михаил таайым кокырлап ойноорго, толус жашту жеенин мастердин оймогун свечининг одына кызытсын деп жакарган. Саша свечининг бажындагы когун алып саларга, оймокты кыскашка тиштеди, оны сүрекей изү эди кызыдала, печкенин кийинине жажына берди, же бу ла өйдө таадам келип, иштенерге отурала, кызыдып салган оймокко сабарын бойы сугуп ийди.

Кухняда табыш чыгарда, жүгүрүп келеле, көрзөм: таадам өртөдип алган сабарыла кулагынан тудуп алган каткымчылу сөкнүрүп, кыйгырып турды:

— Кемнинг ижи, бусурмандар!

Михаил таайым столдун үсти жаар бөкөйүп алала, сабарыла оймокты тоголодып, оны үрүп турды; мастер амырынча көктөнүп отурды, онын бажынын тас жеринде көлөткөлөр секирижил турды; Яков таайым жүгүрүп келеле, печкенин кийинине жажынып, ондо араай каткырып турды; жаанам картошко жыжатам темирге чий картошко жыжып турды.

— Мыны Яковтын Сашказы эткен — деп, Михаил таайым кенешин айтты.

— Төгүндөп жадын! — Яков печкенин кийининен чыгара калып келеле, кыйгырып ийди.

Кайда да толыкта десе онын уулчагы ыйлап, кыйгырып турды:

— Ада, ого бүтпө. Ол мени үрөткөн!

Таайларым керишкилей бердилер. Таадам ол ло тарый төктөп, жыжып салган картошканы сабарына салып алала, мени бөй-ыла кожо алып, унчукпай жүрө берди.

Михаил таайым бурулу деп, ончозы куучындашкылап турдылар. Чайлап отуларыбыста оны эмди согор бо, айса сойор бо деп, мен таадамнан сурадым.

— Керек эди, — таадам мен жаар кылчас эди көрөдө, арбанды.

Михаил таайым столду јудуруктайла, энеме кыйгырды:

— Варвара, бойындын күчүгинди токтот, онон башка мен онын бажын үзүп саларым.

— Тийип көрзөг — деп, энем айтты.

Ондогы улустар ончозы унчугышпадылар.

Энем канайда да кыска сөстөр айдарын билип, бойынан улусты туура ийдип тургандый болгон, онын учун олор унчугышпай баратандар.

Энемнен ончолоры коркып турганы меге јарт болгон, керек дезде таадам да өскөлөрине көрө оныла араай куучындажыл туратан. Бу меге эптү, јакшы болгон учун, мен көкүп, карындаштарыма мактанып туратам:

— Мениг энем ончолорынан күчтү!

Олор мойношкылабайтандар.

Је суббот күнде болгон керек мени энемнен ыратты.

Субботко јетире мен база бурулу болуп калдым.

Бөстөрдиг онин јаан улустар канайда эптү кубулткылап турганы мени сүрекей сонуркатты: сары өндү бөстөрдиг алаала, оны кара өндү сууга сукканда, бөстөр дезде өткүн көк өндү боло берет, боро өндүзин сары сууга чайбаарда, ол кыскылтым өндү боло берет. Эдил турганы күч эмес те болзо, је јарт эмес.

Мениг кандый бир неме будуктаар күүним келди, мен ол керегинде Јаковтыг Сашказына, кату уулчакка, айттым: ол јаандардын көзине јаантайын иле көрүнип, бастыразыла уккур болорына белен болотон, јаан улустар оны уккур ла санаалу учун мактап туратандар, је таадам Саша јаар кыйазынан көрүп, айдатан:

— Эх, јылбыгдууш!

Рактын тостойып калган көзиндий кара бүдүмдү Јаковтыг каткак Сашказы сөстөргө туктурылып, мендеп араай куучындайтай, кайдаар да качып јажынарга тургандый јаантайын билдиртпезинен ајыктанатан. Онын көзининг кара чогы кыймыктанбайтан. Је качан ол чугулданганда, көзининг агыла кожо јылыжатан.

Мен оны көрөр дө күүним јок болгон. Эрикчеен көстү, база јакшы күлүмзиреништү, энезине сүрекей түнгей Михаилдинг јобош Саша деп уулчагы меге көдүрезинен јартык јараган. Онын тиштери јараш эмес болгон, олор үстүги ээгинде эки катай өзүп, оозынан көрүнгилеп туратандар. Тиштериле ол сүрекей берижетен, тудуш ла сабарларын оозына сугуп, кийининдеги түп тиштерин чупча тартарга, јайкап јүретен; ол тиштерин кандый ла кижиге тудуп көрөргө берип туратан. Је мен онон кижиге јилбиркеп көргөндү база нени де таппадым. Улус көп турада ол јангыскан јадарын, јарымдай караңгуй толықта, энирде дезде көзнөктө отуарын сүүйтен. Көзнөктин алдына ого коштой јуук отурып алаала, энир-

деги кызыл тегериде, Успенский храмнын (церквенин) алтын баштарын айландыра кара таандар канайда учкулап, өрө бийик көдүрилип, төмөн түшкүлөп, тегерини кенетийин карарта бектеп ийеле, кайдаар да учкулай берип турганын аяктап, бүдүн чактын туркунына унчукпай отуарга жакшы болгон. Качан мыны көрүп отурзан, не де керегинде куучындаар күүнүг келбес, көксинге эрикчеен толуп турар.

Яков таайымнын Сашазы, жаан улустар чылап, не ле неме керегинде көп куучындап туратан. Менин бөс будычы болорго күүнзеп турганымды билеле, байрам тужунда жайатан ак скатертьти шкафтаг алып, оны көк өгдү эдип буды деп, мени жөптөди.

— Ак неме бастыразынанг жеңил будукталар, мен билерим! — ол сүрекей чыныркап айтты.

Мен уур скатертьти шкафтаг алала, оны тудунганча дворго чыгара жүгүрдим, же качан онын кырын өткүн-көк өгдү бөс жаткан чанга сугарымда, меге кайдаг да Цыганычак калып келди, скатертьти ушта согуп алала, оны жалбак алаканыла сыксара тудуп, сенектин ары жанында менин эдип турган ижимди аяктап турган карындажыма кыйгырды:

— Жаанакты капшай кычыр!

Семтер, кара чачту бажын кезедүлү жайкап, меге айтты:

— Же, мынын учун сёге болор ло!

Жаанам жүгүрип келеле, меге каткымчылу чугулданып, калактап, ыйлап та ийди:

— Ах, пермяк, тусту кулак! Сени өрө көдүрип, таштайтан болзо! — Онын кийининде Цыганычакты мекелеп турды:

— Сен, Ваня, таадакка айтпа! Мен керекти жажырып салайын; айса, канайда-канайда өдө берер...

Ванька сууланган колдорын жүзүн-жүүр будукту переднигиңе арчып, санааркап айтты:

— Меге не? Мен айтпазым, көрүгөр, Саша коптоңып ийбезин!

— Мен ого эки акча берерим, — жаанам мени тура жаар анарып жадала айтты.

Суббот күн, кудайга мүргүүрден озо, мени кем де кухняга экелди; ондо табыш жок, карануй болды. Комнатанын ла сенектин эжиктери жабылу болгон, көзнөктин ары жанында дезе күски энгирдин бүрүңкүйи ле оок жааштын табыжы санаама кирет. Печкенин кара оозынын алдында жалбак скамейкада Цыганычак бойына түней эмес, ачынып калган отурды; таадам толықтагы лоханьнын жанында туруп алган суулу көнөктөн узун чыбыктар

талдап, оларды жергелей салып кемјийле, кейди талайып сыгырта согуп турды. Жаанам кайда да карануйда туруп алган, тазы-майын тыг жытап, арбагып турды:

— Сүүнезин, кыйынчы...

Яковтын Сашказы кухнянын ортозында отургушта отуруп алган, јудуругыла көзин јыжып, бойынын үниле эмес, карыган баскын кижичилеп чөйилте айтты:

— Кудайдын учун јаманымды таштагар...

Михаил таайымнын балдары, уулчагы ла кызычагы, ийиндерин түңгей тудуп алган отургуштын кийини јанында кыймыктанбай турдылар.

— Чыбыктап алала, јаманынды таштаарым, — таадам, јибиткен узун чыбыкты јудуругы өткүрө сыймай тартып, айтты:

— Је, штанынды чупчызан!..

Ол манзаарбай куучындап турды, онын үнинин табыжы да, кыјырууш отургушта отурган уулчактын кыймыктанган табыжы да, јаанамнын будынын јыжылганы да, ышталып калган јабыс потолокту кухнянын бүрүңкүйиндеги ундылбайтан тымды не де буспай турды.

Саша туруп, штанынын топчызын чечип, оны тизезине јетиреле, колыла тудуп, коркойып алган, сүрнүгип, скамейка јаар барды. Онын канайда барганын көрөргө коомой болгон, менин бу-дым база тыркыражып турды.

Је качан ол скамейкага јүзи төмөн болуп мойнобой јадарда, онон до коомой боло берди. Ванька дезе јалбак коларткышла оны колтыгынын алдынан ла мойынынан скамейкага јаба буулайла, онын үстүне бөкөйип, кара колыла онын будынын кажыгынын јанынан тудуп алды.

— Лексей, — таадам кычырды, — бери јуукта!.. Је, кемге айдып турум?.. Је көр, канайда сойып јат... Бир!..

Ол колыла бийик эмес талайала, жыланаш этке чыбыкла согордо, Саша чынгырып ийди.

— Төгүндеп јадыг — деп, таадам айтты, — бу оорынкай эмес! Мынайда дезе оорынкай болор!

Соккон јери ол ло тарый јолдоно кызарып, тижий берди, карындажым дезе чөйө багыра берди.

— Тату эмес пе? — таадам, колын бир кемине өрө көдүрүп, түжүрүп, сурады — сүүбей турун ба? Бу оймоктын учун!

Ол качан колын талайып көдүргенде, менин жүрегим оныла

кожо көдүрилип турды; колы төмөн түшкенде, мен база бастыра бойым түжүп бараткандый болдым.

Саша коркушту чичке ле угарга жаман чыгырып турды:

— Баштактанбазым... Скатерть жерегинде мен айтпай кайттым. Мен айтпай кайттым...

Таадам псалтирь кычыргандый, амырынча айдып турды:

— Жетиргени актаныш эмес! Жетиречиге баштапкы камчы тийер. Бу сеге скатертьтинг учун!

Жаанам мен жаар тап эделе, мени колыла тудуп, кыйгырып ийди:

— Лексейди бербезим! Бербезим, казыр ан!

Ол будыла эжикти тееп, кычырып турды:

— Варя, Варвара!

Таадам ого тап эдип келеле, оны туура ийдип, мени туткан жерде тактачак жаар апарды. Мен онын колында чакпыланып, сары сагалын жулуп, онын сабарын тиштеп ийдим. Ол огуруп, мени ныкып турды, учында десе менин жүзимди жара соголо, тактачак жаар чачып ийди. Онын коркушту кыйгызы санаама кирет:

— Жаба тан! Өлтүрерим!..

Энемнин ак чырайы ла онын жаан көзи санаама кирет. Ол тактачактын жаныла жүгүрүп, кыркырууш үнле айтты:

— Ада, керек жок!.. Беригер...

Таадам мени санаам жоголгончо сойды, мен жаңыс көзжөктө, толықта кудайдын көп сүри турган киоттын алдына тургускан кызыл, өчпөс лампадалу кичинекей комнатада, жалбак изү төжөктө көткөрө жадып, бир канча күндөргө оорыдым.

Оорып өткүргөн күндөр меге жүрүмнүн жаан күндери болды. Ол күндөрдүн туркунына мен сүрекей өзүп, база кандый да сан-башка сагыш алынган болгодыйым. Ол күндөрдөн ала мен улустарды токуналы жогынан айкаатарын баштадым, жүрегимдин терезин сойып салгандый болуп, бойымнын да, өскө дө улустын кандый ла өркөжине ле оорынкайына киленткей боло бердим.

Озо ло баштап мени жаанам ла энемнин кериштери сүрекей кайкатты: комнатанын тапчы жеринде кара чырайлу, жаан бүдүмдү жаанам энемди толыкка, кудайдын сүри жаар ийдип, мыжылдап айтты:

— Сен оны не айрып албадың, а?

— Мен коркый бергем.

— Мындый су-кадык неме! Уйалзан, Варвара! Мен карыган да болзом, коркыбай жадым! Уйалзан.

— Токтогор, эне: меге коркушту...

— Же, сен оны сүүбей жадыг, өскүс сеге ачымчылу эмес!

Энем тыг үнденип айтты:

— Мен бойым да бастыра жүрүмиме өскүс!

Онын кийининде олор толыкта кайырчактыг үстүнө отуруп алган экилеси удаан ыйладылар, энем айдып турды:

— Алексей эмес болзо, мен жүре берер эдим, жүре берер эдим! Мындагы кыйынду жүрүмгө мен жүрүп болбозым, эне! Күчим жок...

— Сен менин каным, менин жүрегим, — жаанам шымыранып турды.

Энем чакту эмес деп мен билип алгам; ол, ончолоры чылап, таадамнан коркып жат. Жадып болбой турган жеринен барарга, оор мен чаптык эдип жадым. Бу сүрекей ачымчылу болгон. Удаган жокто энем чындап та айымдан жоголо берди. Кайдаар да айылдан жүре берди...

Канайда да кенетийин, потолоктон түжүрө калып келгендий, таадам келеле, орынга отуруп, менин бажымды тоштый соок колыла тудуп көрди:

— Эзен бе, сударь... Же, сен ачынбай, каруузын айт! Же, айдарыг ба?..

Оны сүрекей тыг тебер күүндү болгом, же кыймыктанарга оорынкай болгон. Онын чачы алдындагызынан там саргарып калгандый болды: бажы амыры жогынан жайканып турды; жаркынду көзи стенедө нени де бедиреп турды. Ол карманынан теке кеберлү эткен пряникти, мүөс кеберлү эткен эки сахарды, яблоконы база бир сабалак көк изюмди чыгарып, бастыразын менин жастыгыма, тумчугымнын жанына салып койды.

— Же, көрүп турун ба, мен сеге сый экелдим!

Эгчейеле, менин мандайыма окшоды; онын кийининде сары будукла будукталып калган кичинекей, катуу колыла менин бажымды араай сыймап, куучындай берди. Сыранай да көп будукталган жери кушкаштын чокужынды корчок тырмагында болды.

— Мен сени ол тушта ойинен өткүрө сокком, карындаш. Сүрекей ачынгам, сен мени тиштеп, тырмап ийеринде, база ачына бергем! Же сенин артыгынча чыдашканын жеткер эмес — тоого жирижер! Сен билип ал: качан бойындын төрөөн улустарын согуп турган болзо, — ол өөркөш эмес, ол үредү. Өскө улуска соктыртпа, бойыгдыйы соксо, кем жок! Мени сокпогон деп, турун ба? Ме-

ни, Олешка, канайда сокконын сен оны коркымчылу тужунде де корбозинг. Канайда мени жаман коргулеп турганын кудай бойы да коруп ыйлаган болор. Же не боло берди? Оксус, баскын эненингу уулы, же мен бойымнын јериме јеткем, — мени башкарачы, цехтин јааны эдип салдылар.

Каткак, жуунак бойы меге јолонип алаала, кату база уур сос-торин јенгилтире ээчий-деечий эптештирип, бойынын бала тужундагы кундер керегинде куучындады.

Онын чанкыр кози јарып, јаркындала берди, база ол алтын-дый чачын суунчилу урбейтип, жоон униле айтты:

— Бу сен пароходло келген, сени буу экелген, мен дезе јит тужумда бойым бойымнын чагымла Волгага удур баржа тарткам. Баржа—суула, мен—сууны јакалай курч таштардын, корымнын устуле кун чыгардан ала тунге јетире јылагаш! Кун јиткенди кызыдып турганынан, бажынг казан чылап кайнап турар, сен дезе, уч уйеге буттелип алган — соокторинг кыјыражып барарын ла барарын, тер козинди туй алган, јол корунбес, јурегинг сыстап, козингнин јажы тоголонып турар,—эх, Олешка, унчукпай ла јур! Барып, барып лямканган чупчулала, јерге конгоро јыгыларын,—ого до суунерин; байла, бастыра чагын торт ло чыккан, амыразан да, олзон до тунгей ле! Быйанзак Иисус Христос господь-тын, кудайдын козинче мынайда јатканыбыс!.. Мен Волга энемди мынайда уч катап кемјигем: Симбирсктен ала Рыбинске, Саратовтон ала бу бого јетире, база Астраханьнан ала Макарьевке јетире, ярмаркага јетире, — мында коп мунг километр! Тортинчи јылында дезе бурлактардын артелинин баштаачызы болуп баргам, — бойымнын санаамды эме коргускем!..

Ол куучындап, кичинек, каткак карыган бойы кубулып, чорчоктоги кижидий кучту болуп, менин алдыма турген озуп тургандый болды, — јаан, боро баржаны сууга удур ол јангыскан апарган...

Кезикте ол тожоктон тужуре калыйла, колыла јангып, бурлактар канайда лямкалу јургилеп турганын, канайда сууны баржадан чыгара тартып турганын меге коргузип турды: кандый да кожонды жоон униле кожондоп турат, онын согында катап ла, јит кижичилеп, орынга чыгара калып, бастыра бойы кайкамчылу, онын до жоон униле тыгыда айтты:

— Же, ондый да болзо, Олеша, јайдын энгилеринде Жигулилерде, кандый бир кок кырдын алдына каша кайнадарга от салып, амыраар јерде бурлак ачымчылу кожонды баштаза ла, ого

бастыра артель жөмөп, жангыс үнле кожондойтондор, ол тушта канча кайнадатан кижинин маңдайына сускучакла согорго керек: канча да кире болзо ойно, же эдер керегинди ундыба!

Канча ла катап эжиктен көргүлөп, оны кычырып турдылар, же мен сурап турдым:

— Барба!

Ол күлүмзиренип, улуска жангып турды:

— Ондо сакып алыгар...

Ол эгирге жетире куучындады, мениле кару эзендежип барган кийининде, таадам чукулчы да, коркушту да эмес деп мен билдим. Ол мени мынайда сүрекей тын сабаганын сананарга меге коркушту күч болгон, же мен оны ол керегинде ундып болбодым.

Таадамнын келип барганы менин жаткан кыбымнын эжигин ончозына жаан ачты, мени соододорго албадангылап, кемизи-кемизи менин төжөгимнин жанына эртен турадан ала эгирге жетире отуратан, бу меге жаантайын сүүнчилү ле соотту эмес болгону сагыжыма кирет. Ончолорунан көп меге жаанам келип туратан, ол мениле кожо жангыс орынга уйуктап та туратан. Же бу күндөрдө сыранай ла жаркынду санааны Цыганычак меге берген. Батпак сынду, көгискир, быжыраш чачту, ол, байрамда кийинген чилеп, алтындый торко чамчаны, килинг штанды, кончын жуурмаштап салган кыжырап турар сопокты кийип алала, эгиргеери келди. Онын чачы жалтырап, койу кабагынын алдынан сүүнчилү көзи, кара эрин сагалынын алдынан ак тиштери суркурап, чамчазы, өчпөйтөн лампаданын кызыл оды чылап, жаркындалып турды.

— Сен көрзөң дө, — ол чанчагына жетире кызарып калган сорбулу жылангаш колын көдүрөле, меге көргүзүп айтты: — бу канайда тижип барган! Мынан коомой болгон, эмди эмеш жазылган! Билип туруң ба: көрзөм таадан атыйланып, сени чыбыктаарга токтобогодый болордо, мен бу колымды тудуп, тааданнын чыбыгы сынып, өскө чыбыкка барза, сени десе жаанан эмесе энен алып барарын сакып турдым! Же жибидип салган ээлгир чыбык сынбады! Же андый да болзо, сеге ас тийген, — көрүп туруң ба, канча киреге? Мен, карындаш, сүмеленерин билерим!..

Сурактар ла жакылталар.

1. Алынган үзүктүн текстин берилген план аайынча үлөп ийгер:

1. Карындаштардын обед өйдөгү керижи ле согужи.
2. Балдары эптү-жөптү жатсын деп жаанактын күүнзегени.
3. Таадазы керегинде Алёшанын баштапкы шүүлтези.
4. Молитвага үрөнгени.

5. Оймоктын тал-табышту историязы.
6. Скатертьти будуганы.
7. Балдарды сойгоны.
8. Таадак соктырткан Алёшанын орынынын жанында.
9. Таадазы керегинде Алёшанын экинчи шүүлтези.
10. Цыганычактын Алёшага келгени.

II. Берилген планла тузаланып, Каширин таадактын характеристикасын тургузыгар:

1. Таадактын тыш кебери.
2. Онын озогы жүрүмн.
3. Таадазы керегинде Алёшанын эки башка шүүлтези.
4. Каширининин жакшы кылык-жандары:
 - а) сагыштузы, сүмөлүзи, улусты жакшы билери;
 - б) иштенкейи;
 - в) жарамзышты, жылбындашты, копты сүүбес болгоны;
 - г) эрмегинин чокумы, жарты ла албатынын үлгериле байлыгы.
5. Жарабас кылык-жандары:
 - а) ачабы, байыырга амадап турганы;
 - б) казыры;
 - в) улусты сүүбей, ологго бүтпей турганы;
6. Каширин таадак ненин учун жамап кылык-жанду (ачап, казыр, улусты сүүбес ле ологго бүтпес) болуп калган?

„Бала тужы“ деп повесть керегинде.

1913 жылдан 1923 жылга жетире Горький үч автобиографический повесть бичиген: «Бала тужы», «Улуста жүргени» ле «Менин университеттерим». Писатель бойынын жүрүминде болгон учуралдар керегинде бичиген литературный произведениелерди автобиографический деп айдар. Кажы ла автобиографический художественный произведениенин учуры писательдин жүрүмин көргүскенинен жаан. Писатель бойынын жүрүминдеги учуралдарды эске алынып, жаңыс бойынын жүрүмин көргүзөргө турган эмес, бойынын жүрүми ажыра ол улусты озогыдагы жадын-жүрүмле таныштырып, ол тужундагы өткөн керектердин учуры керегинде кычыраачылар билип, терен сананзын деп кычырат. Ондый уур айалгалар жаңыс ла писательдин жүрүминде болгон учуралдарды керелеп турган эмес. Бала ла иит тужунда оны курчаган көп тоолу улустын жадын-жүрүми база көргүзилет. Бу үч повестьте орус албатынын жүрүминин качан да ундылбас картиналары журалган.

«Бала тужы» деп повестьте өткөн жүсжылдыктын жетен жыл

дары көргүзүлгөн. Бу жылдарда орус капитализм төзөлөрүн жаңы ла баштап турган.

Горькийдин бала ла жинт тужы Волгада өткөн. Волгала миллиондор тоолу нуд аш, көбөңг, нефть тартылган, агаш агызылган. Мында пароходтор ло баржалар, пристаньдар ла складтар туду-лып, заводтор ло фабрикалар тургузылып турган. Жүстөр тоолу арналу жаткандар мастерскойлор, магазиндер, трактирлер ачкандар. Олор улусты тоногылап, мекеле байыгылаган. Којойымдар ла фабриканттар ишмекчи албатыны јоксыраткандар.

«Эне Волганың» јарадына помещиктерге тоноткылаган, то-ролоп калган мундар тоолу крестьяндар јуулган. Олордың күңи јаан ла кичинек ээлердин јеми болгон. Аайы-бажы јок уур ишке бастырып, оорудан ла курсак јетпезинен улам олордың көп са-базы өлгүлөп те турды.

Садучылардың ла заводчиктердин ортозында кижини базын-чыктаар ла јаба базар казыр јанг бийлеп турды. Ол јанг көп улус-ты үрөп, улус бойы бойын көрөр күүнн јок болор эдип. «Кижн кижиге — бөрү» деп казыр закон тургускан. Шак бу мыны А. М. Горький «Бала тужы» деп повестыте көргүскөн. Василий Каши-рин таадактың кеберинде, оның историйзында, капитализмнің казыр закондоры канайда кижини үрегенин көргүзөт.

**Василий Каширин
таадак.**

Баштапкы тарыйын Алёша таадазы кере-гинде жүзүн-башка санаа-шүүлтелү бол-гон: бир јанынан ол ого (Алёшага) «чугул-чы», «улус кыйнаачы» деп көрүнөтөн. Ол Алёшаны талдыра сок-коң, оның улам Алёшаның жүреги сооп, таадазын јаман көрөр бо-ло берген. Тын соктыртканынан улам оорып јаткан Алёшага ке-негийн кыйнаачы-таадак келди. Мында Алёша оның таадазы озогызын јилбүлү ле сүрекей јакшынак куучындап билер, јала-кай, жүреги јымжак кижн болгонун билди. Бу тушта Алёша таа-дазы керегинде база өскө шүүлтелү боло берди.

Алёшаның санаа-шүүлтези ненин учун онойып кубулганын билерге, оның таадазының куучынын лаптап угар керек. Јинт ту-жунда бурлак бололо, ол уур каторжный иштин корондуузын бойы көргөн. Озогызын коскорып, ол эрмегин албатының үлге-рине келиштире куучындайтан: «...жүн јиткенди кызыдып турга-нынан, бажын казан чылап кайнап турар, сен дезе, үч үйеге бүк-телип алган — сөөктөрүн кыјыражып барарын ла барарын, тер көзинди туй алган, јол көрүнбес, жүрегин сыстап, көзинин јажы тоғолонып турар».

Јинт тужунда таадак санаалу ла эпчил кижѝ болгон. Онын санаалузын карый да берерде, бис көрүп жадыбыс. Улусты ол сүрекей јакшы билер, омордын ортозынан эпчилдерди ле сүмелүерди тын баалап туратан. Бойынынгу уулдарын (Михаил ле Јаковты) ол јаман көрөтөн, омор экү аракызак болгонынынгу учун, оморды ол эш-немеге јарабас улус дейтен. Цыганычакты Василий Каширин таадак тын баалап туратан, ненингу учун дезе, «онынгу коядоры алтын» болгон. Јарамзышты, төгүнди көрөр күүни јок болгон. «Коп јетиргенге баштапкы камчы» — деп, ол копчы Сашага ајдат. Кезикте, Акулина Ивановнала эмезе Алёшала куучындашканда, онынгу улуска жару, күүнзек болгоны көрүнет.

Је Кашириннинг бу јакшынак качестволоры «акча учун» он-јылдыктардын туркунына өткөн тартыжуда јаба базылып, јоголордын бейи јанында да болуп калган дезе јараар.

Таадактын кылык-јаңы кату, казыр боло берген. Ол балдарды ла Акулина Ивановна јааңакты аайы-бажы јок тын соготон. Онын мастерскойында эн артык мастер Григорийдинг көзи артап јатканына ол бир де кичинек кородобойт. Таадактын кичинек мастерскойы јаан байлардын мастерскойларыла тартыжууда чыдажып болбойт. Таадактын мастерскойы күйүп калды. Каширин таадак түрей берди. Онын кылык-јаңынынгу калгаңчы јакшы јаны — кижиге буурзак болгоны чек јоголо берди. Сокор ачабы ла аайы-бажы јок јаан чугулы онынгу јүрегин толтырып ийди; кызынынгу уулчагын, Алёшаны ла јүрүминингу најызын — Акулина Ивановнаны азыраарынан мойножып, чайдынгу оодыгын алаканына салала, тоолоп, кажы ла кижѝ лампадагы бойынынгу үзин садып алзын деп јакарып турар боло берди.

Арт учында таадак кыйынду, шыралу јүрүмге сагыжы чыгып, чек јоксырап калпанынгу көрөдис. Азыйдагызынан артканы јангыс ла: «Эх, слер-ле-ер...» — деп ајдатаны болгон.

Повестьтин төс шүүлтези.

Повестьте писатель келер өйлөрдө орус албатынынгу жадын-јүрүми јаранарын, улус бойы бойларына килемкей болорын көргүзип јат. Бу повесть кепке базылып чыкканынан бери бир канча онјылдыктар өткөн. Горькийдингу шүүлтези бүткен. Коммунистический партиянынгу баштаганыла орус албаты базынчыктан үргүлјиге айрылган.

Советский Союзтын миллиондор тоолу албатызынынгу жадын-јүрүми јаранганын А. М. Горький бойы көргөн.

Балдарды А. М. Горький тын сүүген. Балдарга учурлаган би-

чиктерди кепке базып чыгарарын ол сўркей кичеейтен. Мундар тоолу балдар ого бойлорынын жылу письмолорын бичигилейтен. Ыраак областтарда жаткан пионерлер ого айылдагылап та жүрген. Бойынын бала тузундагы коронду жүрүмүн эске алынып, писатель наука ла иш онын жүрүминде кандый жаан учурлу болгонун куучындайт.

Балдарды жаан үредүлү, иштегкей советский улус болзын деп, Горький тын күүнзеп үредип туратан.

Сурактар ла жакылталар.

1. Горький «Бала тужы» деп повестыте кандый жадын-жүрүм керегинде куучындайт?

2. Автобиографический деп кандый произведениелерди айдадыбыс?

3. Каширин таадактын характеристиказын бичигер («Бала тужы» деп повестытен алынган үзүктин учындагы планыла тузаланыгар).

4. Повестытнн тос шүүлтези кандый?

5. «Бала тужы» деп повестыти табала, онон арыгызын айылыгарда кычырыгар. Кычырала мындый сурактарга каруу берерге белетенип алыгар:

1) кижиге киленкей, буурзак болгон база кандый улустар повестыте көргүзилген.

2) Акулина Ивановна жаанак керегинде писатель нени айдат?

3) Алёша Пешковтын кылык-жангы канайда өзүп тынгыган? Локту жаткан, кыйында жүрген орус улус оны неге үреткен?

НИКОЛАЙ АЛЕКСЕЕВИЧ ОСТРОВСКИЙ
(1904—1936).

Болот канайда кадырынган.

(Романнаг алган үзүк).

Темир жолдо иштеп турган ишмекчилер бастыразы бастовать эдип турдылар. Бир күннинг туркунына бир де поезд өтпөди, жүс жирме километр жерде десе темир жолды бир жерде колго алып, күрлерди оодып салган жаа партизанский отрядла жуу-согуш өдүп турды.

Түндө станцияга¹ немецкий черү тарткан эшелон² келди, же машинист, онын болушчызы ла кочегары³ паровозтон кача бергендер. Воинский эшелоннон өскө, станцияда аткаарарын сакып, база эки поезд турды.

Пакгаузын⁴ уур эжигин ачып, станциянын коменданты, немецкий лейтенант, онын болушчызы ла көп немецтер кирип келдилер. Коменданттын болушчызы кыйгырды:

— Корчагин, Полентовский, Брузжак. Слер эмди поездтин бригадазы болуп атанып жадыгар. Мойножор болзогор — бу ла жерде адып саларыбыс. Барарыгар ба?

Уч ишмекчи күүн-күч жок баштарыла кекидилер. Олорды паровоз жаар мылтыкту айдап апардылар, коменданттын болушчызы дезе өскө составты апаратан машинисттин, онын болушчызынын ла кочегардын өбөкөлөрүн кычырып турды.

Паровоз жаркынду чедиргенди чачылтып, чугулду бышкырып, терен тынып, карангуйды жарыдып, рельсаларла түннин карангуйы жаар барып жатты. Артём от салатан жерге көмүрдөн таштайла, темир эжикти будыла жаба тебеле, кайырчактын үстүндө турган кыска тумчукту чөйтөннөн бир уурт суу ичип алаала, карыган машинистке, Полентовскийге, айтты:

— Апарып жадыбыс дейзин бе, адабыс?

Онызы желмер кирбиктү чугулду көзин жумуп ийди:

— Ыдаала сыртыңды түртүп турпанда, арга жокто апарарым.

— Ончозын таштайла, паровозтон качар керек — деп, тендерде⁵ отурган немецкий солдат жаар кылчас эдип, Брузжак айтты.

— Мен база онойдо шүүнип жадым — деп, Артём айтты, — жагыс ла бу кулугур чаптык эдип жат.

— Эйе... — деп, көзүнөктөн карап көрүп, Брузжак жарты жок айтты.

Артёмго жууктай отуруп алаала, Полентовский араай шымыранды:

— Биске бу паровозты апарарга жарабас, билип туруң ба? Ондо жуу болуп жат, восстание көдүргөндөр. жолдорды буза сок-

¹ Станция — темир жолдо поездтер токтоор жер.

² Эшелон — черү эмесе жуу-жепсел тартып бараткан поезд.

³ Кочегар — суунун буузынын ийдезиле иштеп турган котёлдорго от салып, буунун тебүзүн көптөдип эмесе астадып туратан ишчи.

⁴ Пакгауз — товарлар, өскө дө кош салатан склад.

⁵ Тендер — таш көмүр, суу, оного дө өскө материалды артыктап салатан аңылу вагон. Оны паровозтын кийинине колбоп жат.

тырып салгандар. Бис бу ийттерди ол јерге јетирер болзобыс. оморды тургуза ла оодо согуп салар. Сен билеринг бе, уулым, мен каан да тужунда забастовкалар болгондо, черүлер тартпайтам. Эмди де апарбазым. Бойыбыстынг улустарыбыска өлүм экелзе-бис. өлөрибиске јетире уят болор. Паровозтынг бригадазы кача берген ине. Јүрүмине де кыскалбай, кача бергендер. Биске поезд-ти јетирерге канайып та келишпес. Сен канайда сананып турун?

— Мен јоп, адабыс, је сен мыныла нени эдеринг? — ол солдат-ты көзиле көргүзип берди.

Машинист јүзин жуурып ийди, терлеп калган мандайын тут-кушла арчып алала, кыйналып турган суракка каруу таап алар-га иженип тургандый, кызарып калган көстөриле манометрди¹ көрди. Онын кийининде чукулду ачу-корон арбанды.

Артём чөйгөннөнг суу ичти. Олор экилезі јангыс ла керек ке-регинде шүүнип турдылар, је кемизи де бойынынг шүүлтезин озо айдып болбой турды. Артём Жухрайдын мындый сөстөрүн эске алынды:

«Сен, карындаш, большевистский партия ла коммунистиче-ский идея керегинде канайда көрүп турун?»

Онын кийининде Артёмнын берген каруузы:

«Болужарга качан да белен, меге ижен...»

«Јакшы болуш, карательдер апарып јадыбыс».

Полентовский јепселдү кайырчактын үсти јаар, Артёмго јаба энчейип алала, араай айтты:

— Мыны аайлап салар керек. Билип турун ба?

Артём чочый берди. Полентовский, тиштерин кыјырадып, ко-жуп айтты:

— Оног өскө арга јок. Төбөлөп ийеле регуляторды² печкеге таштайла, паровозты араай барар јорыкка тургузала, паровоз-тог калып түжер.

Јардынан уур таар түжүрип јаткандый, Артём айтты:

— Јарайт

Артём Брузжак јаар энчейип келеле, јөптөшкөн јоп керегин-де машинисттин болушчызына айдып берди.

Брузжак каруузын тургуза бербеди. Олордын кажызы ла сү-рекей јаан јеткерге барып јатты. Ончозынын айылында билези

¹ Манометр — туйуктап салган газтардын эмезе суйук немелердин тебүзин кемјийтен прибор. Мында айдылганыла — паровозтынг котёлындагы буунын тебүзин көргүзип турган прибор.

² Регулятор — кандый бир машинанынг јорыгын түргендедип эмезе араайладып турар прибор.

артып калган. Анчадала жаан билелүзи — Полентовский болгон: онын айылында тогус кижги артып калган. Же паровозты апарарга жарабазын кажызы ла билип турган.

— Же, мен жолсинип турум — деп, Брузжак айтты, — же оны кем... — Ол Артёмго јарт эрмекти јетире айтпады.

Артём регулятордын јанында иштеп турган өбөгөн јаар бурулып, Брузжак олордын шүүлтезине база јолсинип јат деп айткандый, бажын кекип ийди, же бу ла тужунда, јоби бүткелек сурак барына кыйналып, Полентовскийге јууктай јылып алды.

— Же бис бу керекти канайда эдерибис?

Онызы Артём јаар көрди:

— Сен башта. Сен сыранай чакту. Оны бир ле катап ломло кагып ийзебис — божогоны ол. — Обөгөн тынг јүрексип турды.

Артём кабактарын јемире көрди:

— Бу керекти эдип болбозым. Колым ненинг де учун көдүрилбей јат. Јартап көрзө, солдат бурулу эмес. Оны база јыдала коркыдып, айдап чыгаргандар.

Полентовскийдин көстөри јалтырай берди.

— Бурулу эмес деп, айдазын ба? Бисти бого кийдире айдап салганында бис база бурулу эмес ине. Олтүреечилер апарып јадыбыс ине. Бу бурузы јоктор партизандарды аткылаар, олор не, бурулу ба?.. Эх сени, јалтанчак!.. айу ошкош күчтү, же сенен туза ас эмитир...

— Јарайт — деп, Артём, ломды алып, кимиренди. Же Полентовский шымыранды:

— Мен алайын, мен ижемчилү. Сен күректи алала, тендердег көмүр түжүрерге чык. Керек келишкедий болзо, немецти күрекле туда береринг. Мен дезе көмүр оодочы болуп барайын.

Брузжак јолсинип, бажын кекиди:

— Чын, өбөгөн. — Бойы регулятордын јанына туруп алды.

Кызыл бөлжилү, козырөк јок, чекпен бөрүктү немец тендердин кырында отурган: мылтыгын буттарыла кысап алала, сигара танкы тартып, паровозто иштеп турган ишмекчилер јаар каа-жаа көрүп салып отурды.

Артём көмүр күреерге өрө чыгарда, часовой оны керекке албады. Онын кийининде Полентовский, тендердин кырынан жаан болчок көмүрлерди күреерге турган кижги болуп, эмеш туура јылызын деп темдек эдип сураарда, немец паровозтын будказы јаар баратан эжик јаар төмөн уккур јылып алды.

Немецтин бажы јаар согуп ийген ломнын табыжы јык эдер-

де, Артём ло Брузжак от тийгендий чочыдылар. Солдат, таар чылап, бозогого антарыла берди.

Козырёк жок, боро чекпен бөрүктен кан түрген өдүп чыкты. Темир полго тийген мылтык шынгырай берди.

— Божогон — деп, Полентовский ломын таштап, айтты. Онын кийининде, курулып тургандый, жүзин жууруп, шымыранды: — Эмди биске кайра барар жол жок.

Уни үзүктеле берди, бу ла тужунда улусты кыйнап турган тымыкты бузуп, кыйгыга көчти:

— Капшай, регуляторды чыгара толгогор!

Он минуттын бажында бастыра керектер бүдүп калды. Башкараарын жоголтып салган паровоз жорыгын эместен араайладып турды.

Жолдын кырында турган агаштардын сомы паровозтын жаркынына көрүнүп келип, не де көрүнбес карангуйга тургуза ла жылылып турды. Паровозтын отторы карангуйды өдөргө албаданып, онын койу барынкыйына табарып, жүк ле он метр жерди жарыдып турды. Паровоз, калганчы күчин жылыткандый, там ла араай тынып турды.

— Калы, уулым!—деген Полентовскийдин үнин Артём кийин жанынан угала, паровозтын тепкижинде тутказынаг тудунын турган колын божодып ийди. Эттү-канду Артём, токтодынып болбой, машинадан озолой калыды. Онын буттары кату жерге тийди. Эки алтам жүгүрип барала, Артём баш ажыра анданып, тын жыгыла берди.

Эки тепкиштен жагыс өйдө база эки көлөткө калыды.

Сурактар ла жакылталар.

1. Немецтердин черүзи кайдаар ууланып браатты?
2. Немецтер карательный отрядту эшелонун поездде апарарга Полентовскийди, Артём Корчагинди ле Брузжакты канайда албадаган?
3. Темир жолдын ишмекчилери партизандарды немецтердин табарузынан корып аларга нени этилер?
4. Берилген үзүктин орус ла өскө дө тилдерден кирген сөстөрүн чын бичириге үренип алыгар.
5. Бу куучыннын планын тургузала, изложение бичигер.

Серёжа Брузжак.

Окопторло курчап салган ла аткакту эмикле айландыра чедендеп салган городто бир неделенин туркунына орудиелердин күзүрти ле мылтыктардын аткан табыжы сары тагнан ала орой

энирге јетире угулып турган. Јаңыс ла терен түнде тал-табыш токтоп турган. Түнде каа-јаа ондо-мында мылтыктар жык-жык эдет: јажытта отурган солдаттар бедирежиپ турдылар. Таң јарып ла келгенде, вокзалда батареяның јанындагы улус шакпыража берет. Орудиениң кара оозы чугулду ла коркушту јөткүрип ийет. Улус оны корголјынла катап ла толтырарга мендейт. Артиллерист шнурдан тартат, јер торгулана берет. Городтон үч беристе јерде, кызылдар алган деревнениң үстүнде, снарядтар бастыра табышты базып, шуулап, сыгырып, јерге түжүп, тоозын-тобракты өрө көдүрип ийет.

Озогы польский монастырьдың чеденинде кызылдардың батареясы турган. Монастырь деревнениң ортозында бийик төңдө турган.

Батареяның военкомы нөкөр Замостин туруп чыкты. Ол орудиеге бажын салып алаала уйуктап јаткан. Уур маузерлу¹ кайыш курын тыңыда тартып, снарядтың учуп браатканын тындап, онын јарыларын сакып турды. Оградада онын тың үни јаңылаша берди:

— Эртөн уйуктаарыбыс, нөкөрлөр. Туруга-а-а-а-р!

Батареецтер мында ок, орудиениң јанында, уйуктап јаткандар. Олор, военком чылап ок, түргөн тура жүгүрдилер. Јаңыс ла Сидорчук табыланып јатты, ол уйкуга јайдырып турган бажын күүн-күч јок көдүрет.

— Је, шилемирлер ле база, таң жүк ле јарып келген, олор де-зе јаткылап турулар, Кандый уйат јок албаты!

Замостин каткырды:

— Кизи күүни јок улустар, Сидорчук. Сениң уйуктаарга турганыңды керекке бодобой турулар.

Батареец, арбанып, өрө турды.

Бир канча минуттың бажында монастырьдың чеденинде орудиелер күрсүлдеже берди, городтын үстүнде снарядтар јарылып турды. Сахар эдетен заводтың бийик трубазында, јайып салган досколордың үстүнде, петлюровский офицер ле телефонист отурып алгандар. Олор трубаның ичиле барган темир тепкишле чыгып алгандар.

Бастыра город, алаканда чылап, јап-јарт көрүнип турды. Онон олор артиллерийский адышты башкарып тургандар. Олорго городты курчап алган кызылдардың кажы ла алтамы көрү-

¹ Маузер — колмылтык.

нип турган. Бүгүн большевиктерде сүрекей көп улус көрүнөт. Олордын черүлери келип турганы билдирет. Подольский вокзалга баратан темир жолды сындай, орудиелеринин адыжын токтотпой, бронепоезд араай жылат. Онын кийининен көп тоолу жойу черүчилер көрүнүп турды. Кызылдар городты аларга ченежип, канча катап табару эткендер, же казактар городко кирер жерлерде манакайланып, казынып алгандар. Окоптор коркушту адышла кайнап турдылар. Айландыра мылтыктардын адыжы жызырап турды. Ол мылтыктардын адыжы табаруа көчөр тужунда сүреен тыгып, тудуш кыйгыдый боло берип турды. Устүне мөндүрдий корголжы урдуртып, сүрекей уур айалгага чыдажып болбой, большевиктер, жалаңда өлгөн улузын артырып, тескеерлеп турдылар.

Бүгүн городко эдип турган согушта там ла тыгып, там ла көптөп туру. Кей орудиедин атканынан амыр жок силкинет. Большевиктердин черүзи, жерге жада түжүп, бүдүрилип, токтоду жогынан ичкеерилеп турганы заводтын бийик трубазынан көрүнүп турды. Олор вокзалды колына алпанына жуук болды. Казактар жууга бойлорынын бастыра бар күчтерин кийдирдилер, же вокзалга кире конгон кызылдарды жеңип болбой турдылар. Большевиктердин неден де жалтанбас черүлери вокзалдын жанындагы оромдорды алып ийгендер. Вокзалды корып турган үчинчи полктын петлюровецтери бойлорынын калпачы позициязынан — городтын жанындагы садтардан ла огородтордон кыска өйгө болгон коркушту согултадан улам чыгара сүрдүреле, город жаар аайы-бажы жок качтылар. Кызыл черүчилер, олорго сагыш алындырбай, токтой түжерге бербей, карууда турган постторын жыдалап жоголтып, оромдорго толуп турдылар.

Серёжа Брузжак, онын билези ле жуук жаткан айылдаштары жуулып алган подвалда болгон. Ол өрө чыгарга албаданып турды. Энези токтодып та турган болзо, ол серүүн погребтен чыгып алды. Туранын жанынча күлүрөп, айландыра адып, «Сагайдачный» деп бронеавтомобиль өтти. Онын кийининен кандый да аайы-бажы жок, туш башка чачылып калган петлюровецтер жүгүрүп жаттылар. Серёжанын оградасына казактардын бирүзи кийдире жүгүрди. Ол калтыражып, патронтажын чечип, шлемин, мылтыгын таштайла, чеденди ажыра калыйла, огородтордо жагына берди. Серёжа оромго чыкты. Жолдо түштүк-күнбадыш вок-

зал жаар петлюровецтер качып жүгүрүлөйт. Олордун кийининен кызылдарла адыжып, броневик баратты.

Город жаар баратан шоссе не де жок, ээн болды. Же жолго бир красноармеец чыгара жүгүрүп келди. Ол, жерге жада түжеле, жолды сындай адып ийди. Онын кийининен экинчи, үчүнчи кижикөрүндү... Серёжа олорды көрүп жат: олор энчейип, бут бажынан адып турдылар. Алдына кийер чамчалу, күнгө күйүп калган, көстөри кызарып калган, пулемёттун ленталарын курчанган, эки колында гранаталу китаец жажынбай жүгүрөт. Ончозынан озо пулемёдын тудунып алган база бир сырагай ийит красноармеец жүгүрөт. Олор бу городко кирген кызылдардын баштапкы ла жуучылдары болгон.

Серёжанын жүреги сүрекей тыг сүйүндү. Ол шоссеге чыгара жүгүрүп келеле, бар-жок күчиле кыйгырды:

— Эзендик болзын, нөкөрлөр!

Сакыбас жанынан чыгара жүгүрүп келген уулду китаец арай жыга табарбады. Ол Серёжанын үстүнө чукулду чурап келерге сананган, же ийит уулдун сүйүнгөн чырайы оны токтодоп ийди.

— Петлюра кайдаар качты? — деп, китаец тынарысып, кыйгырып турды.

Же Серёжа оны укпай турды. Ол, оградага түргөн кийдире жүгүрөт, казактын таштап салган патронтажын ла мылтыгын алып алала, жуучылдарга жедижерге жүгүрдү. Оны жагыс ла түштүк-күнбадыш вокзалга кирген тужунда көрдилер. Кызылдар снарядтар ла жуучылдарга керектү кийим коштоп салган бир канча эшелондор айрып алган. Оштүни агаш жаар сүрүп салала, амыранарга токтодылар. Ийит пулемётчик Серёжага басып келеле, кайкап сурады:

— Сен кайдан, нөкөр?

— Мен бу жердин кижизи, жагыс ла слердин келеригерди сакыгам.

Серёжаны красноармеецтер курчап ийдилер.

— Мен оны билерим — деп, китаец сүйүнчүлү күлүмзиренип турды. — Ол «эзендик болзын, нөкөрлөр!» — деп кыйгырган. Ол большевик — бистин, жакшы — деп, ол Серёжаны жардына таптап, оморкоп айтты.

Серёжанын жүреги сүйүнчүлү согулып турды. Оны тургуза ла, бойынын кижизи чилеп, уткудылар. Ол жыдала жуулашкан табаруда вокзалды олорло кожо алган.

Город тындана берди. Кыйналып калган журт улус, подвал-

дардан ла погребтерден чыгып, городжо кирип јаткан кызылдардын черүлерин көрөргө, каалпалары јаар албаданып турдылар. Антонина Васильевна ла Валя красноармеецтерле кожо бараткан Серёжаны көрүп ийдилер. Ол бөрүк јок, патронташ курчанган, ийинине мылтык салынган барып јатты.

Антонина Васильевна чугулданып, колын чабынды.

Серёжа, онын уулы, согушка киришкен! О, бу керек ого тегин өтпөс! Көрзөгөр мыны: бастыра городтыг көзиче мылтыкту жүрүп јат. Онын кийининде не болор?

Ондый шүүлтеге алдырып, Антонина Васильевна, токтодынып болбой, кыйгырды:

— Серёжа, тургуза ла јан! Мен сеге, тагмага, көргүзерим! Сен жуулажып көрөрин! — ол, уулын токтодып аларпа, уулы јаар басты.

Је Серёжа, кулагын алдында көп катап чөйдирген Серёжказы, уяттан ла өөркөгөнинен кызарып, мынайда айтты:

— Кыйгырба! Мен мынан кайдаар да барбазым. — Онын јанына токтобой, өткүре басты.

Антонина Васильевна чугулданды.

— А, сен эненге онойдо куучындажып турун ба?! Је, ондый болзо, мынын кийининде айылыга ойто јанба.

— Јанбазым! — деп, бурулбай, Серёжа каруузын берди.

Антонина Васильевна алаң кайкап, јолдо туруп калды. Онын јанынча күнге күйүп калган, тоозынга тутурып салган кызыл черүлердин рядтары өдүп јатты.

— Ыйлабагар, энебис! Уулыпарды комиссар эдип тударыбыс — деп, кемнинг де электеген үни угулды.

Сурактар ла јакылта.

1. Кызылдар городты колго алар тужунда Серёжа кени этти?
2. Серёжаны красноармеецтер канайда уткуды?
3. Городтын јурт улузы красноармеецтерди канайда уткуганын бичиген јерди кычырып беригер.

„Болот канайда кадырынган“ деп роман керегинде.

Советский албатынын оморкодулу геройы, Николай Островский, бойынын творчествозында коммунизм учун тартыжуунын качан да өлбөс идеяларын терең ле тыг көргүскен. «Болот канайда кадырынган» деп онын романы советский улустын күнүн

сайын тудунатан бичиги боло берген: ондо советский албатынын санаа-шүүлтези ле амадузы айдылган. Павел Корчагин большевиктин төс кеберлерин алынган, онызы — албатынын ырызынын идеязына берингени, ол идея учун эрчимдү тартыжары, жалтанбас, коркыбас, уур керектерди өдүп чыгарга бек болоры, качан да болзо, озолоп барарга албаданары. Н. Островскийдин бичиги революционный тартыжуунунг от-жалбыжында ла ичкее-ри барып јаткан иште улустын характери «болот чылап кадырынганын», большевистский партиянын башкарганы ажыра социалистический өйдинг јаңы кижизи канайда өскөнин, бистинг республика канайда төзөлгөнин, онын акгвардеецтерле, интервенттерле героический тартышканын, албаты-хозяйствоны орныктырганын көргүзип јат.

Павел Корчагин — бистин өйдөги јиит революционерлердин бирүзи. Корчагиннинг кеберинде автобиографический керектер көп.

«Павел Корчагиннинг кеберин бичиirimде, мен бойымнын ла бистин өйдөги улустардын јүрүмдеринен ле биографияларынан ол өйдөги јиит ишмекчилерге ле јиит революционерлерге јарамыкту, келижип турган кеберлерди талдап алгам» — деп, Н. Островский айдып туратан. Павел Корчагинде коштой, романда өскө дө јакшынак јииттер көргүзилген, олардын ортодо Павелдин бала тужундагы најызы, Серёжа Брузжак, анчадала јарт көргүзилген.

Островскийдин романында јаан бириктирилү, ийделү кижининг кебери көргүзилген, ненинг учун дезе, ол кижі коммунистический партиянын керегинде учы-куйузы јок беринген, коммунизмининг јенүзи учун тартыжачы, чындык герой болуп өзүп јаткан рядовой комсомолецтинг, тегин советский кижининг кебери болуп јат.

ВЛАДИМИР ВЛАДИМИРОВИЧ МАЯКОВСКИЙ
(1893—1930).

В. В. Маяковский.

Владимир Владимирович Маяковский 1893 жылда Грузияда Кутаисский губерниядагы Багдади деп деревнеде чыккан. Онын адазы, лесничий¹ киж, бойы да сүрекей иштемкей болгон, иштемкей улусты да сүүйтөн. «Иштемкей киж — јакшы киж, ого болужар керек» — деп, адазы јаантайын айдатан. Энези десе, Александра Алексеевна, балдарына (Володя ла онын кичү сыйы-

¹ Лесничий — агаш корыыр киж.

ны Оляга) сүрекей кару болгон, онынг учун, балдары да оны тыг сүйтөн.

1902 жылда Володя Маяковский Кутаисский гимназиянын старший приготовительный¹ классына кирди. Гимназияда ол сүрекей жакшы үренген: бештен төмөн оценка качан да албаган. 1905 жылда бастыра ороондо революционный движение көдүрүлип турарда, Володя бойынын жаан нөкөрлөрилө кожо школдын забастовкаларын белетеерге болужатан.

1906 жылда Маяковскийдин адазы кенетийин жада калды. Александра Алексеевна балдарыла кожо Москва жаар көчти. Олордын мындагы жадыны сүрекей коомойтыды: пенсия ас, балдарды дезе кийимдеп, азырап, үредер керек. Онынг учун Александра Алексеевна туразынын бир комнатазын студентке берди.

Студент большевик кижжи болгон, онынг комнатазында Московский университеттин большевик студенттери жуулыжып, жажытту бичиктер кычырып, көп куучындажатарандар. Володя кожо жаткан студенттен ондый революционный бичиктерди сурап алып, көп кычыратан.

Бир канча жылдар өткөн соңгында, Володя бойы революционный иштер өткүрүп, большевиктердин Московский социал-демократический организациязынын члени болуп алды.

1908—1909 жылдарда Володяны каанын полициязы эки каттап арестовать эдип түрмелеген, же оны быжу бурулаар документтер таап болбой, эки айдын бажында божодып ийгендер.

Түрмеде отурарда, Маяковский көп бичиктер кычырган, ол тоодо Маркстын «Капитал» деген произведениезин үренип баштаган. Ондо ок Маяковский калганчы өйдөги художественный литературала таныжып, бойы бичип баштады. Же онын баштапкы ла поэтический произведенийлерин түрменин надзиратели (ол түрмеден чыгар алдында) онынг блаап алган.

Түрмеден чыгала, Володя бойынын үредүзин божодор деп шүүнип алды.

1910 жылда Маяковский журукчылардын Москвадагы школында үренип, көп жинт журукчыларла, поэттерле таныжат. Бу өйдө ол бойы көп бичири болды. Бойынын баштапкы произведенийлеринде Маяковский байларды, көп миллиондор тоолу ишкүчиле жаткандарды тоногон бир кезек ачап жалкуларды жамандап, чугулду электеди. Онынг ондый произведенийлерин кепке ол тушта бас-

¹ Приготовительный класс — гимназияга үренерге белетенер класс.

паган да болзо, је көп улус оорды кычырган. Алексей Максимович Горький Маяковскийдин јаан талантту болгонын билеле, ого бойынын болужын јетирди. 1914 жылдан ала Маяковский ле Горький јаан наҗылар болды.

Телекейлик баштапкы јуу башталарда, Маяковский, «Јуу ла амыр-энчү» деген тууҗызында ачап капиталисттердин чындык јүзин көргүзет. Капиталисттерге јуу керек, је албаты-јон јуудан түрөп, түбекке, кыйынпа түжүп турганын, албатынын жаңыс ар-газы — Ленин көргүскөн јол аайынча империалистический јууны гражданский јуу эдеринде болгонын Маяковский јакшы бичип көргүзет.

Улу Октябрьский социалистический революция башталарда актарла, интервенттерле тартышкан черүчилер Маяковский бичиген үлгерлерди кожондоп, табаруга-тартыжуга баратан. Гражданский јуу ойинде Маяковский РОСТА-да (Российское телеграфное агентство) иштеп, советский черүчилерге, ишмекчи ле крестьяндарга керектү журуктар, плакаттар, кыска үлгерлер (стихтер) бичиген.

1922 жылда 5 мартта Владимир Ильич Ленин Маяковскийдин «Заседаниде ле отуруп калгандар» деген үлгерин кычырала, эртенгизинде металлисттерге доклад эдип тура, онын чындык учурлузын мактаган.

21 январьда 1924 жылда Ленин јада калды. Маяковский бастыра ишмекчилерле, крестьяндарла кожо тын кородогон.

Ленин керегинде ол јаан тууҗы бичиирин баштады. 1930 жылда 21 январьда Маяковский јаан театрда, Москвада бойынын «Владимир Ильич Ленин» деген тууҗызын кычырган. Анда отурган Политбюронын члендери, бастыра залдагы улус оны јарадып угала, узак колчабыштылар.

Маяковскийдин советский өйдөги бичиген произведениелери бистинг албатыны социализм төзөөрине көдүрүп, социалистический төрөлин сүүрине ле корыырына, советский гражданин болгонына сүүнип жүрерине үредет. Онын «Јакшы», «Советский паспорт керегинде» ле оной до өскө произведениелерин советский улус текши билер.

Маяковский анчадала советский балдарды тын сүүйтен. Советский Союзтын јиит улузына ол көп стихотворениелерин бичиген. Онын «Јакшы дегени не, јаман дегени не?», «Кем болор керек», «Јалку-јабыр Властын историязы» деген произведениелерин советский үренчиктер бастыразы билер.

Маяковский 14 апрельде 1930 жылда јада калган.

Онын бичиген произведениелери бистинг орооныстын албаты-ларына коммунизм учун тартыжузына, телекейлик ишкүчиле јаткандардын амыр-энчү учун тартыжузына јаан болужын јетирет. Онын учун Маяковскийдин произведениелери көп тоолу тилдерге көчүрилген де, көчүрилет те.

Сурак ла јакылталар.

1. В. В. Маяковскийдин јүрүмин берилген план аайынча кыскарта куучындап беригер:

- а) бала тужы;
- б) Кутаисский гимназияда;
- в) квартирант-студент;
- г) түрмеде;
- д) журукчылардын Москвадагы школы;
- е) Маяковскийдин үлгерлери черүчилерде.

2. Маяковскийдин произведениелери коммунизм төзбөрине болужын канайда јетирет?

Владимир Ильич Ленин.

(Поэмадан алган үзүк)

Улудан улу
партия
деп сөсти
Јаныдан
јаркындалтарга турум.
Јангыскан!
Кемге ол керектү!
Јангыс кижининг
үни чынгырыштаг да чичке.
Кем оны угар!? —
айса эмегени!
Ол до
базарда эмес,
јуукта болзо.
Партия —
араай ла чичке
үндерден
бириктирилген
бирлик шуурган,

пушкалардын
 кононадазынан
 кулактар жарылгадый,
 оноң
 өштүнинг
 шибелери оодылат.
 Кижн жангыскан болгондо,
 ого коомой.
 Жангыс кижиге түбек,
 жангыс кижн жуучыл эмес, —
 кажы ла
 күчтү кижн
 ого бийиркейт,
 керек десе
 чак жокторы да —
 экү болзо.
 Же партияга
 кичү улустар
 бириккенде,
 өштү жендиртип,
 тым боло берет!
 Партия —
 жетконду жудурукка түүлген
 миллиондор
 сабарлу кол.
 Жангыскан неме эмес.
 Жангыс болгоны нуль.
 Жангыс кижн —
 ол жаан да
 учурлу болзо,
 беш этаж тураны
 көдүрерден болгой,
 беш сөөм
 тоормошты да
 көдүрип болбос.
 Партия —
 ол
 бойы бойына
 бек жөлөнгөн

миллиондор

улуcтын

ийиндери.

Бойы бойыбысты

тудуп ла көдүрип,

партияла

стройкаларды

тенериге көдүрерис.

Партия —

ишмекчи класстын сын-арказы.

Партия —

бистин керегибис мөнгүлик.

Партия —

жаныс ла ого

мен бүдедим:

Ол мени качан да мекелебес.

Бүгүн мен приказчик,

је эртен

картадан каандыктарды кырадым.

Партия дегени —

ол

класстын меези,

класстын кереги,

класстын ийдези,

класстын магы.

Партия ла Ленин —

игис карындаштар.

История энебиске

кем баалу болор?

Ленин деп айтканыста,

партия деп бодойдыс,

Партия деп айтканыста,

Ленин деп бодойдыс.

* * *

Республикага

Ленин жокко

күч болор!

Оны солыыр керек —

кемле?

Канайда?

Клапту тѳжѳктѳ
 јадарга
 болор!
 Нѳкѳр качы!
 Ме сеге —
 ал —
 эмди ле
 бастыра заводты,
 коллективно
 еркаповый¹ ячейкага
 бичип алыгар... —
 Буржуйлар
 кѳстѳрин
 тостойып кѳрѳт,
 бек баатырдын
 базыдынан тыркыражат.
 Изѳ станоктордон
 тѳрт јѳс мун кижѳ —
 Ленинге
 баштапкы
 партийный венѳк.
 — Нѳкѳр качы,
 ручканы ал,
 солыырыбыс — деп,
 улус айдыжат...
 Мен карыган —
 уулымнын уулын алыгар,
 сырангай артпайт —
 утку, комсомол. —
 Подшефный флот,
 якорьлорды кѳдѳр,
 талайга
 чыгарга
 ѳй келген,
 «Талайларла,
 талайларла,
 Бѳгѳн мында,
 эртен ондо».

¹ Еркаповый ячейка — РКП-нин (Российский коммунистический партиянын) ячейказы.

Күн, бийикте!

Керечи болорың —
Кунукчыл болгоңды
түргөн ташта.

Балдар
јаандарла
тең базат —
тра-та-та-та-та,
та-та-та-та,

«Бир,
эки,
үч!

Пионерлер бис.
Бис фашисттерден жалтанбайдыс,
штыкту ичкеери барарыс».

Европаның јудуругы
калас көдүрилген.

Бис оморды күзүртле јабадыбыс.
Қайра!

Тийбе!

Керек дезе
Ильичтинг өлүми де
улудан улу
коммунист-организатор

боло берди.

1924 жыл.

Бойының «Владимир Ильич Ленин» деген поэмазын Маяковский баштапкы ла тарыйын 18 октябрьда 1924 жылда, улу башчы јада калган кийининде бир канча ой өдөрдө, кычырган.

Ленин керегинде јаан произведениени Маяковский 1923 жылда, Владимир Ильич эзен тужунда, бичиирге шүүнип алган. Ленин бастыра телекейде сүрекей јаан учурлу кижиге болгонын көргүзөргө, Маяковский оның биографиязын, ол керегинде өскө улустың эске алынганын узак кичеенип шинжүлеген.

Ленинниң јүрүми бир ле кижинин јүрүмининг историязы болгон эмес, је бастыра јондордын историязының өткөн јаан јүрүми болгонын јартаарга, Маяковский Лениннен ле ленинизмнен озо болгон исторический ойлорди көргүзөт.

Кычырачы улус капитализмнинг табылганын, онын өскөнин, ол канайда жыдып баштаганын поэмадан көрөт. Бу өйлөрдө исторический аренада жаны ийде-күч — ишмекчи класс — туруп чыккан.

Лениннинг жүрүми ишмекчи класстын ла оны баштаган коммунистический партиянын тартыжузыла, жөнүлерила колбулу. Ленин — коммунистический партиянын төзөөчизи. Онын учун Ленинди ле партияны айрылыштырарга сырагай жарабас.

Бис Ленин деп айтканыста, —
партия деп бодойдыс.

Бис партия деп айтканыста, —
Ленин деп бодойдыс.

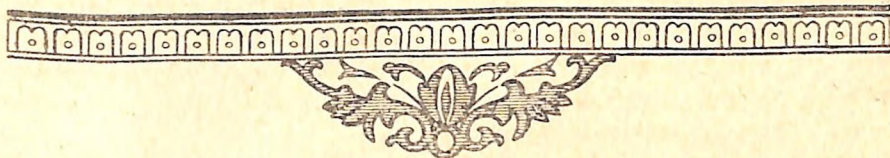
Телекейлик пролетариаттын башчызын Ленинди бастыра жоктулар сүйүп жат.

Онын өлгөнин жер-телекейдин ишкүчиле жаткандары тын ачурканып уктылар.

Je ишмекчи класс, сүүген башчызына кородоп то турза, бой-ынын ийде-күчин жылытпады. Ленинизм тирүү болуп арткан, ленинизм ишкүчиле жаткандарды ичкеери, коммунизмге кычырат.

Сурактар ла жакылталар.

1. Партияны Маяковский неле түндештирип жат?
 2. Партиянын ийде-күчи незинде?
 3. Партия дегени не? Каруузын үлгердин сөстөриле айдыгар.
 4. Партиянын характеристиказын көргүзерде, Маяковский кандый художественный эп-аргаларла тузаланып жат, тексттен таап беригер.
-

БОРИС НИКОЛАЕВИЧ ПОЛЕВОЙ
(1908 жылда чыккан).

Матвей Кузьминнинг калганчы кўни.

Журтта кожо јаткан улус Матвей Кузьминди улуска кўүнзе-бейтен кижн деп айдыжатарлар.

Ол деревненин јаказында, ағаш аразында јангыскаан турган кичинек эски турачакта јуртаган. Улуска каа-јаа ла кўрўннп, бўркелип калган јўретен, көп куучындашпас кижн болгон.

Јебрен-эски мылтыгын јўктенип алып, ийдиле кожо ағаштын аразында саста базып јўретен. Јаскыда, ағаштын бўри торсойып келерде, өлөн ортозында кайылбай јарткан кардын үстўне кўртўк ойнойтон өйдө, Матвей Кузьмин туразынын эжигин јаба кадап койоло, уулынын өскўс Вася деп уулыла кожо ыраактагы ағаштын аразында көлдөргө барала, неделелер туркунына андап јўретен.

Колхозчылар оны сўўбейтен де эмес, је оны билпилеп болбой, оныла јуукташпайтан: улустап бөлўннп, унчукпай, ағаштын ортозындагы кижн билбес јерде, јаантайын јангыскаан јўрген кижинин санаазында не барын кайдан билер дежетен. Андаарга онойып сўрекеј јилбиркејтен улусты да деревнеде азыйдап бери сўўбейтендер. Ондый да болзо, онын јажы сегизеннен ажа да берген болзо, ол колхозто каруулчык болуп иштеп, ижин јакшы бўдўрип турган. Матвейдин ле онын јелбер тўктў Шарик деп ийдинин каруулдап турган колхозтын јөөжөзине шок эдерге тўште де, тўнде де кем, де тидинбейтен.

Јуунын тўбеги көп көлдөрлў Великолукский јерге једип келер-

де, немецтердин туу-стрелковый дивизиязынын чанала жүретен батальоны «Рассвет» колхозтын турган јерине токтогон. Бүрүнкүй бүдүмдү, улустан башка бөлүнүп жүретен өбөгөн керегинде кем де батальоннын командирине јетирү эткен. Староста эдерге оңон артык кижн табылбас деп командир шүүген.

Немецтер Матвей Кузьминди колхозтын правлениезинин јаны туразындагы комендатурага алдырткан. Ого бир стакан немецкий аракы уруп береле, јамыга тур деп айткандар. Өбөгөн, быян болзын деп айдала, күндүни албаган, су-кадык эмезине кородойло, карый бергенине, түлей ле оорынкай болгонына шылтактанып, староста болорынан мойноп ийген.

Онын кийининде немецтер Кузьминди шакпыратпагандар, керек дезе коменданттын јакарузы аайынча экелип берген эски јаман мылтыгын да ойто јандырып бергендер.

Јаскаары кышта табару эдерге белетенгилеп, бу көлдөрлү јерге көп јуучыл күчтер јууп алган тушта, немецтердин саһаазына Кузьмин кирди. Туулу јерге жүрүп адыжатан черүннн дивизиязы табару эдерге ичкеерилеген. «Рассвет» колхозто турган батальон јуу јокко ло ағаштар аразында састу јерлерле барып, Советский Черүннн турган јерине өдүп барала, генерал Горбуновтын Черүнннн озочыл бөлүгине тыл јанынан табарар амадулу болгон. Агаштын ортозыла баратан јолды јакшы билер кижн керек болгон. Бу јерле канча ла катап базып жүрген, бу јерде кажы ла састы, кажы ла каргананы, ағаштын аразында, кажы ла ташты, аннын кажы ла манакайын билетен Матвей өбөгөнннн артык кижн јок болгон.

Карыган өбөгөнди батальоннын командирине экелеле, Советский Черүннн турган јеринин кийин јанына бисти түниле јажытту баштап апар деп, офицер айткан. Мойноор болзон — адып койорым, јакылтаны бүдүрзен — акча, кулур, керосин, «үч јүстүк» деп айдаган эки оосту атту-чуулу немецкий мылтык берерим деген.

Матвей Кузьмин, кой терези јелбер эски бөрүгүн болчоктой тудуп, командирдин алдында унчукпай турды. Билечи кижинин көрүжиле мызылдап турган мылтыкты күнге ајктады. Офицер чыдажып болбой, сабарларыла столды токулдадып отурды. Бу кылыгын кемге де билдиртпес, бүркүлип калган кижиден офицердин жүрүми, батальоннын жүрүми камаанду, оңон болгой, сүрекей кичеенип белетенген операциянын мөрлү өдөри оңон камаанду болуп турганын ол билип отурды. Је эмди бу мылтык јаар ачаптанып көрүп турган, ағаштын аразына јүречи, унчукпас ки-

жи нени сананып туратанын билерге, офицер чырмайып турды.

Ишке кадып калган алаканыла Кузьмин мылтыкты сыймап, «Якшы мылтык» — деп айдала, офицер жаар кылчайып көрөлө, сурады.

— Акча кожуп береригер бе, быйанду өрөкөн?

— О-о-о! Керекти билетен кижини эмтир — деп, офицер сүүндү. — Онойдордо, сүреен якшы. Ого мынайда көчүрүп беригер: керекти билетен кижини немецкий командование тооп жат. Бүдүм-жүлү болужып турган кижиге немецкий командование акчаны кыскабайтан.

Ижемчилү жол баштаачы табылды деп, офицер сүрекей сүүндү. Же жаңыс ла ижемчилү жол баштаар кижини табылганына ол сүүнген эмес.

Түбекке де түжерде жырпалду болгон күндү Франциядан бойын батальоныла кожо бу кунукчыл, соок, агаштарлу жерге келеле, офицер беш айдын туркунына жүрерде, бу кижиге билдиртпес кылыкту советский улустан, бу кунукчыл ар-бүткеннен, бу ээн агашту жерден жаантайын коркып жүретен, мында кажы ла күрт кар, кажы ла жыраа, кажы ла төгөш кенетийин адып ийгедий, терен тылда да болзо, фронттон ыраак та болзо, кийимин уштубай уйуктап, колмылтыгын курыла жастыгынын алдына салып, уйуктап туратан.

«Же акча табарып келеткен өштүлөрдү көрүп, тураларын өрттөтөн сан-башка фанатиктердин¹ жеринде, мында да, акча жаан күчтү эмтир. Бу карыган кижини оны канайып ченеген кирелү көрүп туру, ого төлөбөй төгүндөөр болор деп бодоп турган эмтир!» — деп, офицер сананды.

— Сенин болушканын учун сүрекей кайралдаарыбыс, бир мунг салковой берерибис — деп, офицер мендеп айтты.

Карыган өбөгөн тилмештин көчүргенин угала, койу буурулсары кабактарынын алдынан офицер жаар кезе көрөлө, сананып отура, айтты:

— Ас, жеңил садып аларга туругар.

— Же бүдүн жарым... же эки мунг.

— Тал ортозын озолодо беригер, быйанду өрөкөн.

Офицер тилмешле жөптөжип эрмектежеле, кичеенип туруп чазын акчаларды тоолоды. Карыган өбөгөн тамырлу жалбак колыла

¹ Фанатик, фанатиктер — кандай бир жастыра санаа-шүүлте учун учуна жетире туружар улус.

столдон акчаны жууй тудуп алаала, бөрүгинин кыбына чеберлебей ле, анаар-мынаар сугуп алды.

— Же, кем жок. Менен өскө жангыс ла бөрүлер билетен жолло слерди жажытту апарарым. Кайдан барып чыгатаныгарды чокум- дап айдып беригер — деди.

Баратан јерди офицер ого адап берди, картадан көргүзерге сананарда, өбөгөн айтты:

— Тегин де билерим. Оноор түлкү сүрүп барып жүргем. Эрген тура једерибис... Же жангыс ла мылтык керегинде төгүндебегер, быйанду өрөкөн.

Азийдагызы чылап ок, учукпай, бир де кижн јаар көрбөй, сагалы јаар күлүмзиренип, офицердин квартиразынан чыгала, Кузьминнинг јанып баратканын колхозчылар көргөн. Улус онын кийининен ары шымыранып айткылаарда, ол кылчас эдип көрүп турды. Азийда колхозтын счетоводы болгон омок уул онын кийининен једип келеле, немецтерле најылашкан учун айылынгды өртөп саларыс деп айдарда, кайра бурулбай да, мынайда жими- ренди:

— Тумчугынды арчып берзин деп, барып энеге айт.—Матвей- дин туразын ыраактан ајыктап турган колхозчылар көрүп турар- да, јарым частын бажында Кузьминнинг уулынын уулы Вася ке- ден сумказын жүктенип алаала, туразынан чыгып, ийдиле кожо агаштын аразы јаар жүре берген; карыган өбөгөн түктү тереле јапкан јалбак чаназын турадан чыгарала, айунын үзиле килейте сүрткүштеп, немецкий офицер јаткан тура јаар көрүп турды.

Ол өйдө немецтер атанарга белетенип турган. Офицер стол- дын јанында отурала, карбидный лампанын өчөмик јарыгына азийгы письмозын божодо бичип отурган, письмоны Саксонияда оптический заводто инженер болуп иштеп турган Вильгельм деп карындажына бичип јаткан.

Письмодо мынайда бичиген: «Кару карындажым Вилли, бу письмоны баштап бичигенинен бери бир ай болды, божодо бичип болбогом. Же божодо бичиирге өй јетпей турган эмес. Јок! Өй јет- кил болгон. Қалганчы айларда бис, өй өткүрерге болуп, бу кар- гышту агаштын аразына отурала, ол ло тенемирзү үредүбисти катап-катап үренип турганыбыс, ол үредүден биске бир де туза јок, ненин учун дезе, орустар жууны ангдандырала, будынан ба- жына тургузып койгон, кандый да ээжи јоктон жуулашкылайт. Бүгүн бис табаруга барадыбыс, жүрүмимди база катап јаныдан ченегелегимде бичип божодойын деп турум.

Мени мактуулу укку: мен бүгүн сакыбаган жаан жегүге жеттим. Орустардын бисти токунатпай турган, кижн сырагай билип бол-бос каргышту санаа-шүүлтезининг тұлкүүрин таптым, же жагы да эмес, ол ло эски, Европанын жүрегин биске ачкан тұлкүүр ине. Акча, билер жанынан алып берген тегин ле акча эмей, карындаш. Бу советский орустар сырагай башка албаты, господин Г-нинг иит күлүктерининг автомадынынг табыжы бу ороондо акчадан ижемдилү деп бодойло, бис акчаны көп бербей турганыбыс. Мен сего январь айда бу жерде журтап жаткан карыган анчы керегинде бичигем, тыш бүдүмининг көрзө, Лир каанга түгей, кандый да сан-башка атту, онын адын мен канайып та ундыбай сананып болбойдым (бу орустардын аттарын көрмөс алзын!). Бүгүн мен ол өбөгөнгө ченемел эттим, ченемел сүрекей мөр болды. Эренгистелип турган кижн болуп, эмеш кыйыжып турала, ол бисти баштап аларарга жөпсинди... Же Курт келди, батальон атанарга белең деп айтты. Эзен болзын, кару карындажым, сени, азыйдагы чылап, окшоп турум, письмоны база бир тушта учына жетире бичиир турум...»

Карануй боло берерде, туу-стрелковый батальон бастыра жуу-жепселин алганча, пулемётторын колчанакка салып алала, ончозы деревнеден чаналу чыгала, жаан жолдон апаштынг аразы жаар чөйилип бардылар.

Матвей Кузьмин бойы эткен жалбак чаналу, анчынынг ыраак алтап базатан базыдыла озолой барды. Карануй тынгый берди. Кургак кар жаап турды. Карануй тынгый берерде, улуска жүк ле озолоп бараткан кижининг сырты көрүнөр болды. Карыган өбөгөн немецтерди кем де жүрбеген жерле баштады.

Түннинг туркунына отряд күрт карлу, жуукаларлу, суузы тогуп жалган көлдөрлү, жыраалу жерлерле барган. Бараткан аайын офицер компасла көрүп, озолоп бараткан Матвейди канча ла катап токтодып, ненинг учун жол мындый тыйрык, качан жолдын учына жедерибис деп, тилмеш ажыра сурап турган. Матвей каруузын жаантайын мынайда берип турган:

— Агаштынг аразында жаан жол жок... Эмеш сакы, быяанду өрөкөн, эртен тура жедерибис — дейле, мылтык керегинде ундыбагар деп, такып-такып айдып турды.

Мылтык-жепселдинг ле ок-таарынынг уурына күчи тамла чыгып, немецкий солдаттар жыш агаштынг ортозыла бараткандар. Карануйда олоп агашка согулып, жырааларга илинип, бирүзи бирүзининг чаназына базып, жыгылып ла ойто туруп бараткандар. Кара-

нуй түнде араай да болзо, коркушту шуулап турган, не де көрүн-
бес агаш бу күрт карларды өнөтийин олоордын буттарынын алды
жаар таштап тургандый, жыраалар тырмактарыла өнөтийин сел-
мектенип тургандый, жолго агашты өнөтийин тургузып бараткан-
дый болуп олоорго көрүнди. Шыралап, арып калган, узада чөй-
лип калган колоннаны ефрейторлордын кыйгылары да чуқтада
жууп болбой турган.

Качан оошкы өңдү соок таң жарып келерде, отрядтын озочыл-
дары агаштын жаказына чыгала, жыраала туй өзүп калган терен
жууканын жанына токтой берген.

— Же, једип келдибис ошкош, Матвей Кузьмин бойынын кере-
гин билер! — деп, карыган өбөгөн айтты.

Ол бөрүгин уштыйла, терлеп калган тас бажын оныла
арчыды.

Шыралап калган офицерлер, кардын үстүне отурала ачурка-
нып, соокко тонуп калган, тыркыражып турган сабарларыла па-
пиросты жүк арайдан ла тудуп отуларда, жолдо жытылып калган,
кирлү ак бос жалатту солдаттардын калганчыларын ефрейторлор
тунгак кыйгызыла жалаң жаар айдагылап турарда, Матвей Кузь-
мин төстөк јерде турала, карлу жаланның үстүлө чедиргенделип,
јаркындалып, өкөөп келеткен күнди ајыктап, күлүмзиренип тур-
ды. Күлүмзиренип турганын јажырбай, немецтер жаар кылчайып
көрдү.

Соок, тымык күн башталып турган. Тон кар чананын алдын-
да кыјырап јаткан. Кызыл төштү жаан кушкаштар, кичинек кара
чочогойлорды чырмайып чокуп, өткүн үниле табыштанып отур-
гандар. Кайда да сыраңай жуукта ийт үрди.

— Матвей Кузьмин бойынын керегин билер! — деп, карыган
өбөгөн база бир катан айтты.

Јүзүн бүркей өзүп калган сагалынын ортозынан жаан сүүмји-
лү күлүмзиренерде, карыган өбөгөннinin жүзінде чырыштары тар-
кап, онын кунук чырайы јарый берди.

Кенетийин пулемётло аткан табыш угулды, октор сыгыры-
жып, тон кардын үстин сан-өрө чарчалтып турды. Табыш басты-
ра агаштарга јаныланды. Агаштын кырузы јерге төгүлип турды.

Пулемёттор сыраңай жуугында удураткылап турды. Чаналу
немецтер, чени де аайлап болбой, коркыганына тон кардын үстү-
не отура бердилер. Пулемёттор дезе карлу түс јерди јулдай адып,
колоннаны эки јанынан кыстап келди. Немецтер санаа алынала,
агаштын ортозы жаар жүгүрерде, онон удурат автоматла аткылады.

Солдаттар, чаңаларын таштайла, ачу-корон кыйгырып, кургак карга бадалып, жалаңда жүгүришип турдылар. Кардын жылтырап жаткан үсти кирлү аң халаттарла бүркеле берди. Офицер, санаа алынала, карыган өбөгөн жаар жүгүрди.

Төннинг кырында, бөрүк жок турган Матвей Кузьмин ыраактан көрүнүп турды. Салкын онын сагалын желбирейте согуп, бажынын тас жерин бүркөп турган буурул чачын желбиреди турды. Бүркүлүп калган кабактарынын алдынан иит боло берген көстөрүн сыккытып, шоодылганду көрүп, немецтер коруланарга да ченешпей, үүр койлор чылап, шакпырап турганын ол өчүркөп көрүп турды.

Өлүм кайнап турган жалаңнын ортозына турала, амыр сүүнүп турган карыган өбөгөн жаар офицер кенетийин көрөрдө, офицердин шлеминин алдына кийген трикотажный бөрүгүнүн алдындагы сары чачтары кыймыктай берди. Онын кийининде колмылтыгын түргөн чыгара тартала, карыган өбөгөннүн маңдайына уулады.

Матвей Кузьмин, бир де коркыбай, шоодып, күлүмзиренип, мынайда айтты:

— Карыган Матвейди садып аларга санандын ба?.. Улусты бойыңа түңгөйлөп жадын, фашист!

Карыган өбөгөн бөрүгүнүн кыбындагы аңчаны алала, офицердин жүзине таштайла, ого уулап алган колмылтык жаар бир де эмеш коркыбай көрөлө, кайра бурулды. Пулемётчиктер, оны ок албазын деп, онын турган жери жаар атпай турганын карыган өбөгөн билип ийди. Немецтер оны база билеле, ол өбөгөннүн турган жериле бөктөнүп, агаштын аразы жаар жүгүрөргө санандылар. Олордун кезиги калганчы күрт карды өлүп, коруланатан агаштар аразына једип бараткандар.

Матвей Кузьмин, желбер түктү бөрүгиле жагып, бастыра бар күңиле мынайда кыйгырды:

✓ — Уулдарым! Мени карамдабагар, бир де шилемир артызын, көрмөстөрдү ончозын кыра аткылагар!.. Матвей...

Сөстөрүн учына јетире айткалакта, немецкий офицердин оты ого тийди, ол јерге араай отура берди. Је немецкий офицер база тирү артыды. Эки алтам баскалакта, оны пулемётло өлтүрө адып ийдилер.

Ыраакта, жуукада, «ура» деген кыйгы там ла тыгып турды. Автоматчиктер салкынга килейип калган кырлақ күрт карларды ажыра калыдылар. Јүгүриш бажында аткылап, калганчы арткан

немецтерди жаба жеделе, кийининен ары аткылап, тудала, мылтыктарын айрыгылап, онон ары качып жүгүрүп бараткан немецтердин изиле омордын кийининен ары агаштын аразы жаар жүгүргиледи. Оморло кожо карыган өбөгөннүн уулынын уулы Вася Кузьмин жүгүрди. Карыган өбөгөн Васяны бистин черүлерге, оморго немецтер табару эдерге белетенип турганын жедип айтсын деп ийген. Немецтерди сүрүп брааткан жуучылдардын буттарына согулып, терен карга түжүп, желбер түктү ийт үрүп мантап келди. Кулагын кайкаган чылап көдүреле, ийт кенетийин тура түшти. Агаштын аразында жагылаанып турган жуунын табыжын ийттин эрикчендү улупаны кезе согуп ийди.

Великий Лукалардын жанында сүрекей жакшы күдели өскүрериле ады-чуузы чыккан «Рассвет» колхозтын колхозчысы Матвей Кузьмин бойынын узак өйгө жүргөн жүрүмнүн калганчы күнин онойдо жүрүп өткүргөн.

Онын сөөгүн Ловать деп суунын бийик жарадында жууп койгон, оны, офицер чилеп, жуучыл күндүлү, көп мылтыкла үн бириктире адып үйдешкендер.

Сурак ла жакылталар.

1. Матвей Кузьминнин характеристиказын куучындап беригер. Матвей Кузьминнин сүмелүзүн ле жалтанбазын көргүскөн жерин таап, кычырып беригер.

2. Бу куучыннын планын тургузала, план аайынча куучындаарга белетенигер.

3. Советский улус Төрөли учун канайда туружып жат? (Темдектерди Ада-Төрөл учун Улу жуудан алыгар).

«Бис — советский улус» деп темага сочинение бичигер.

АФАНАСИЙ ЛАЗАРЕВИЧ КОПТЕЛОВ
(1903 жылда чыккан).

Коптелов Афанасий Лазаревич крестьян кижининг билезинде 1903 жылда чыккан. Чыккан јери Алтайский крайдагы Залесовский райондо Шатуново деп деревне. Улу Октябрьский социалистический революциянын кийининде ол Барнаулда үредүчилердин курсында үренет, онын кийининде «Красный пахарь» деп коммунанын председатели болгон, колхозтордын ижин көрөтөн инструктор болуп база иштеген. 1923 жылдаг ала газеттерде иштейт.

Коптеловтын литературно-творческий јолы 1924 жылдаг ала башталат. Онын творчествозында Туулу Алтайга да учурлаган произведениелер бар. Ол тоодо «Улу көчүш» деп јаан роман ла «Снежный пик» деп повесть.

А. Л. Коптелов көп жылдардын туркунына Алтай јерине жүрө-ле, алтай албатынын јадын-жүрүмине јилбиркеп, онын жаңы јол-ло браатканын көрүп, оныла оморкоп, ол керегинде бичиген. Оныла коштой ол алтай албатынын оос творчествозын орус тилге көчүрип, онын керегинде көп статьялар бичиген.

1947 жылда Горно-Алтайский автономный областтын јирме беш жылдыгына советский башкару Коптелов Афанасий Лазаревичти «Знак почёта» орденле кайралдаган.

«Улу көчүш» деп роман чешский тилге көчүрилген, «Снежный пик» деп повесть — болгарский тилге.

„Улу көчүш“.

Экинчи бажалык.¹

1

Ак көбүктү Түрген-суу кара суулу Караколго келип кожулып турган жерден ыраак жок, журттыг жанында, саржу эдер завод төзөлдү.

Десятник тилмештү айылдан айылга кирип жүрди. Олор алтай улусты ишке кычыргылап, олорго кара кирпич чай, жалбыракту танкы ла жакшы бөс берерибис деп турдылар. Айыл-журттын ээлери талканду чайды бир эместен араай ичкилеп, качан да иштебеген ишти барып иштеер бе, айла иштебес пе деп, кере түжиине санангылап отуруп, каруузын жүк ле эртенгизинде беретендер.

Энг озо өмөшликтин члендери жалдандылар. Олор эки бригада болды: бирүзи коп-коо түс тыттар жыгып турды, экинчиси дезде, тураны тургузып турган жерге тоормоштор армакчыла сүүртегилеп экелетендер. Айылдар кулурлу боло берди. Эмди алтай үй улус энирде курсак ичерине жагыс ла эт кайнадар эмес болгон, же тестеден теертпектер эдил, күлге быжыратандар.

Борлай Токушев онойдо ок ончозынаг эрте турала, күн чыккалакта аралдан кургак одын экелип, оны кезип, жарып туратан.

Ол үйине килейтен: одынла бойы берижетен... Ондый килемкей өбөгөн бар да, балдарды жыл тоозына да тапса, кем жок деп, айылдаштары күйүнгилеп туратандар.

Карамчы бир будынан бирүзине уур жайкана басып, одын аларга айылдан тышкаары чыгатан, же оынды да Токушев бойы айылга экелип, отты бойы ок салатан. Чай ичип отурала, үйи жаар көрүп сананды:

«Удабас айыл ичинде кабай турар. Эки жылдын бажында дезде отты айландыра төрт аяк тура берер... Жакшы!»

Эртен тура курсактанып алала, школ тургузып турган постройкага барып, ондо обедке жетире артатан. Кажы бир толыкта тоормошты өрө көдүрерине, эмезе косяк тударын болушсын деп, кемди-кемди плотник сураар болзо, Борлай база кандый бир жагы неме көрүп аларга оноор ончозынаг озо жүтүретен. Кийининде ол ончозын база ла онойып иштеерине амадап, туранын

¹ Романның алган бажалыктар.

толыктарын анайда ок шулмус, чыйрак кезерине ле јосты кезип, онойда ок косяктарды эптү тургузып турарына плотниктен үренип аларга тыг албаданатан. Бойына бир тура тургузарын ол удааннан бери сананып жүрген. Тенери агарып, таштар да жарылып турар ачу-корон соокторго тыркыражып отуарга эмди ого болор! Партиянын аймакный комитетине калпанчы жүрүште райкомнын качызы Копосов бойы элден озо строительство керегинде куучындады:

— Коммунисттер бойлорына тура тургузып јадылар ба? Јок? Ненинг учун? Билбей турулар дейдин бе? Уренер керек!

— Мен тура тургузып аларым — деп, Борлай айтты.

— Ол ас, ондый ок тураларды өскөлөри де тургузып аларына сен болужар учурлу.

— Кем јок...

— Кем јок эмес, эдер керек. Кыш келзе, јылу тураларда болор керек. Онызы јогына жаңыс јерде чук јадыш та јок болор.

Ол кўн Борлай озогызын эске алынып, сананып турды. Онын санаа-шүүлтезинде көчүштин јилбүзи билдиртпезинен јоголып браатканын ол сезип турды. Эмди жаңы јерге көчөрдөг болгой, ол керегинде онын сананар да күүни келбейт. Токунап, адааларыбыс ла таадактарыбыска түш те јеринде көрүнбеген јадын-јүрүмди јуртаар керек.

Бир катап Бабинас Собонов, бойынын чочыганын јажырбай, ого айтты:

— Алтай улусты обседлать¹ эдер закон чыккан деп, плотниктер айдыжат... Қанайып, аттардың ордына ба?

Токушев токтодынып болбой, каткыра берди:

— Онызы бир јерге чук јуулыжып, деревнеле јадатаны оседлость деп айдылат.

Собонов онон туура көрүп турала, сонгында ол төгүндеп туру эмеш пе деп, оны шиндеп көрүп тургандый чике көрди:

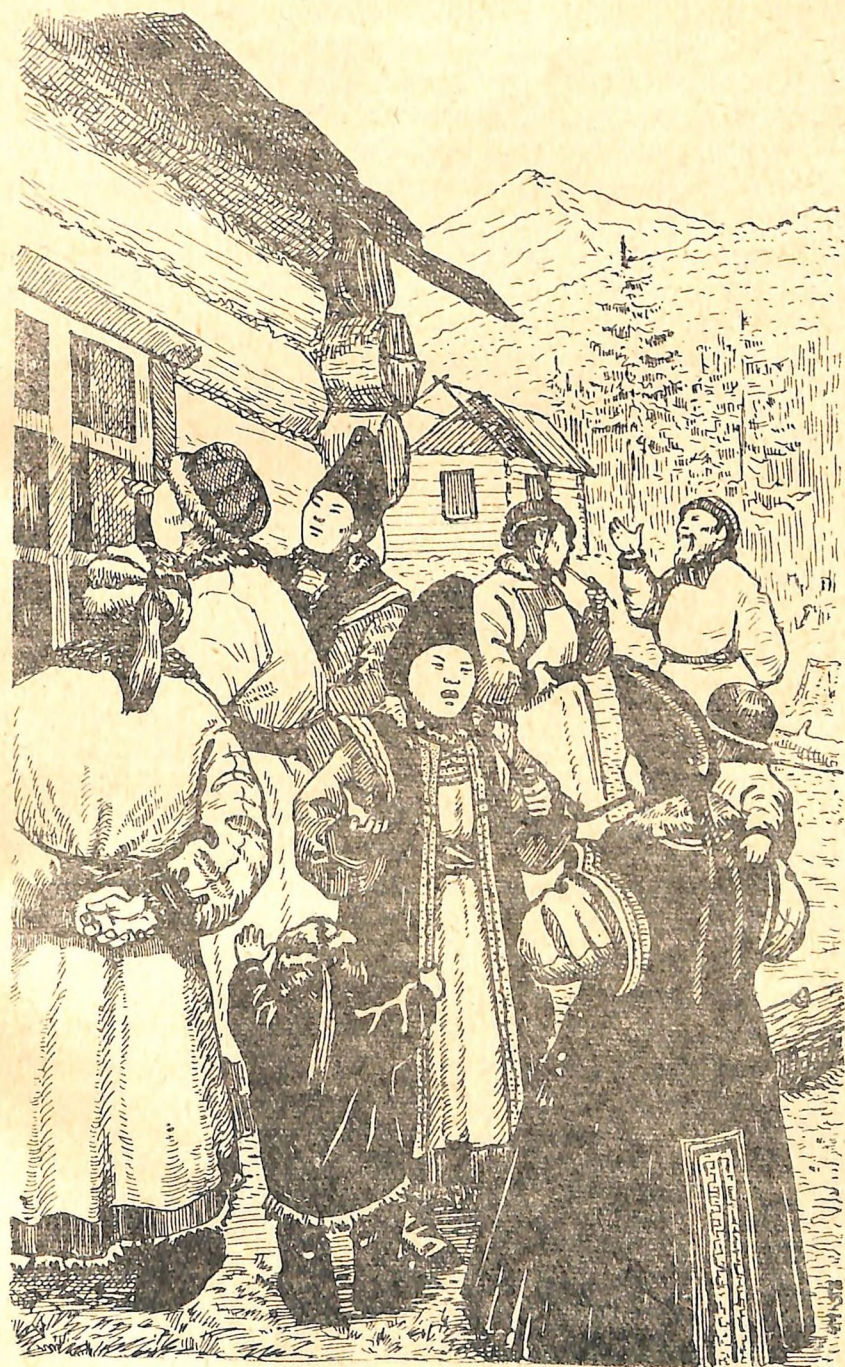
— Деревнеле? Алтай кижі деревнеле јадып болбос. Биске көчөр керек.

— Деревнелеп јуртаары сүрекеј јакшы деп, партия үредет.

— Мен јөпсинбей турум! — деп, Собонов өкпөлөнип турды. — Айылда јатканда алтай кижі тыттый бек, су-жадык болор, турада дезе оорыыр.

— Је сен көрзөң, бастыра төрөгөндөрингнин тизелери кыјыра-

¹ Обседлать — ээртеер.

жып, чаңчактары оорыйт — деп, Борлай ого өткөнип каруузын айтты. — Ол неден улам ондый болот? Кыштын корон соогы бистин улусты киңүден ала кемиретен.

— Алтай кижиги турада жадар болзо, оорыйла, өлүп калар.

— Мынызы өштүнинг куучыны. Сен барып агаш кескен болзон, жакшы болор эди: өмөликтин члендери тураларда кыштаар учурлу.

— Тура тургузып ал деп албадаар болзон, мен торт ло жүре берерим, единоличник болуп, алдынан жадарым.

— Сени бир де кижиги албадабайт... Сеге жөп бередик...

Жебрен айылдарынан чыгып барбаска албадангылап, алтай үй улустар энир ле сайын айыл ичинде отургылап, ыйлашкылайтандар.

Сурактар.

1. Туралар тударына алтайларга кем болушты?
2. Борлай Токушев строителството болужын канайда жетирип, ого канайда жилбиркегенин көргүскөн жерлерди табала, кычырып беригер.
3. Райкомнын качызы нөк. Копосовтын «жылу туралар жогына жаңыс жерде чук жадыш та жок болор» дегенин жартап беригер.
4. Бир жерге жуулыжып жадарын кезик улус канайда уткуды?

2

Күндери узун эн ле жаан ай келди; кажу жерлер, өзөктөр бастыразы чүмделе чечектей берди: бийик тууларда агарып жаткан карла коштой түүлген суулардын көпөгөш жаан жалаңдары жагат, олордонг эмеш жабыстай десе — сүүнчилү күн-чечектердин жалбыштый жолдоры, оного жабыстай — туулардын сап-сары альпийский мак чечеги, апаштардын жаргарган саптарында бийик элик балтырган бойынын апагаш чечегин жайып, чыкту жерлерде көгөлтүрүм-кызыл чай баш жалбырайт, алтындый чомур чечектер чичкечек сабында араай жайканыжып турдылар. Туулар ла өзөктөр чечектеп турды.

Караколдын жараттарында, сугарылып турпан жерлерде, койу ла жымжак өлөңдөр көдүрүлүп чыкты. Озодо Сапогтын адазы Тыдык ээлеп туратан жерлерди землемерлер эмди өмөликтин жерине жаба кезип бергендер.

Ишке чыгар күннин алдында өмөликтин жуунында бир канча час өйдин туркунына тартыжу болды. Токушевтер эртеңги ле күннен ала өлөң чабар ишти баштаар керек деп кичеегилеп тургандар. Же олорго каруу берип, өлөң — ол тирүү неме, оны бойы

кургабаганча чабарга јарабас: чечектеп турар тушта чабарын баштаза, ондый өлөннөн мал үзе өлүп, кырылып калар деп айдыжатар. Ол көрмөжөктөрдү өртөөрдө, оны база бу мынайда ок коркыткандар, ондый да болзо, онон бери олор бойлоры да, олордын билези де бир де катап оорыбадылар, айдарда, кандый да тынду салымы јок болгону јарт. Өлөн чабарына шыйдынып турала, көбизи шымыражып туратандар.

— Өлөн, сени чаппаска санангам, је мени албадайдылар.

Бу јерде бир кезек сүрекей бийик тыттар турган, ол тыттар керегинде, олор бойлорынын күчтү ле бийик баштарыла күкүртгү кара булуттарды тиргиштеп турулар деп, өзөктө бастыралары айдышкандар. Ол тыттар ненин учун эмдиге јетире озогы ла бойынча өзүп турган дезе, олордын будактарына өлөн илгендер, Сапог кажы ла јай сайын мындый күнде јайзаннын күни болор деп, текши јарлаарга кажы ла өзөктөр сайын атту элчилер ијетен. Тургузылган өйдө бүкке бастыра мундустар јуулыжатар. Озогы тужунда өлөндү үй улустар колло јулатандар, јуу алдындагы калганчы өйлөрдө дезе өлөндү кичинек чалгычактарла чабатандар. Эр улус дезе өлөндү колло јууп, узун толгокторго танып, онон олорды тыттын будактарына илетендер. Тоого до онолып ок алынатан:

— Јети тыт өлөн... он тыт өлөн...

Агын сууларды түгезе ичип, таштарды кайылытып салгадый айы-бажы јок ийделү изидип турган күн туулардын бажына бийик өксөп чыкты.

Өлөн иштеерге эн ле јакшынак өй: чапкан өлөн эки күннин туркунына јараш јытту өлөн боло берер. Је Караколдын јараттарынын јаландарында чалгылардын да табыжы, улустын да үндери угулбай турды.

Эртен тура Борлай чакыпа илип салган казаннын оодыгына малтанын төбөзиле јынғырада узак сопуп турды, је аттарын ээртеерге коммунисттердег башка бир де кижы айылдарынан чыкпалды. Айдарда айылдан айылга ол бойы барып, уйуктап турган эр улусты өрө тургузып, үй улуска айдып турды:

— Ылтам шыйдыныгар!

— Бойыннын үйинди айда, — Бабинастын үйи арбанды. — Менин өбөгөним бар, мени ол башкарар.

Собонов онын адаанын алды.

— Ондый чалгыларла чабарга болбос. Мен бойым да колдо-рымды торсодып алдым.

— Чалгылар кем жок, жакшы, жангыс бис бойыс чаап билбей турус, үренер керек.

Чалгыларды Борлай бойы курч мистү төжилерге жукарта таптап салган деп, колхозчыларды ижендирип айдып турды. Айыл сайын ол эки катап жүрүп, улусты жүк арайдан ла тал-түште жууп алды. Урматтан башка, үй улус ончозы айылдарында артып калдылар.

Эртенгизинде-бүктө өлөң чабачы улус база ла жуулышты. Олор чалгыла өлөңди бар жок күчтерилене жыга согуп турдылар, же прокос ару болзын деп, олор алдындагы ла аайынча кезилбей аркан өлөңдөрдү колло жулуп турдылар. Борлайдын саптаган сабынан бир чиижи уштула чачылбаган болзо, ол иш ол ло кеминде өдүп турар эди. Жангы чиишти кондырарда, чалгынын төзөгөзүн тыгара басып ийерде, чалгы ичпек боло берди. Ремонттоорун бождоло, Борлай алаканына түкүрүп алып, база ла кайра тын талайып чаба берди. Чалгы куштын жумынды иеңил болуп, жаш өлөңнинг ортозына шыйт эдип кире конуп, оны шуулада кезе согуп, бир канча өлөңди туура чачып турды. Борлай токтой түжелеле чалгызын кем де билдирбезиненг солып салгандый болгонына кайкап, оны аяктап турды. Сүүнчилү каткырынып, ол чалгызыла түргөн, түргөн чаба берди, өлөң түрүлүп, туура ташталып турды — прокос эки катап элбей берди.

Өлөң чабачылар оны ээчий келгилеп, прокос ару болгонын кайкажып көргүлөп турдылар.

Борлай жангыс ла суунун жарадына једип токтоды.

— Чиишти шак ла анайда селип алыгар... Бистин кече ого сагыжыбыс јетпеген...

«Өмөликте нак болоры өзүп јат, ыраак келер өйдө ончолоры текши керекти бойлорынын чылап кичеегилеер» — деп, ол терен сананып, база јаан-јаан талайып чаап турды.

Улус чалгыларына жүгүрдилер. Суунун жарадында олор чалгыларынын саптарынын чииштерин солып кондырдылар. Чалгылар ол ло тарый чек кубула берди, олордын прокосторы тургуза ла элбей берди.

Өлөң чабачылардын терлеп калган жүстери сүүнчилү боло берди. Прокосторды, алдындагызына көрө, учына чыгара беш катап түргөн чаап чыгып, кечегизиндий күчтери тын чыкпай турды. Эмди олордын кийининде түп-түс, үч тан атту кичи коштой јортуп баргадый, элбек прокостор артып турды. Чалгылар чичкечек үнле шыйтылдап тургулайт.

Улустың јөптү ижин көрүп, Борлай сүүнип турды. Алдында брааткан кижиге једижерге, эмезе оның кийининенг једижип клеткен кижиденг качып браадып, прокосторды ээчий-деечий түрген чаап турганын болгобой до турды. Сууның јарадында чалгының сабын јерге кадап салала, бойы дезе таштарга јада тұжүп, туулардыг ап-ару, амтанду суузын ачаптанып көптөн-көптөн ууртап ичип турды.

Каракол үстүнде јенгил туман көдүрилди. Өзөк јер уйкуга кирерин баштады.

Сурак.

«Өмөликте нак болоры өзүн јат, ончолоры текши керекти, бойлорындай чылап, кичеегилеер» деп айткан, Борлайдың шүүлтези бузулбазын бу бөлүктинг кандый учуралдары керелейт?

Бежинчи бажалык.

1

Јуунды јетире јазалбаган школдо өткүрген. Алтайлар туранын ичинде полдо отурдылар. Јууннын председателине тудулган Байрым жарлады:

— Јаңыс сурак — өмөликтинг уставын јөптөөри.

Эр улус бойы бойлорын ајыкташтылар.

— Өлөңди качан үлежетен? — деп, Утишка сурады.

— Нөкөрлөр! Ячейка јоктуларла кожо јөп чыгарган өмөлик керегинде сурак бүтпегенче, өлөң керегинде шүүлте јок...

— Ячейка мында не керек? Бис чапканыбыс, бис үлежерибис. Мал аайынча үлеер.

— Мал аайынча болзо, јарабас: Сүүнүшке бир ле тудам келижер.

Байрым аказына сөс берди. Борлай Копосовло куучындашканын айдып берди. Оның сөстөри аайынча, алтайдын эн озо төзөлтөн өмөлиги јурт хозяйствонунг артелининг уставына көчөрин айдып берди.

— Өмөликтинг уставын јөптөзөбис, өлөңди үлежери керек јок болор, — ол оной ары айтты, — јаан чеден тударыбыс, бастыра уйларды чедендейде, өлөңдө азыраарыбыс. Сүт көп болор. Завод биске сүт учун көп акча берер. Иш жылгыр болор. Уйлар көрөргө јирме кижининг ордына јаңыс кизи тудулар, арткандары туралар тудар. Јаскаары машиналар садып аларыбыс — ан салып аларыбыс.

— Тилле немени бүдүрерге сен билеринг — деп, Бабинач кыйгырды, — сени укканда — түлкү ошкош! Председатель болуп жүрерге сеге жеңил ине.

Бабиначы Борлай кезе көрүп, чыдашпай айтты:

— Мен көчөрим бе? Мындый тенек сөстөрдү жүүлгек те кичи таппас... Менин көчүжим божогон. Болор. Эмди тура тударым. Мында жадарым. Мындый эрмектинг кийининде сениле куучында жар да күүним жок.

Бастыразы кыйгырдылар:

— Сен Борлайга тийбе!

— Ол эмес болгон болзо, эмдиге жетире Сапогтын алдына мойыныгарды энгилтер эдигер.

— Уйларды аларга ол иженбезин!

— Бир де кичи албас. Тегин сурайдылар: артельге кирер кемдинг күүни бар?

Суртаев турала, колын жагып ийди:

— Нөкөрлөр! Бүгүн слерде ненин де учун шууганду. Озогыдан бери мен слерле таныш, слердинг учун уйаладым.

Бастыралары оны көрөлө, унчукпай тым тура бердилер, онын соңында кончындагы калталарын алып, канзаларына таңкыны тыпа бердилер.

— Кажы ла кичининг күүнинде: артельди слерге кем де жондобойт, — оного ары Филипп Иванович айтты. — Албанла бир де кичини тартпазыбыс. Санаазы эки башкаларды керексиз кычырбазыбыс: бүгүн мынайда айдар, эртен онойдо, андыйлардан артельге кандый туза? Биске коркынчактар керек жок.

Үредүчи лампаны жарытты. Алтай улустар канзаларын үчинчи, төртинчи катап таңкыла тыктап турдылар.

2

Эки күн өткөн кийининде Суртаев, үредүчининг айылына токтоп түйсөлө, бойынын дневнигине бичиген:

«Эртенгизинде тал-табыш база да көп болгон, ончозынан көп Собонов кыйгырган. Артель керегинде онын улар да күүни жок. Онын, середняктын, мензинечи жагы санаазында бек отурат. Борлай дезе, Собоновтын айткылажына да көрбөй, иштенкей кичи деп, ого ачынат. Бойынын уулына, Токнага, артельге ончозынан озо кирген учун, ол бир уй да бербеген.

Утишканын кылык-жагын партиянын бастыра члендери кай-

кашты. Ижемјизи јок кижн ончозынан озо «Артельде артарым» дегени оморды кайкатты. Эмегени кӱстӱри кызарып калган јӱрген, ол артельге кирбезим деп, мойножып ыйлаган дешти. Борлай Утишкадан сурады: «Бу не болгон?» Ол каруузын берген: «Тӱннеле мен оны токтогом, је јӱптӱп болбодым. Сӱзине кыйбайт. Ӱй улус эр улусла тӱгей болгонын кем де айдып берген. Бастыра јӱӱжӱбисти јети ӱлӱ эттибис: меге бир ӱлӱ, ӱйме ле балдарга — алты ӱлӱ». Утишканы артельге алдылар. Ӗскӱлӱри Бабинас Со-боновко кӱрӱ кирбей, чеберленип турган ошкош.

Баштапкы артельди «Тан јарыды» деп ададылар».

Сурактар.

1. Јуунда кандый сурак турган, ол суракты шӱӱжери канайда ӱткӱнн куучында беригер.

2. Суртаев дневнигине нени бичип турганын, айдып беригер.

Роман.

А. Л. Коптеловтын «Улу кӱчӱш» деп произведе-ниеи Алтай јериндеги коллективизация башталга-нын кӱргӱзет. Орус албаты алтайларга колхоз тӱзӱрине акту јӱ-репинен јаан болужын јетирген. Оныла коштой колхоз тӱзӱрине чаптык эткен байларла тартышканын, јыргалду, јайым јангы јӱрӱмди тӱзӱринде јоктулар канайда турушканын — ончозын автор сӱрекеј јарт кӱргӱзет.

Ондый бир канча узак ӱйдин туркунына ӱткӱн керектерди кӱргӱскен произведениии роман деп айдар. Роман дегени— узак ӱйдин туркунына ӱткӱн керектерди бастыра келтегейлеринен кӱргӱскен јаан эпиче-ский произведение. Романнын тӱс геройлары кӱп керек-терде туружадылар, автор оморды ончо јанынан кӱргӱзет. Герой-лордын санаа-шӱӱлтелери, кылык-јангы канайда табынча кубул-ганын, ӱскӱлӱнгӱнин автор романында куучында берет (Борлай Токушевтин, Охлупневтин ле омон дӱ ӱскӱлӱринин).

М. Горькийдин «Эне» деген романы 1905 јылдагы револю-циянын алдында орус ишмекчилер революционный тартыжуга канайда кӱдӱрилгенинин јаан картиназын кӱргӱзет. Романынын действеи сӱреен колболу: ондо кӱп эпизодтор, јӱзӱн-јӱӱр об-щественный группалардан чыккан кӱп улус бар. Павел ле Ни-ловна карануйда јӱрген улустаг бийик санаалу революционерлер болуп ӱзӱп чыккандар.

Советский литературада романдар кӱп бичилген. А. Фадеев-тин «Јиит гвардия», М. Шолоховтын «Кӱдӱрилген солок», Н. Ос-

тровскийдин «Болот канайда кадырынган» ла онон до өскөлө-ри роман деген жанрга кирет.

Сурактар.

1. Роман деп нени айдадыбыз?
2. «Улу көчүш» деп романда не керегинде айдылган?
3. Орус писательдердин кандый романдарын кычырдыгар?

Литературный тип.

Орус писательдер произведениелеринде улустардын характер-лерин (кылык-жангын) чындык көргүскилейт. Улустыг кылык-жангын ондый жакшы көргүзөргө олорго не болужат?

Улустыг кылык-жангынын эг учурлузын, ишке кичемкейин, улусла најылашканын, жадын-жүрүмди канайда көрүп турганын—ончозын писатель анылап бичигени болужат. Слер орус литера-турала А. С. Пушкиннинг «Дубровский» деген произведениезин үренгенигер. Троекуровты, байла, ундыбаганыгар: ол кату, казыр, улуркак, сүрекей ачынчак барин-крепостник. Слер оны бойыгар көрүп турганыгарла түңей.

Орус ок литературала слер Н. В. Гогольдын «Тарас Бульба» деген произведениезин үренереерде башка бүдүмдү геройло та-ныштыгар: Тарас Бульба бойынын жүрүмине де килебей, албаты-нын жыргалду жайым жадын-жүрүми учун турушкан баатыр кептү кижн. Ол албатынын корычызы.

Литературный произведениелердин ондый геройларынын бү-дүминин, кылык-жангынын эг жаан учурын анылап көргүскени литературный типтер деп адалып јат.

П. В. Кучняк бойынын «Темир ат» деп куучынында Кичем-кейдинг — алтай албатынын ортозынан чыгып турган баштапкы ишмекчининг — ижинде де, үредүде де кичеемкей болгонын ла го-сударственный јөөжө учун бойынын жүрүмине де килебей туру-жарга белен болгонын көргүзөт.

Юмор ло сатира.

Пушкиннинг «Дубровский» деп повестинде Дубровскийдег кор-кып, акказын төжинде баштыкта алып жүрген каткымчылу Спи-цинди эске алыныгар: үредүчи-французла куучындашканын, түн-ди канайда өткүргенин.

Алтай албатынын «Сары-Каан» деп чөрчөгинде сүрекей каткымчылу жерлер бар: качан жалчызы жанып келерде, Сары-Каан жаман табыш экелген дейле (кызы кыс бала таап алганын угала), оны өлтүрзин деп жакылтаны бойынын колтыкчыларына берген. Ол өйдө кучкаш учуп келеле, Сары-Кааннын манкан бажына отуруп ийген. Сары-Каан жалчызына «оны өлтүр» деп жакылта берген. Онызы канайда өлтүрөтенин ондобой турарда, Сары-Каан «темир топокло сок, тенек!» теерде, жалчы (жана болор учуры жок) онын жакылтазын бүдүргөн. Сагышту Сары-Кааннын жаан бажы жардына жапшына берген.

Жоктуларды жаман көргөн тенексү Сары-Каан онойып өлгөннине албатынын юморло тузаланганын жарт көрөдибис.

Көп литературный произведениелерде писательдер юморды жадын-жүрүмнүн жедикпестерин, улустын кылык-жагынын жаманын жартап көргүзөргө тузаланат.

Жадын-жүрүмдеги каткымчылу (комический) учуралдарды писатель бойынын произведениесинде көргүскени юмор деп айдылат.

А. П. Чеховтын куучындарынын геройлоры бистерди каткыртат. «Хамелеон» ло «Чичке ле Жоон» деп куучындарда ондый каткымчылу учуралдар көп: «чичке» чиновник ле полицейский надзиратель Очумеловты писательдин художественный жураганынан көрөдибис. Ле бу каткы жымжак каткы эмес. Бис оморды тын жаман көрүп, электеп каткырып турубис.

Жадын-жүрүмде учуражар текши жедикпестерди, улустын жаман кылыктарын электеп, шоодып каткыратанын сатира деп айдар.

Сурактар.

1. Литературный тип деп нени айдадыбыс?
 2. Юмор дегени не? Примерлерле темдектеер.
 3. Сатира дегени не? Темдектеер.
-

ПАВЕЛ ВАСИЛЬЕВИЧ КУЧИЯК
(1897—1943).

Совет учун тыныбыс берерге,
Ончобыс бир түңей турубыс!.

П. Кучияк.

Павел Васильевич Кучияк.

(Биография).

Алтай литератураның өзүмин онон ары ичкеерледер керекте
П. В. Кучияктың творчествозы жаан учурлу болгон.

Итлаш. Павел Васильевич (Ийт-Кулак Чочушевич Чочушев)

17 (4) мартта 1897 жылда, Эликманар аймакта Куйум
деп јуртта чыккан. Адазының ады Чочуш, энезининг — Ајимаш.

Бала тужундагы жүрүмүн П. В. Кучияк бойынын автобиографический «Ады жок» деп (учына жетире бичилбеген) романында сүреен чындык көргүзөрин баштаган.

Ондый ок жүрүмдү кичинек Итлаш өткөн. (Жаандары Ийт-Кулакты эркеледип, Итлаш деп адайтандар). Онын ойына жаңыла кирер ойинде (8 жаштуда) адазы жада калган. Итлаш биледе эң жаан бала болгон.

Адазы өлөрдө, абаайлары Ајмашты кичү балазыла ада-энезинин айылы-јуртына јандырып ийерге амадагылаган. Итлаш ла Қыстанды кулданарга ол тушта јакшы болор.

Бу өйлөрдү эске алынып, Павел Васильевич куучындайт:

— Адабыс өлгөн, энебисти јандыргылап ийгендер, бис өскүс артып калганыбыс...

Өскүс арткылап каларда, кандый да ойын ундыла берген: оларды төрөөн-туғандары койлор кабырарына ийе бердилер. Јаскыда, јастыг салкынду соок күндеринде, кийимдери сууга өткүлөп калган, күскиде кыруга, јаш карга јылагаш буттары кызаргылап калган экү койлордын кийининен жүретендер.

Олордын айылга келери астаган. Каа-јаада онын койлор кабырып турган јерине — Ак-Кобы ичине ле Қырау-Кой деп өзөккө Шоғкор таадазы ла Коркоп таайы келгилеп, кичинек койчыга чөрчөктөр айдып туратандар. Итлаш баатырлар керегинде чөрчөктөрдү угарын сүрекей сүййтен.

Аргалу јаткандардын балдары школго үренгилеп жүрген. Оны көрүп Итлаш таадазына амыр бербей турды.

— Мени үредүге ийигер, — деп сурактаг ач-амыр јок боло берде, Капшагай өскүстердинг Чемалдагы приюдына келди.

— Менде өскүс уул бар. «Үренедим» деп, ай-кулакка амыр бербейт — деп, ол абыска айтты.

Павел Васильевич. Василий абыстыг айылында Ийт-Кулак артып калды. Бичикке үренерге болуп, кандый да иштег мойнобойтон. Јаргак тонду, илгин штанду, чамча јок, кончы кеден ар өдүктү, улустыг јигенининг артканыла курсактанып жүретен.

Сыйса чамча ла штанды крестке түжердег озо абыстыг үйи көктөттирип берген. Крестке түшкен соғында ого Павел деп јайгы ат бергендер, адазынын ады дезе абыстыг ады аайынча Васильевич боло берген. Онын кийининде Павел Васильевич күскиде Чемалдын церковно-приходский школында үренип баштаган. Је ол школдо Кучияк эки ле јыл үренди: үчинчи јылда јеткер болуп,

одын жарып турарда, малта сынган, онын керегинде тыг соктыр- тала, Куйумга жана берген. Курсагын, кийимин улуска жалданып табатан. Онойдо ол улус эжигинде жалчы болуп 1916 жылга жетире жүрди. Бу жылда айылду бололо, абаайларынан башка чыкты.

Коммунистический Улу Октябрьский социалистический ре-
Университетте.волюциянын кийининде Алтай ичинде

Совет жаң төзөлгөн. Совет жаң алтай ал-батыга жыргалду, жайым жадын-жүрүм берген. 1922—1924 жылдар-да Кучияк жоктулардын комитетинин качызы болуп иштеген.

Кичүдең ала «үлгерчи» деп чодолу, Кучияк жаңы жүрүмди мак-таган кожондорды оосло айдып чүмдеер боло берди. Бу өйлөрдө ол көп бичик кычырган, орус тилдин грамматиказын бойы тагы-нан үренип турган. Бир кезек өйгө Улалуга да (эмди город Гор-но-Алтайск) келип курста үренип барган.

1925 жылда жайгыда жоктулардын ортозында ас тоолу бичикчи улустын бирүзи болгон учун, оны Москвага Күнчыгыштагы алба-тылардын Коммунистический Университетине үренерге ийген-дер. Баштапкы жыл университеттин подготовительный классында үренген. Кучияк мында жаңы предметтерле танышкан: физикала, химияла, историяла оного до өскө наукаларла.

Беш жылдын туркунына ол мында көп неме билип алган. Эмди ол кудай ла көрмөс меке болгонын билип, ар-бүткенди бир де не-ме жайабанын билип, обществонун өзүминин закондорун он-доор боло берген.

Мында П. В. Кучияк баштапкы кожондорун, үлгерлерин би-чиирин баштаган. Мында ок ол «Арбачы» деп баштапкы жаан туу-жызын бичиди. Бу туужыда ол озогы жокту үй кижинин, Арбачы-нын, жүрүмүн куучындайт.

Кучияк советский
писательдердин
съездинде.

1934 жыл. П. В. Кучияк советский писатель-дердин баштапкы съездинин делегады. Бу съездте П. В. Кучиякты советский писатель-дердин членине алган.

Съездте А. М. Горький советский литературанын алдында турган задачаларды докладында чокум жартап айдып берген. Горький жаңыс ла орус советский литератураны кичееп өскүрери керегинде эмес, же Советский Союзтын өскө дө албатыларынын литератураларын бийик кемине көдүрери керегинде куучындаган. Анчадала жаан ажаруны Горький революциядан озо бойлорынын бичиги жок болгон оок албатылардын литературазын төзөөрине ууландырган.

Съездтин кийининде Сибирьдин өскө писательдериле кожо П. В. Кучияк А. М. Горькийдин квартиразына айылдап жүрөрдө, Горький онын колынан бек тудуп жакарган:

— Бойуннын албатыннын жадын-жүрүмүн, чөрчөктөрүн жууп бичи.

Улуу писательдин бу жакарузын бүдүрүп, онон жаантайын үренип, Павел Кучияк көп жакшынак художественный произведениелер бичиген, алтай албатынын чөрчөктөрүн, кожондорун жууп, жаан бичиктер эдин чыгарган.

Ондый жуунтылардын ортозында «Алтай-Буучай», «Сартакпай», «Темир-Санаа» ла онон до өскөлөри.

Же П. В. Кучияк алтай литературанын өзүп брааткан жолун онон ары көндүктирген. Бу жолды онон ары жарандыарга ого социалистический реализмнин методына үренип ле орус ла өскө дө карындаштык албатылардын писательдеринин творческий ченемелин шиндегени болушкан. Ол үлгерлерин жаңы алтай поэзиянын бийик художественный кеминде бичиген, алтай драматургияны байгыскаң, алтай прозаны ачкан.

Кучияктын прозаы. Совет жаң тургузылганынан бери Коммунистический партиянын баштаганыла алтай албатынын жадын-жүрүмү чек танылбас болуп жаранганын көргүзөргө Кучияк бойунун творчествозын ууландырган. Онын одузынчы жылдарда бичиген очерктеринен, куучындарынан ла пьесаларынан бис алтай албатынын социализмди төзөөринде буудак жетирип турган классовый өштүлөрлө эрчимдү тартышканын, өзөктөр сайын колхозтор төзөлгөнүн ле албатынын культуразы көдүринип, улустын кебери кубулганын көргүскенин кычырадыбыс. Мыны бис «Өскүс-Уул», «Оролор» деп куучындардан, «Өштүлөр чакпыда», «Тузак», «Тартыжу» деген пьесалардан көрөдибис.

П. В. Кучияктын сүүген геройлоры — жаңы жадын-жүрүм төзөгөн, бийик санаалу, жаан айде-күчтү советский кижини. Советский строй канайда кижини озогы кыңылардан жайымдайла, ого чын өзөргө арга бергенин Кучияк өрө темдектелген куучындарында ла пьесаларында сүрекей жакшы көргүзөт.

Кучияктын калганчы жылдарда бичиген произведениелеринин эң жааны — Туулу Алтайда коллективизация канайда өткөн керегинде бичиген «Аза-жалаң» деп повесть болуп жат.

Аза-жалаңда жаткан жоктулар биригеле, бу жалаңда жаңыс кижинин эмес, бастыра жон улустын байлык өмөлик хозайствозын

төзөгөн автор куучындайт. Бу хозяйство байлардыйынаа сыра-
гай башка болуп өскөн, нениг учун дезе, мында улус кижининг
күчин жибей, кажызы ла бойына иштеген.

Совет жан өмөликке утку мал өскүрерге, бийик түжүмдү аш са-
ларга болушкан, улустыг ижин жеңилтер техника берген. Өмөлик
төзөлгөн керегинде айдылганыла коштой жагы советский журт
улус өскөнининг, омордыг кылык-жагы, санаазы бийиктегенининг
историязын автор куучындайт. Омордыг бойы бойларынын орто-
догы колбулары, санаа-шүүлтелери, кылык-жандары чек башка
болуп кубулган. Омор өмөлөжип, бойы бойларына болужадылар,
социалистический бийик санаа алынадылар, чындык советский
улустар болуп өздилер. Ондый улус повестыте Керек-Жок, Күндү-
бей, Эзе, Чалма ла онон до өскөлөри. Омордыг кажызынын ла
жүрүмдери башка-башка жолдорло өткөн, же омор ончозы учында
жагы жадын-жүрүмнинг эрчимдү тартыжаачылары болуп, жагыс
стройго турган.

П. В. Кучияк жагыс ла алтай советский крестьянство керегин-
де бичиген эмес, онын творчествозында алтай улус ортодон чык-
кан ишмекчилер, интеллигенттер көргүзилет. «Темир ат» деп куу-
чында Совет жан тургузылган сонгында Туулу Алтайга техника
келип, социалистический промышленность төзөгөн ле азыйда
ишмекчи класс жок алтайлардан баштапкы ишмекчилер өзө бер-
гени керегинде айдылат.

«Тойчы» деп куучынында ол городто үренип, бийик культури-
га жединген Эркелей деп кыстыг кеберин журайт. Онын энези Той-
чы озогыда көп шыра көргөн кижиге, Совет жан келерде, жакшы,
аргалу жада берген. Же ондый да болзо, онын санаа-шүүлтезининг
озогыдан арткан-калганы бастыразы жоголбогон, ол эмдиге жети-
ре кызын кичинекте кемге сөстөп койгон, оныла журтаар жагду деп
сананат, кызынын тойына барбаска жат. Ого көрө Эркелей башка,
советский стройдыг өскүрүп алган кижизи. Оны озогыда чылап
кем де калымга садып болбос, сүүбеген кижиле албан-күчле жур-
тадып болбос, ол эр улусла тенг праволу болуп, бичикке үренер,
общественный иштерде туружар аргалу болгоны көргүзилет.

П. В. Кучияктын көп произведениелеринде орус ишмекчи
класс алтай албатыга болушканы көргүзилет. Темдектезе, «Чей-
неш» деп драмада ол Андрей Куреев деп ишмекчининг, алтай жок-
тулардыг сүрекей күндүлү наязынынг кеберин көргүзет. Андрей
Куреев алтай улуска Россияда башталган революция керегинде
солунды таркадат. «Аза-жалаң» деп повестыте Кучияк алтай алба-

ты ортодо революционный апитация өткүргөн, жоктуларды бай-ларга удурлаштыра тартыжуга көдүргөн большевик Василий Иванович Зырянов деп кижини керегинде көп жылу сөстөр айдат. Орус ишмекчилер, крестьяндар, алтай албатыга революциянын да кийининде көп болушкан да, болушуп та жат. Бу болуш албатылардын улу нажылыгын качан да бузулбас, бек эдет.

Кучияк — үлгерчи. Советский өйдө бийик өскөн улус бойлорунун жадын-жүрүмүн өгжидип, жарандырып кубултат. Мынын керегинде Кучияк анчадала жаркынду көп тоолу үлгерлеринде айдат. Кучияктын үлгерлеринин көп лө сабазы Алтайдын ар-бүткенин журап көргүскөн лирика болот. Автор бу үлгерлеринде советский кижинин керсү санаазы, баатыр ниде-күчү ар-бүткенди кубултып, жарандырып ла бактырып, тузалу эдип ээленип жатканын көргүзөт. Советский кижини ар-бүткеннин чындык ээзи боло бергени П. В. Кучияктын үлгерлеринде иле көргүзүлөт.

Сен нени де кысканар күүнүн жок,
Сенин кайырчагың ончозы ачык,
Кармандарың толтыра алтын!
Не ле жөөжөң ээзин тапкан,
Бойың билерин биске берерин!

„Алтай“.

П. В. Кучияк Ада-Төрөл П. В. Кучияктын калганчы жылдары
учун Улу жуу ойинде. Ада-Төрөл учун Улу жуу ойинде өт-
көн. Бу өйлөрдө ол национальный

театрда артист болуп иштеген. Артист болуп иштеп тура, ол автобиографический «Ады жок» деп роман бичирип баштаган. Оныла коштой Ада-Төрөл учун Улу жууга учурлаган произведе-ниелерди база бичип турды. Ондыйлардын тоозында «Энезинин жакылтазы», «Эки гвардеец», «Өдүп болбозың» ла онон до өскө произведениелер.

П. В. Кучияк 1943 жылда «Эки гвардеец» деп пьесазын ла «Ады жок» деп романын бичип, учуна жетиргелекте, 2 июльда жада калган. Онын жүрүмү эрте үзүлгөн: П. В. Кучияк 46 ла жашту болгон. Же ол бойынын кыска жүрүмунин туркунына сүрекей көп иштеп, биске жаан литературный энчи артыргыскан. Онын бичиктери Горно-Алтайскта, Барнаулда, Новосибирскте, Москвада кепке базылып чыккан.

Сурактар ла якылталар.

1. П. В. Кучияктын кичүден өскүс артканын ла церковно-приходский школго үренерге келеле, Василий абыска жүргенин куучындап беригер.
2. Коммунистический Университет П. В. Кучиякка нени берди?
3. «Арбачы» деп туујузын П. В. Кучияк кемдерге учурлаган? Онын учурын кыскарта куучындагар.
4. Советский писательдердин баштапкы съезди канча жылда өтти? П. В. Кучиякка ондо кемнин докладын угарга келишти? Ол кижги ого кандый јакару берди?
5. Кучияктын прозазы керегинде куучындап беригер?
6. П. В. Кучияк үлгерлеринде не керегинде бичийт? Слер онын кандый үлгерлерин кычырып жүрдигер?
7. П. В. Кучияктын калганчы күндери кандый өйгө келишти? Бу өйлөрдө ол кандый произведениелер бичиген, кандый иште турган?

Арбачы.

Баштапкы бөлүк.

I

Арбачы деп бала болгон,
Ада-энези јокту јаткан.
Јоктулардын үлүзи дезе,
Бай-кулактарга иштеери болгон.
Арбачынын ада-энези
Акту күчин байларга берген.
Арып жүрүп тапкан курсагыла
Јаныс кызын эркелеп азыраган.
Арбачы јобош, уккур да болгон,
Карагуйда жылдыстый көзи
суркураган.

Ачап байдын адаркак көзи
Оны јастыра көрбөй тийген.
Јабы бай сагалын сыймады,
Јакшыркап мынайда айтты:
«Алты јашту уулыбыска
Арбачыны кудалаза кайдар?
Јалы јокко кулданаарга,
Јалтчы биске качан да болор!

Јаанап келзе уулыбыс
Бойы билгей журтайтанын.
Јарашты мен аладым дезе,
Јаткан журттаг табарыс!
Төдөйтөн калымы көп тө болзо,
Јөбжөбис једер, — коркыбазыбыс!» —
Јабы бай онойдо айдала,
Арбачыны кудалап атанды.
Алымга кыстырган ада-энези
Јагыс кызын берип ийди...

II

Айланайын, Арбачы көөркий
Ада-јаштаг келин болды.
Ада-эне сөзинег чыкпай
Ачулу күндерди көрө берди.
Јараш бүткен Арбачы бойы
Јаш өлөгдий чалдыгып јүрди,
Јаан улустары сөзин тыгдап,
Јайнулу күндери көптөп келди.
«Ә-э јайла — јокту Арбачы!
Кыйынду јерге кирген эмтиринг!
Эки колынгныг ырысту күчин
Байга тегинге берер турун.
Казыр карчааныг тырмактарына
Боро кушкаштый илинген јадын...
Качан да јыргал көрбөс болуп,
Карагуй јерге түшкен эмтиринг!
Кызыл чечектий кыс јүрүмингле
Качаннан-качанга айрылыштын.
Көскө көрүнбес кыңыла
Колы-будыгды күлүттинг».
Бай кижиге келин бололо,
Јаркынду јүрүми јоголды.
«Бажында бөрүк јок келген» — деп,
Күн тоозында сөктирди.
Јабы байга кул болуп,
Јаш јүрүми кыскарды.
«Јардында тонын јок келген» — деп,

Коронду сөгүшти көп укты.
«Казан балкажын шыба!—деп,
Кара жоргоны ээрте!»—деп,
Эзирик кайыны кыйгырат.
«Талкан-көчөни соксын!» — деп,
Кайын энези жыландый шыркырайт...
«Тай боромды ээртезин» — деп,
Кайыны кара чочкодый кыркылдайт...
Ачулу күндерин өткүрип,
Арбачы ыйлап базып жүрди.
Амыры жоктон иштенип,
Арка мойыны сыстады.
Кыштын өткүн соокторында
Кату иштерди бүдүрөт,
Лайдын жаңмырына бастырып,
Жалаңда кой кабырат.
«Иштеген ижинг жакшы» — деп,
Кайын адазы айтпайт.
«Ичинде курсагың тойу ба?» — деп,
Кайын энези сурабайт.
Арбачы! Айыл ичинде ачу ыш
Алтын көстөрүңдү кызартты.
Айу бүдүштү казыр кайынын
Акту бойыңды кыйнады.
Арбачы! Сен жаскы чечек,
Изү жашты көп төктүң,
Көгөргөнчө соктырган жеринди
Көргүзөр аайың билбедин.
Арбачы! Адаң-энең жокту,
Айрып сени албас.
Байларла женижейин де десе,
Жалынган жүректери тыгынбас!
Байдын малдары аркада толо,
Түнгүрлү камдар ого болужат,
Алтын мөнүни кайырчакка батпас,
Камчылуу жайзаңдар оны корыйт,
Жыргап жүрөп ырысту күнди
Жаңыс ла тўжинде көрөңг.
Корон жүреңге бадышпаза,
Комудалыңды кожонго айдарың!

«Жажыл торко пладым
Жааш суузына онго берет,
Жаш менин жүрүмим
Албан кыйынга түже берет...
Кыс тужундагы кийимим
Отко какшап ыртылды.
Кызыл-марал жаражым
Ышла кожо ол чыкты.
Колго кирбес сен, салкын,
Кайдаар учтын болбогой?
Комудалыма килейтен
Коручылдар кайда болбогой?..»

III

Айлар айланып өтти.
Жылдар жылыжып короды.
Арбачынын жылжыр апшыйагы
Бир кичүден жаанады.
Оны көргөн Арбачы
Бойында бек сананды;
Качан түбинде барала,
Корон болорын билбеди.
«Апшыйагым чыдап келзе,
Менин учун адааркап кирер.
Албатыга түнөй ырысту журтты
Менле кожо ол журтаар.
Обогоним өзүп жааназа,
Омө, болуш меге болор,
Оскө улуска бийлетпей,
Омөлөжип менле жадар...»

Же барбак сагалду эчкичек
Көк бөрүден бүтпейтен.
Азузы коронду бөрүлөр
Бала бөрүзин үреттилер:
«Жаңгыс бүткен уулыбыс,
Жаражын сенин күн ошкош.
Жылаңаш жоктуңун балазыла
Жажына журтаарга санаба!
Түлкүдий кызыл, чокту уулыбыс,

Күмүштий сөзибис тыгдап ук!
Карама жоктунын кызыла
Карыганча журтап болбозыг.
Бажына кийер бөрүги жок,
Маарап келген кискечек эди.
Жардын бөктөөр тоны жок,
Кыгзып келген күчүгеш эди.
Удатпай оны жандырзабыс.
Уйат биске качан да болбос.
Арбачыны ойто алыгар деп,
Ада-энезине тил жетирер.
Чындап ла Арбачыны сүрзебис,
Чыгым биске качан да болбос.
Чыныркап бисле жаргылажатан
Чыдажар кижилордо жок...
Ака-жайзанга сыйлайтан,
Алтын, мөнгүн бисте бар.
Ада-энезиле айдыжарга
Арга-сүмө бисте бар.
Кату төлөмир түшсө де,
Каралап керечи бис табарыс.
Каан-жайзанга жетсебис,
Калактадып ойто аларыс!
Куу сөөк челдеген Арбачыны
Ойто жандыра сүрүп ийели.
Күүнинг жеткен жарашты
Күмүжис кысканбай алып берели!
Арбачынын жокту адазы
Жаргылажарга бисле күни жетпес,
Ак мөнгү жылым ташты
Ат камчызыла жарып болбос!»

IV

Жабы бай уулын
Онойдо жазап сөстөди.
Арбачы жокту көөркийди
Ачуга түжүрүп жандыргылады,
Уур ишке күчин жыдыйткан,
Ырысту жүрүмнү өчүп калган.

Ада-энесинин эжигине
Арбачы ойто жанып келди.
Бала болорго барала,
Бажы теенип жанып ийди.
Бойынын күчин некейин десе,
Баштайтан кижини билбеди.
Келин болуп барала,
Артап-кенеп ойто жанды.
Канча жылга жоголгон күчин
Кемненг некеерин билбей жүрди.
Же мында да кайкалы жок ло,
Энези өксөп ыйлап отурды.
Алдына салган эки тулунгын
Элип-селип сыймап айтты:
«Уйадына жүзим изиди,
Элегине эдегим күйди!
Ада-өбөккө жангыла жатпай,
Айрылып келген керегинг не?
Бала барган жерге журтайтан.
Балтырган — чыккан жерге өзөтөн.
Таш — таштаган жерге жадатан.
Тамдала — чыккан жерге өзөтөн.
Кыс — барган жерге журтайтан,
Улген кудаы салымыла,
Уч курбустан бычуула
Үргүлжиге журтабай,
Үлтүрөп-самтрап не келдинг?»..

V

Ачап байдын журтынан
Ары бар деп сүрдиртти.
Ада-энезине келеле,
Эрке сөсти укпады.
Арбачы жокту көөркийге
Ачу корон көптөди!
Айландыра төрөөндөринен
Болужар кижини чыкпады.
Колго түшкөн жобош куштый,
Кунугуп, Арбачы шүүнүп турды!

Жылыткан күчин некейин десе,
Башкарузы байлардан болды.
Анча-мынча күндөр өткөндө —
Арбачы бойына кату сананат:
«Акыр, жалтанары токтозун,
Лайзанга једип айдадым.
Коркыыры мынын ыразын,
Каанга једип комудайдым!»
Јабызак бойы тың сананып,
Лайзан айылына једип келди.
Кортык болгоны жылыып,
Каанга једип — комудады.
Суудагы талдый тырлашты,
Суркурап јажы төгүлди.
Јабы байла иштегенин
Јажырбай ончозын айтты:
— Кир дегенде — кулга бодолду
Уккур болуп јүргөн эдим.
— Чык дегенде — ийтке түңгей,
Ун јогынан чыгатын эдим.
Айбызын јакшы укканым учун,
Айылынан чыгара сүрүп ийди,
Ижин јакшы бүдүртеле,
Ийтке түңейлеп — чык — деди.
Јалымды кайдан алатам,
Јааным, слер јазап угугар,
Јабы байды менин учун
Јаза көмөлөп, үредип көрүгөр... —
Оны јайзан угала,
Јаагы айрылгадый каткырды:
— Акыр сен, тенек кадыт,
Айткан сөзинди ондойзын ба?
Јабы байды јамандап турала,
Јардыга чыбык тийбезин!
Алтай ичинде ады чыккан
Јаан байла ойнобо!
Ат камчызын јүктенип,
Айылына ойто јанарын!.. —
Қаан јамылузы угала,
Қардын тудунганча каткырды:

«Јамачызы јалбайган кулугур,
Јаныма јууктабай ары барзын!
Көзи ачылбаган боро күчүк
Бозогомды менинг алтабазын!
Кайралду байла бериште,
Кату јаргы аларын!»
Јокту бойы Арбачы
Јайзанган болуш албады.
Кайран бойы Арбачы
Кааннан быян көрбөди.
Шоктоп јаман айттырганы —
Чоокыр таштый јүрегине турды.
Андыдып јүзүн сөктиргени —
Ачу-корондый, көксине толды,
Кайран Арбачы бек сананды.
Кара көстинг јажы кургады.
Кайыжып јаткан ак јаланды.
Кайра да көрбөй, кечире басты.
Јаја туткан ак шагкыдый
Ак чакпынду сууга јетти.
Эки колын өрө көдүрип,
Кайра бурулып, кекинип айтты:
«Кан ичечилер, саковыгар,
Бистинг ырыс бир тушта келер!
Канча мунган кыйналгандар
Слердин өлүмди саковы јадылар!»
Јажыл өлөгнинг ортозыла
Ойто јана базып баратты.
Канча јүзүн чечектерди көрүп,
Кожондогонын билбей калды:
«Јабага малым ат јетсе,
Јалын сыймап минерим.
Јайзангнын јангы чачылза,
Јакшылу күнди көрөрим.
Кулун малым ат јетсе,
Курлу семис азыраарым.
Кааннын јангы јоголзо,
Каткырып, ойноп јыргаарым!»

Көп жайлар жажарып өтті.
 Канча кыштар соогын көргүсти.
 Бир мун тогус жүс он жети жылда
 Тенери күкүртиндий восстание
 башталды.

Кааннын генерал-бийлеринен,
 Карды тойбос буржуйлардан,
 Калыкты тоногон кошойым-байлардан,
 Камчызы коронду жайзандардан,
 Кара мекелү кам-жарлыктардан
 Онон до өскө кара кускундардан
 Качаннан жуулган кату некелтезин
 Локту албаты эмди некеди.
 Алтайдын бийик тууларына,
 Ак чөл жалаңдарына
 Сүүнчилү жар угулып келди.
 Албаты каймыгып туруп чыкты.
 Айдылганы мындый болды:
 «Жайзандардын жааны — жайзан —
 Кан-кереде кийген каан антарылган.
 Арткан калдыктарын онын чачала,
 Башкаруны ишмекчи-крестьян алзын!
 Каан ширеден антарылганы —
 Коммунист партиянын ийдези!
 Бастыра кыйналгандар жарык көргөни —
 Большевиктердин сүмези» — дешти.
 Ойгор Лениннин улу адын
 Ол тушта Арбачы бааа укты.
 Жаанду-жашту кыйналган албаты
 Жүрегинде ырысту оны адады.
 Ондый улу кижинин ады
 Канча ла миллион чөрчөк, кожондорго
 Сүүнчилү жараштыра чүмделди.
 «Ленин—ишмекчи-крестьяннын сүүнчизи,
 Ленин—кыйнаткан кулдардын ырызы,
 Ленин—революция жегеринин
 маанызы,

Ленин—жайзан-байлардын өлүмү,
Ленин—жоктулардын жалтанбас
коручызы,
Ленин—сырагай жарык большевик!
Ленин—ойгор, Ленин—улу, жалакай,
Ленин—бис женип чыгардын жылдызы!»
Жоктуга өскөн алтай албаты
Ол тушта Ленинди онойдо мактаган!
Ыргалду жүрүмнүн келерине
Арбачы иженип ичкеери көргөн!
Жеезелеп журтаган буржуйлардын
Тазылдары ол тушта кодорылган.
Жер үстүндө ишкүчтүүлөргө
Жаркынду тандак көрүнгөн!

II

Жаркынду күндий Совет
Көндөлөг лө биске келбеди,
Оны жуулап аларпа
Көп кан, көп жүрүм берилди!
Кайран тынын кысканбай,
Кыйналган албаты туруп чыккан.
Көзи канду жутпалардан,
Жайым жүрүмди айрып алган!
Канчаны бандиттер кыйнаган,
Канча өскүстөр артырган!
Алтайдын түргөн суулары
Кызыл канла будулган.
Кара-Корумнын кара кускундары,
Колчактын ач бөрүлери,
Кара жыландый бандиттер
Канча көстин жажын ичкендер!
Онын учун качаннаг-качанга
Олордын ады каргышту болор!
Алтайдын жарык суулары,
Алтын-мөнгүндү бай туулары,
Алтайда журтаган ырысту албатызы
Өштүнүн барын качан да ундыбас!
Олорго өдөргө жол бербес!
Жажыл торко жууркан жабынган,

Көөн-жараш чегедөктү,
Кызыл түлкү бөрүктү,
Кызыл жерен адын
Мөңүн жепселле чүмдеген,
Коркураган сууларды кечип,
Кайыр бийик тууларды ажып,
Омок жүректү Арбачы
Олорло кожо атанып келди.
Улалуга једип келдилер,
Оромдор кееркеде јазалыптыр.
Кызыл торко маанылар
Кызыл јалбыштый јайылыптыр.
Албаты мында көп эмтир,
Айткан сөстөрүн Арбачы укты:
— Нөкөрлөр!
Джелдастар!
Товариштер!..
Ак бандиттерле јенижерге,
Ас чыгым биске болбоды.
Талдама аттар јалына јыгылды.
Талдама уулдар тынын берди.
Анда да јок, нөкөрлөр,
Ак јыландарды јендибис!
Албаты өштүлерин сүреле,
Амырды јуулап алдыбыс!
Кара-Корумды јенип чыкканыс —
Коммунист партиянын шылтузы!
Башкарубыс Совет болгоны —
Большевиктердин ойгор ийдези!
Бастыра албаты нак болгоны —
Октябрьский революциянын кайралы!
Ончозы түңей јаңду болгоны —
Улу партиябыстын ийдези!
Базынчыкта албатыга күн көргүскен
Башчыбыс бистин — улу Ленин!
Караңуй јадын ташталды,
Кайралду күндөр биске келди!
Ак бандиттер базылды,
Јаан-јаштар, јыргагар!
Ойгор Ленинин ырысту ады

Ончо телекейге жайылзын!
Большевиктердин ийде-күчи
Бастыра ишкүчтүлөрдү баштазын!
Лажына кыйын жоголды,
Жакшы иштейли, нөкөрлөр!
Сормо актардан айрып алган
Совет башкаруу ээндик болзын!
Өчпөс күндү көргүзөтөн
Коммунизм мөңкүлик болзын!
«Улу ороонду тыңыдар,
Ондо албатыны бичикке үредер,
Класс өштүлөрлө тартыжар,
Ырысту социализмди баштаар.
Большевик партияга нургулай болор,
Кызыл мааныны озо апарар» — деп
шүүжеле,

Автоном областты төзөжөлө,
Арбачы атанып жанды.
Адынын тискинин тудала,
Арбачы жыргап кожондоды:
«Жабага малыбыс ат жеткен,
Жалын сыймап минели.
Жайзаңдар жаңы базылган,
Жайым жакшы ойнойлы.
Кулун малыбыс ат жеткен,
Кулду семиске минели.
Кааңнын жаңы жоголгон,
Качанга жайым жыргайлы».
Кожондоп, Арбачы жанып ийди,
Көстинг жанын төкпөс болды,
Каткырып, жыргап айылына келди,
Катап байларга кул болбоды.

Сурактар ла жакылталар.

1. Поэманын строчкаларыла берилген план аайынча баштапкы бөлүктүн 4,5 үзүктөрүнө ле 2-чи бөлүккө план тургузып алыгар:

1.

1. Арбачы деп бала болгон,
Ада-энези жокту жаткан.

2. Ачап байдын адаркак көзү
Оны жастыра көрбөй тийген.
3. Алымга кыстырган ада-энези
Жаңгыс кызын берип ийди.

2.

1. Айланайын, Арбачы көөркий
Ада-жаштаң келин болды.
2. Бай кижиге келин бололо,
Жаркынду жүрүмү жоголды.
3. Арбачы! Ада-энен жокту
Айрып сени албас.

3.

1. Арбачынын жалжыр апшыйагы
Бир кичүдөң жаанады.
2. Же барбак сагалду эчкичек
Көк бөрүдөн бүтпейтен.
3. Арбачыны ойто алыгар деп
Ада-энезине тил жетирер.

II. Арбачынын жүрүминең үй улустың жадын-жүрүмү озогыда кандый болгону билип алдыгар?

III. Ленин керегинде айдылган үзүктү наизусть үренип алыгар.

IV. Поэманың үзүктөрине кандый ат адаарга келижер, адайла, бичип алыгар.

V. Чоокыр таштый, ачу-корондый, жайа туткан ак шаңкыдый деп түңдештирүлөр кандый сөстөрдү тартап жат, ол сөстөрдү табала, бичип алыгар.

Туују. Улгерлеп айткан алтай чөрчөктөр сүрекей ритмичный. Олорды ритм ле рифмалар ондый музыкальный, жымжак эдет. Бу мыны бис кай укканыбыста аңылайдыс. Алтай тилде сөс жаңгыс согулталу: төс согулта сөстин калганчы үйезине түжет, каа-жаада музыкальный эчинги согулта сөстин баштапкы үйезине түжет.

Алтай албатынын оосло айткан творчествозында үлгерлеп айткан чөрчөктөр көп: «Малчы-Мерген», «Алтай-Буучай» ла онон до өскөлөри.

Анчада ла јилбүлүзи «Алтын-Туују», ненинг учун дезе, кайчы төс герой-кыстың адын Алтын-Туују деп адап јат, орустап айтса «Золотая поэма». Чындап та, кыс бала баатыр болгону, онынг оштүлөрле јуулажып, олорды јетгени алтындый баалу.

Ч. А. Чунижековтың атту-чуулу чөрчөкчи Н. У. Улагашев ке-

регинде бичиген произведениеси — «Тууҗы» деп адалып јат. Писатель чөрчөкчинин јүрүмин бастыра тууҗыла тундеп, оны «Тууҗы» деп адап койгон.

Тууҗы деп бис нени айдадыбыс?

Көрүмјилү кандый бир керек эмезе кижии керегинде куучындаган јаан үлгерди тууҗы деп айдадыбыс.

Баатырлар керегинде үлгерлеп айткан јаан произведениелер — эпический тууҗылар деп айдылар.

П. В. Кучияк јокту кижинин Арбачы деп кызы керегинде бичиген јаан «Арбачы» деп үлгерди база тууҗы деп айдадыбыс.

Сурактар ла јакылта.

1. Үлгерлеп айткан алтай чөрчөктөр ненин учун ритмичный?
2. Тууҗы деп сөс алтай албатынын оос творчествозында бар болгон кандый произведениелер керелейт?
3. Тууҗы деп нени айдадыс? Эпический тууҗы деп кандый произведениелерди айдадыс? Тууҗы деп сости орустап канайда айдар?
4. Озогы ла эмдиги өйдиг орус ла алтай писательдердин произведениелеринен темдек айдып беригер.

А л т а й.

Э-э, төрөл Алтайым,
Көп јылдарга мен сени
Јенил будымла тепсеп јүрүм,
Тоолоп таппас јаражынды
Үлгерлеп сөслө айтпадым.

Сен јараш болгон, је унчукпайтан,
Көксинде не барын көргүспейтен.
Албатыга јарт билдирбей де,
Түлтүйип калган туратан.

Сенин билдирлү сыртыга
Канча тындулар јыргатан,
Јаңыс ла јокту болгон алтайлар
Бергенинди алып болбогон.

Је сен олордон жысканбаган,
Арчымагынан алып беретен,

Јоктулар бектеп туткалакта —
Алты оосту јутпалар
Јерге түжүрбей блаап алатан...

Сен көп ый көргөн,
Сен көп комудал уккан...
Сенин көксинге онтулар торгулган,
Талдан өскөн чырбагалдарын
Кижиге каныла будулган...

Ол тушта сенин јаражынды
Мактайтан кижиге чыкпайтан.
Ондоп болбос кеен чүминди,
Чүмдеп кепке баспайтан.

Э-э, төрөл Алтайым,
Көрдин бе азыйдагы жүрүминди?
Көксинге сенин торгулбас,
Көзине туркаары јаш турган...

Бүгүн бойынды таныбазын,
Бүгүн онту укпазын!
Көстин јажын көрөйин де дезег,
Бастыра Алтайдан таппазын!

Комудалду кожондор
Көксинге сенин торгулбас.
Компартиянын берген јыргалы
Чактын-чакка үрелбес!

Кижиге баргалак кыстай,
Чүми јаранды Алтайдын,
Кыйналып өскөн јоктуларга,
Јөөжөзи јайылды туулардын!

Качан да чыгарбаган кереезинди
Совет улузына јайып бердин,
Кату бүткен чырайынды
Јажыл торкодон јымжак эттин!

Сен эмди ыргалду кожонды
Күнүн-күнге угуп турун.
Ол кожоннын сөзүн тударга,
Күүн-санаалу тыгдайзын!

Сен нени де кысканар күүнүн жок, —
Сенин кайырчагын ончозы ачык,
Кармандарын толтыра алтын!
Не ле жөөжөн ээзин тапкан,
Бойун билерин биске берерин!

Советтин жайым албатызыла
Жирме жылга таныжып келген.
Сормо бандиттер сеге жажынарда,
Илелеп чекисттерге көргүзип берген.

Бистин өйдөп жайым Алтайды
Жүстөн үлгерчилер сөслө чүмдейт,
Жүстөн журукчылар кистыле журайт!
Канча кожончылар табыскакка түндейт.
Канча кайчылар чөрчөккө жазайт...

Мен сени онойдо ок сүйүдим!
Жүрегимде сүйүнчилү,
Жүзимде толо ырысту
Сени көрүп айдып турум!

Бастыра бар үнимле
Жайымду Алтайды мактадым!
Э-э, төрөл Алтайым,
Кандый сен ырысту!

Сурактар ла жакылталар.

1. Озогы Алтайды поэт канайда көргүзөт? Үлгерден ол жерлерин табала, кычырып береер.
2. Эмдиги Алтайды көргүскөн жерлерди табала, чокум, жарт кычырарга белетенип алыгар.
3. Озогы жадын-жүрүм керегинде укканыгарды куучындап береер.

АЛТЫН-КӨЛ.

Мен база сенинг жарадында
Айылдап келген аяктап турум.
Терегинде жүзүн жаражынды
Ончозын көрөргө күүнзеп турум.
Баштап сени көрөримде,
Сенинг кеенинге жүрегим ойногон!
Он жылдын туркунына дезде,
Жаражыг сенинг көзимде толгон.
Сени кижиги канайда сүүбес?
Сен Алтайдын сууларынын күскүзи...
Түргөн канаттуу суулардын келип,
Амырап алатан энчүлү турлузы.
Кышкы күндөр келгежин
Тенгериций күркүрөп жадазын,
Жажыл торко жай келгежин
Кайнап тургандый жымырайзын.
Бийдин суузын сен бойыг
Кыстыг чачындый жайылттыг.
Лок! Сеге түнейди көрбөдим!
Эмди де сенен көрөрим көп,
Мениг көзим озолодо көрөт:
Сенинг кеен жалбак сыртында
Жымжак жорыкту керептер жүрү.
Жарадында жаткан деревнелерде
Жаркынду жылдыстар жарыды.
Ол ийденди ончозын көрүп,
Ырысту албаты сеге айдат:
«Тузаг биске жеткен учун
Алкыш болзын, Алтын-көл!»
Сен бойынды көкүтпей,
Ойто карууны мынайда айттыг:
«Күчигер слердин жеткедий болзо,
Мениг айдем качан да түгенбес!
Алтайда өскөн агаштарга
Бирдег жылдысты күзеп берерим.
Албаты аргалу жадарына
Алтынду кабымды ачарым!...»
Бу айдылганы—жүректен эрмек

Поэттин жараш сөзи эмес.
 Советте албатынын бүдүргөн иштери
 Телекейге иле, табыскак эмес.
 Бу сенле, Алтын-көл,
 Калганчы куучын эмес, билип ал!
 Мендий ок, ондор-жүстөрдүн үндери
 Сени мактап кожондоорлор.
 Мундар колдор сен жаар уулалып.
 Күүнзеп сенле эзендежер.
 Олорло кожо бистинг төрөлибис
 Күлүмзиренип сени уткуп келер.

Сурактар.

1. Алтын-көлгө поэт кандый жаңы аттар адайт? Неле түңдейт?
2. Келер өйдө Алтын-көл канайда кубулар?
3. Алтын-көлдин ле албатынын куучыны поэттин кандый санаа-шүүлтезин чокумдайт?

Үлгерлеген эрмек-куучын.

Үлгерлеген эрмек-куучын прозаический эрмек-куучыннан ритмичный болгоныла аңыланат. Темдек эдип үлгерден ле прозадан үзүктөр аалалык: «Жайгы күн бийик тегериде билдирбезинен жылып баратты. Жүзүн чечектү жалаңдар изү тынып жаткылады. Орочаңкыр кейде эки карчага канаттарын талбыбай, кайып тургулады. Агаштардын бүрлери кыймыктанбай турды. Андый өйдө эрмектөңөр болзо, эрмек ыраак угулары жарт...» (П. В. Кучияк «Темир ат»). Бу алынган үзүк прозаический эрмек-куучынла бичилген.

Экинчи үзүктү үлгерден аалалыктар:

Бутты тудар сары балкашты
 Буудак жогынан өдүп турадыс.
 Каскак ташту бийик кырларды
 Канатту куштый ажыра учадыс.

П. В. Кучияк. «Лажына сүүгөн искусство»

Бу үзүктү бис ритмичный деп айдарыбыс. Ненин учун десе, ритм дегени—кандый бир неме түп-түңей узак

өйлөрдүн бажында катап-катап угулып эмезе
көрүнип турганы болуп жат. Ритм бистин базыдыбыста,
жүректин согултазында, танецте, кожондо, үлгерлеп айткан чөр-
чөктөрдө, физический иште ле оңон до өскө жерлерде бар.

Алынган үзүктин ритмин лаптап көрөлик:

Бийик тайга ашканда
Ойок тийбей ажып жадат.
Терен талай кечкенде
Туйгак тийбей кечип жадат...

Бу стихтин кажы ла строкаларындагы сөстөрдүн согулталу
ла согултазы жок бөлүктөрүнүн тоозы түнөй: стихтин баштапкы
ла экинчи строкаларында сөстин 3 согулталу ла 4 согултазы жок
бөлүктөри туруп жат, стихтин экинчи ле төртүнчи строкаларында
сөстин 4 согулталу ла 5 согултазы жок бөлүктөри туруп жат.

Үлгерлердин строкалары канча ла кире узун болгожын сөс-
тин согулталу ла согултазы жок бөлүктөри түнөй өйлөрдүн ба-
жында такыдылып, түнөй паузаларга токтоп турат. Онызы үлгер-
дин ритмин бүдүрүп жат.

Үлгерлеп айткан алтай чөрчөктөрдүн ритми жымжак, орус
ритмле түнөй эмес. Бу мыны бис кай укканыбыста анылайды:
кайдын сөзи эки согулталу: төс согулта сөстин калганчы бөлүгү-
не түжет, каа-жаада музыкальный эчинги согулта сөстин баштап-
кы бөлүгүнө түжет.

Анафора. Жаңыс буквала эмезе бир канча тү-
нөй букваларла башталып жаткан
үлгерди анафора деп айдар. Анафора көп сабазында
эпосто учуражат:

Көк өлөңди көмө баспай
Көни жорго барып жадат.
Жаш өлөңди жайа баспай
Жараш жорго барып жадат...

Рифма. Үлгерди рифма ритмичный эдип жат. Орө алын-
ган үзүктөрдүн строкаларынын учындагы сөстөри
жаңыс аай үнделет:

. балкашты
. турадыс.
. кырларды
. учадыс.

Үлгердин строчкаларынын учындагы сөстөрдүн жаңыс аай үнделип угулган калганчы үзүк табыштарын рифма деп адап жадыбыс.

Рифма үлгерде жаан учурлу болуп жат. Онын болужыла үлгер бастыра бойы жараш үнделип угулат.

Редиф. Үлгерди ритмичный эдерге редиф база жаан болужын жетирет.

Жаңыс сөс эмезе бир канча сөстөр үлгердин канча-канча строчкаларында такып айдылганын редиф деп айдадыбыс. Темдектезе:

«Сен көп ый көргөн,

Сен көп комудал уккан...

Сенин көксинге онтулар торгулган...

.....

Бүгүн бойыңды таныбазың,

Бүгүн онту укпазың!»

(„Алтай“ Ш. В. Кичирик.)

Сурактар ла жакылталар.

1. Үлгерлеген эрмек-куучын поэтический эрмек-куучыннан неге аңыланат?
2. Ритм дегени не? Жүрүмдө ритм кайда ла неге туштажат?
3. Анафора дегени не? Үренген үлгерлерден эмезе чөрчөктөрдөн темдек айдып беригер.
4. Рифма дегени не? Үлгерде онын учуры кандай? Темдек.
5. Редиф дегени не? Темдек.
6. Ритм, анафора, рифма, редиф керегинде правилолорды үренип алаала, өскө үлгерлерден темдектер бичип алыгар.

Темир ат.

I

Жайгы күн бийик тегериде билдирбезиңен жылып баратты. Жүзүн чечектү жалаңдар изү тынышла тынып жаткылады. Орө чаңкыр кейде эки карчага канаттарын талбыбай, кайып тургулады. Агаштардын бүрлери кыймыктанбай турды. Андый өйдө эрмек-тенер болзо, эрмек ыраак угулары жарт.

Сондобосов Кичемкейдин айылынын жанындагы агычакта бир кезек колхозчылар отургылаган.

— Мен кече аймакисполкомнын жанында бир ат көргөм. — Кичемкей күлүмзиренеле эрмектенди. — Ол аттын төрт буды жаңы ай ошкош тегерик, бойы десе бастыра ла темир.

— Мен бооро чуй трагында иандый немени база көргөм—кубакай-кызыл төбөлү, жажыл чачакту бөрүктү, жаанап келген колхозчы билиркеп эрмектенди.—Түнде онын эки көзи айас тегеридегин күн ошкош. Оноор канайтса да чике көрүп болбозын.

— Талдама жүгүрүк аттар да ого једжиб болбой жадылар деп айдыжат.

— Аттан болгой карлагаш та јетпес ине.

Бу куучындар албаты ортодо Алтайдын тултук жылым кайаташтарын динамитле оодып, Бийсктен Кош-Агашка јетире жаңы энчилү јол эдип турган өйдө болгон. Ол жаңы јолдордо кайкамжылу аттар көрүнип келген өйи болды.

Кичемкей аймактын жанында солун атты көргөн бойынча, жүректин согужына чыдашпай барган. Бу мындый кайкамчылу атка минип јортор күүни келди. Ол оны эбиреде басты, тегерик буттарын колло сыймады, јалтыркай шили көзин сабардын бажыла араай тийдирип көрди.

Онын эжиги ачыларда, бир кызыл-марал кыс чыгып келди. Онын чачы јаркынду, торт ло сары торкодый болгон.

— Автомобиль јарап туру ба?—ол өткүн үниле сурайла, јалакай күлүмзиренди. — Бистин Куру-кобыда шофёрлор белетейтен курс ачылып јат. Кел, мындый машинаны кулагынан тудуп жүрерге бойун үренип аларын. Јарайт па?

Ол куучынды бүгүн Кичемкей колхозчыларга бойы айдып берди. Оңдо отургандары онмозы јиит уулды темир атка минип жүрерине үренерге кычырганын јарадып уктылар.

— Јүрүм торт ло чөрчөктөгидий! — Кубакай бөрүктүге коштой отурган кижии кыйгырып ийди. — Оңдый чыйрак бутту аттар жаңыс ла чөрчөктин баатырларында болотон!

— Темир атты көрөрибисти бис түженбедибис те! — Күдүчилердин јааны тын айтты.

Қарыган Иркит улустын эрмегин узак тындап отурган. Учунда суйук буурул сагалын сыйманала, тамагын кениде јөткүреле, куучынды баштады:

— Мынан озо бис Кош-Агашка кош апаратаныбыс. Бистин јаткан јерден Кош-Агашка јетире үч јүс беристе. Ого једери бир ийдын бажында. О-ой, баш болзын, кезикте кажы бир боомдордо келер болзон, чач бөрүкти өрө көдүреле, таман торт ло тоштый

тоңо берер. Ондый жерлерден Кадынның чанкыр, Чуйдың апараи сууларына канча кире жакшы аттар койоймнын товарларыла кожо барды болбогой. Бойынын адын олтурип, чыгымдалган кижиге койоймдар болужардын ордына онын калганчы терезин сойып алатан. Эмди журетени—торт ло жургал.

— Мен бу жуукта бир азийдагы нажимла тушташкам. «Кош-Агаштан качан атандын?—деп сурагам. Ол меге бир де кичу ко-кыр жогынан каруу айдат: «Бугун эртен тура». Мен чала тарына да бергем. «Тогундеерге журнгенингнен бери узак болды ба?—деп айттым. — Сени шонкор бойынын канадына отургузала экелди бе?» Ол, мен жаар козин жаан королу, айтты: «Шонкор оро бийикте, булутка жаба учуп жат, ого отурарга мен чала жалтанып жадым. Темир ат десе жерле мантап жат, оныла журерге ижемчилу». Мен эмеш санаадым. Андый темир ат бар деп онын да алдында улустардан уккам ла, же ого будуп болбогом. Ол темир аттардын ийдези канча киреми не? Ол кандый бееден бутти не деп кайкагам.

Карыган обогон кангазын база ла танкыла тыгып асты, отыкты чагып, от табала, буруксып турган кууны танкыга салып, ачу ышты чойо соорып тартынып ийди. Кангазын конжиделе, албатынын суйтен Сартакпай баатырдын журумин куучындады.

Карыганын, суу чылап, урулып турган эрмегине чаптык эт-неске, колхозчылар экиден-учтен келип, жажыл-торко олонтго араай отургылап алдылар. Качан карыган куучынын божодо айдып ийерде, тулку бычкак борукту иит уул тын айтты:

— Ол Сартакпай сурекей иштемкей кижн болгон эмитир! Ончо ло албатыга тузалу немелер эдерге сананган. Жангыс, мен бодозом, ол тушта ондый улус жок болгон болор, эмди десе бисте андый баатырлар коп.

— Жилбиркеер неме. Сартакпай темир ат керегинде сананды не, жок не?

— Кандый темир атты? — Иркит обогон жетире укпай калала сурады.

— Автомобиль керегинде айдып отурбай... — Карыганга бир иит уул жартады.

— О, автомобильде не болзын, ол сурекей жакшы—Кичемкей катап эрмектенди.—Онын тургени салкындый, бокози суудый! А ээлгири!.. Онон артык ат табылбас! Кече бир орус кыс темир атты башкарып турганын кордим. Ол кыстын кози айас тенгеридий... Онын адын жангыс ла катап королу, санаам жетти!

— Же атка ла эмес болгодый...—түлкү бөрүктү уул каткырынып айтты.

— Же, ооо ло бар дейле, жалаң төмөн барбазан... — Кичемкей чала чукулдана берди. — Атты сүүгем. Темир атты!

— Шофёрлордун курсына төрт комсомол ийзин деп бичик келген, — комсомол ячейканын качызы отурган улуска жууктай басып келеле, айтты. Онон ары база нени де айдарга сананган. Кичемкей десе бойынын жаан үңиле жара киришти.

— Оңчозынан озо мен! Бичи...

— Сен бистиг колхозто талдама күдүчи, — качы айтты. — Сени канайып божодорыбыс?

— Койлорды энем кабырар. Ол мененг артык болор.

— Кем жок, жуунда эрмектежерис.

Колхозчулар айылдарына таркадылар. Кичемкей база өрө турды.

Түлтүк бозом жалаңга түжүп келди. Бийик кырлар нени де сананып, кунукчул тургандый болгылады.

Жиит уул да база терең санаада болгону онын чырайынан билдирип турды. Ол кайкамчылу темир атты, онын жалкынды, тунде айдан артык жарып турар көзүн сананып турды.

II

Жуунда куучындар сүрекей көп болгон. Кезик комсомолестер чурска барбай мойношкондор. Кезиги орус тилин билбезине шылтактанып, кезиги бойынын жетире бичик билбезине жондоноп, кезиги десе айылында оору улустарын таштап болбос деп айдышкылап турган... Кичемкей талдама болгон керегинде оны колхозтон божодор күүндери жок болгон. Же учу-учында онын сурагын бүдүрөр болуп жөпсингиледи.

— Качан атанар? — Ол, качыга жууктай жүгүрүп келеле, сурады.

— Эртең таңла. — Онызы каруун берди. — Аймакка жетире таң атла барарын, онон ары үренер жерерге жетире машинала барарын.

— Алкыш болзын, нөкөрлөр! — Сүүнгөн уул кыйгырып ийди, ондо отургандарды көзиле айланып келди. — Машинала жүрерге үренип алзам, слерге кош тартарым! Бойыгарды да адыма миндирип алып жүрерим!..

Айылы жар жүгүрерде, бут алдында жер барын билбей тургандый болды. Айылга киреле, омок айтты:

— Эне, койу чайды түргөн кайнат!..

Унчулай өчөмик көзиле уулы жаар көрди. Жалбышту оттын жаркынына уулынын кызыл-марал чечек жайылып калгандый иле күрөң чырайын көрди. Онын кулагы омок, сүүнчүлү айткан сөстөр укты:

— Барадырым, эне!.. Барадырым!.. Слер чөрчөктөги баатырларды угуп жүргенигер. Олор жажына жеткен соңында айылдарына отурбайтан жок по? «Кийер кебим кайда? Минетен адым кайда? — деп, айдыжатан эмес пе? — Эски тоным жылу болбойт, эки жени жастык болбойт. Жердин үстин айланып барадым, жети куркунду ат табадым, оны арташ ээрле ээртеерим, Алтай үстин айланып жүрүп, ай кеберлү эш табарым!» Онойдо ок мен...

— Сен кижиларга сананып алдың ба? — Энези сүүнө берди.

— Жок, эне, озо баштап чөрчөктөгидий ойгор ат таап илар керек...

— Сени мен ондободым. Туркаары кокырлабаганча жүрбей жадын.

— Акту сөзим, эне. Мен эртен ыраак жорыкка барып жадым. Менин койлорымды слерге кабыртарга жадылар. Меге койу чай кайнадып беригер, тус ла каймакты карамданбагар. Айса, слердин койу чайды меге бачым ичерге келишпес.

— Жыландабай отур. — Энези чочыгкай токтодып айдала, эски жес чөйгөнүн темир очоктың үстүнө азып ийди. Отко кургак одыннан кошты. Ол эмди де Кичемкейдин сөзүн кокырга ла бодоп отурды. Айла онын аланзыйтаны да учурлу. Ол жакшы билер, онын жаңыс уулы энезинен жөби жогына кайда да барбас, оны таштабас. Кичинек Кичемкейдин адазы байлардын малын кабырып, тайгада жүреле, агашка бастырып өлөрдө, энези түнгөтүшке байларга тон көктөп, тере илеп, онын учун аяк арба, челдеп койгон сөөк алып, өскүс балдарын кичееген эмес пе? Ол балдарын аштатпаска канча-канча конокторды өзөги саргарып, уйуктап жүргөн. Уулы оны, байла, билер. Ол эмди, энези тирүү отурза, — азыраар керек, өлө берзе, улусты күндүлөп, онын сөзүн жуур керек.

— Сен кандый атты бедреерге турун? — Энези токтоп болбой, уулынан сурады.

— Жарым жыл... Мени ийерге слер жөпсинип туругар ба, эне? Мен баратан ла болзом... бир ле айга үренип аларым...

— Жөпсинип турганым жок ло... тегине ле сурадым... — Энези ойто ок азыйдагы санаазына көчти. Же эмди ол өскөзүн сананды.

Ол эмди эртен-сонзун болотон керектерди сананды. Айса жарым жыл өтпөс, кырлу Алтайга эрмек-куучын жайылар: «Карыган Унчулайдын уулы темир атка минерге таскап алган!.. Уулы темир атту келер, энезин бойына коштой отургузып алар, онын кийининде Чуйдын боомдорула, озодо Унчулай бойынын өбөгөниле койлорды кучактанып өткүрүп жүргөн жерлерде канатту куштан түргөн учуп барар...

Энези отко кургак жарчагадан салып ийди. Онын чырышту күрөң чырайын от жарыдып ийерде, Кичемкей ол омок сананып турганын онын көзинен иле көрүп алды. Кичемкей эмди орынга араайын ойто жадала, энчилүү уйуктай берди.

III

Кичемкей күн кырдаг көдүрилерде ле ойгонгон. Тачпак жеерен адын ээртеп ийди. Бир аяк чайды ичеле, атанарга чыкты.

— Жакшы болзын, эне! Кандый жатканыгарды меге бичип туругар. Мен слерге база бичиirim. — Мендешке үзенини эки каттап жастыра тепти. Атка минеле, жалбак мееске чыгара баскылап жаткан койлорын аяктап көрди.

Уулы койу агаштардын ортозына кирип, көрүнбей калганча, энези кийининен ары көрүп турды.

Jeерен ат суу жараттай, жолло желип баратты. Үстүнде отурган кижизи дезе кичүден ала бу өзөкting суузын бажынанг ичкен де болзо, же кайдаар агып жатканын, кандый сууга табыжып турганын билбеген. Ол мынанг озо мындый жаан суула коштой жүрбеген. Суунын чанкыр чакпынын көрөлө, бу жуукта бир кыстынг кожондогон кожонгы сагыжына кирди:

Жаскыда кадынды мен кечтим,
Жараш чоокыр таш көрдим.
Аркыт суузын мен кечтим,
Алтынду чоокыр таш көрдим.

Кичемкей аймакка једип, адын ойто јандырала, бойы кош тартар автомобильге отурып ийди. Күн ажарга жууктап келерде, машинада отурган улус айдыжып тургуладаы: «Эмди бир частынг бажында автомобиль базага једер, јаан саат болбой, темир адыбыс Куру-кобынын јараш јалагына чыгара мантаар».

Куру-кобы деп јерди ончозынанг озолодо көрөргө турган кижи Кичемкей болды. Эгир бозом бүркелди, ол айдышкан јаланг

дезе оморды эмдиге јетире уткугалак... Булут јок тенгериде јылдыстар да бойынын одуларын јалтыраткылап ийдилер. Јылдыстар көптөди. Темир ат дезе айан башту кырлардын канча кобы-јиктерле эмдиге јетире мантап барат, өзөккө түшкелек... Кенегийин Кичемкейдин көзине јарык јылдыстарлу кара-көк тенгери јерге түжүп, јылдыстар дезе кеен јаланды чүмдеп ийген немедий көрүнди.

— Ой! Уулдар! — Ол токтодынбай кыйгырды. — Ол јылдыстар јердин үстүнде арбадый төгүлген! Ол кандый аайлу неме? Тенгери канайып бистин алдыбыска јада берди?

— Тенгеринын кабортозы оодылып, јерге түшкен эмей база, — кожо бараткан улустардын бирүзи кокырлады.

— Ол Куру-кобынын јылдыстары.

— Сен качан бирде электричествоны көрдин бе?

— Көргөн болзом, слерден не керек сурайтам.

— Ол электричество јарып јаткан јерде төрт јыл мынанг озо ат буулайтан казык та јок болгон. Кышкыда ондо кар јатпас, јайгыда өлөн өспөс. Онын учун оны Куру-кобы деп адаганы ол. Эмди не болуп јатканын көрдигер бе?

Оморды сууны кечире јалбак јарынду, јымжак јорыкту паром кечирген. Машина деревнеге једип келди. Мында столмордын бажында турган оттор, түнде јерден ийне де таап алгадый, јарык эмтир. Јалбак оромдорло автомобильдер мантажат. Омор кезедүлү кыйгырыжып жүргүледи. Мындый јаан табышту, јараш отту јерден айрылып, курсанттарга јазаган турапа барарга Кичемкейдин күүни јок болуп, ол јилбиркеп, кайкап турды.

Јаркынду оттын јанында јангы сүүнчилү жүрүм башталды.

Аймакта тушташкан кысты да ол көп катап сананып туратан. Ол кыс—шофёр. Мында јадырым деп айткан. Је ол мында ненин учун көрүнбейт, не керек угулбайт, онын өткүн үни кайда? Мындагы улустан сурагадый эди, је канайда сурайтан? Кичемкей онын адын да, өбөкөзин де билбес.

Ол кыс машинаны јартап, кичеemelдү айдып берип турганын уул көп катап сананып жүрди: «Мынызы — сирена, автомобильдин үни, мынызы тискин — кайдаар керек, оноор буры, мынызы дезе јорыгын араайладар эмезе тынгыдар стрелка, бу дезе тор-моз...» Онойдо јартап айдып берген тужунда, Кичемкейге машинаны билетени сүрекей де күч неме эмес деп билдирип турган. Эмди дезе үредүнинг ондый белең эмезин ол бойы јарт билди. Бир кезек уулдар үредүни таштап, ойто јангылап та турганы бар.

Јаңыс јерден келген төртүнүн эжүзи ле артып калды. Ол кыс мында болгон болзо, Кичемкейге болужар эди ле. Кичү де алаң-зу јок болужар эди.

Оны јаңыс ла комсомолец Арбын сагышка түжүрбей турды:

— Темир аттардың тискини бистинг колго кирерине јединип аларыбыс, Кичемкей, ижен, најым.

— Нөкөр Арбын, бис ол аттарды канча кире чыйрагы бар, ончозына ла божодор эдибис! — Кичемкей Арбынга карууны беретен болгон...

Бир катап, курсанттар моторды үренип турган өйдө, мастерскойго, бир жаңы чыккан бозу ошкош, буттары чалыжандап жүрер кижиге кирген. Онын сыны талортодонг бийик эмес, эдер немезин таппай жүргендий, бөрүгин көзине јетире кийип алган, эки колы дезе карманда. Ол, мотордын јанында турган уулдарды көрөлө, Кичемкейге базып келеле, айтты:

— Торт ары ташта, сенег не де болбос. Азий шофёрдың айтканын ук...

Кичемкей ого кату сырғынду кылчайып, мынайда айдарга сананды: «Сенде иш јок болзо, биске чаптык этпей, тургуза ла мынанг чык». Је ондо турган орус нөкөрлөри оны озолоды:

— Чаптык этпе, Гришин.

— Сананып көр, сенинг кылыгыңды бис эртен рабочкомдо шүүжерибис.

— Оны тургуза ла мастерскойдонг чыгара сүрүгер... Көрсөң, јыду кылыгын јайып жүргенин.

Гришинди курсанттар, терлү атты адарулар аралагандый, аралап ийдилер.

— Мында кандый шууган болды? — кыстын өткүн үни угулды. Ончолоры эжик јаар көрдилер; бозогодо кыска тере тонычакту, күренг шлемду, јаш кыс турды.

— А-а, Нюся једип келген!

— Јакшы амырадың ба, нөкөр Чистякова? Ой, онын течпейгенин көрсөгөр!

Шофёрлор оныла ээчий-деечий эзендештилер. Кичемкей ол кысты таныды, је удуга базып јакшылажарга јеткелекте, кыс бойы удуга келди:

— Јакшы ба, нөкөр, слердинг үренерге келгенигерге сүрекей сүүнип турум.

— Слер ойто келбес туру деп, мен коркыгам. — Кичемкей орустап айдала, чырайы бастыра кызара берди.

— А, слер эмди орустап јакшы айдып турган эмтиригер — кыс онойдо айдала, ондо турган шофёрлор јаар көрди.— Же, слерде ондый јаан табыш не керегинде болды?

— База ла, Гришин керегинде болды, Анна Васильевна, — жаандап келген шофёр айтты. — Ол бүгүн нөкөр Сондобосовты тарындыарга санапкан.

Нюся эзирик шофёрго кылчайып көрди.

— Оны эмдиге јетире ненинг учун сүрбеген? Начальникле эрмектежер керек болгон...

Гришин жамајайынан шыйт этире түкүреле, неме эзебей турган кижидий, эжиктен чыга берди.

— Сен, нөкөр Сондобосов, андый улустынг эрмегин эрмөкке бодобо, — Нюся айтты. — Онын кылыгын бис бүгүн ле шүүп, аайына чыгарыбыс.

Кичемкей унчукпай турган. Онын эрдинде јылу күлүмзирү күндий чалып турды. Мындый адааркак најыларынын ортозына турары ого јер үстүндө оной жаан ырыс јок немедий бодолды.

IV

Кичемкейдин јана баспазы јендеп турды. Курстынг начальниги ого бир катап мынайда айткан: «Удабас ла автомобильдин канча үйе-сөөгин бастыра билип аларыг...»

Јиит уулды мындый сөстөр үзеери канаттандырып турды. «Төрөл Садактуга автомобильге отуруп, једип барган киж, ол тушта менле кожо курска келеле, качып јангандары мен јаар канайда көргилегей эди? Энем ле Иркут өрөкөн, мени сакыырга чактары, байла, чыккан болор».

Бир катап Кичемкей газеттен эткен конвертте письмо алган. Ол конвертти түрген ачала, кычыра берген. Энезинин айтканынча кем де бичиген эмтир:

«Күндүлү уулым Кичемкей!

Бу сен не болдың? Су-кадык жүрүн бе? Айылынта ненинг учун узак јанбай јадың? Сени сакыырга менинг чагым чыкты. Түрген јан. Ойноорго болор, иштеер керек. Мени колхоз домодыхка баратан путевкала сыйлаган. Айылпа артырарга киж, јок. Октябрьдын байрамын сүрекей јакшы өткүрдибис. Комсомол ячейканынг качызы ол тушта сенинг керегинде база көп јакшы сөстөр айткан: «Ол удабай ла темир атты колына алар» деп, сенинг керегинде айткан. Же онойдо бу кирега ол атты не албас? Түрген

жан. Сүүген уул энези тирү жүрзе азыраар керек, өлө берзе — сөөгін жуур керек. Сенин энең Уңчулай».

Кичемкей письмоны катап-катап кычырды.

Чокырайта бичиген чаазынды өткүрө энезиле жергелей отуруп эрмектешкенге бодоп турды. Онын кийининде узак саванын отурды.

«Мен айылыма санааркап та калган болзом, курсты божотпой канайып баратам? Же энеме болужарга керектү... Ого отдыкка барарга керек. Канайдар? Бир айга суранатан ба? Кыялта жоктон ойто келерим деп айдар...»

Кенетийин курста айдышкан эрмек санаазына кирди: «Кичемкей удабас автомобильди колго тудар». Нюся дезе омок айдып турган: «Ол сүрекей жакшы шофёр болор!» Айылына жанарга, отпуск сураарга турган санаа оны таштады. Көзи оттыг чедиргендериндй жарык болуп, эрди кыймыктанып шыбыштанды:

— Курсты божотпогончо, яныш жок.

Бир лист чаазынды алды. Жүрексиреп туруп, мендеп, карандажын катап-катап жалап, бичип баштады:

«Менин күндүлү энем!

Жаан сый алганыгарды бар жүрегимнен уткуп турум. Мен мында бир кыс шофёр көргөм. Ол бу жуукта домотдыхтан жанган. Онын айтканыла болзо, ондо сүреен жакшы. Слер, энем, барып жакшы тыштаныгар, су-кадыгарды, күчигерди алыныгар. Слерге путёвка бергенине менин сүүнип турганымнын учы жок.

Эне, слер эмеш жастырып жадыгар: мен мында ойноп жатканым жок, жаан керекке үренип жадым. Слер бичип жадыгар: «Түрген ойто жан». Эне, үренип божогон улус айылына барып жатпайтан, ол үрениги аайынча иштейтен учурлу. Мен слердин суракты бүдүрүп болбозым. Же мен слерди качан да таштабазым. Айылга айылдаш улустын бир-бирүзин айбылагар. Иркит те өбөгөндү айбылап салза кайдар ол. Айла ол кандый, жакшы жадыры ба? Азыйдагызынды, чөрчөгін айтканча ла болбой кайсын?

Көп бичиирге санангам, же үредүге баратан ой жеткен... Жакшы болзын, эне! Бастыра колхозчыларга менен эзен айдыгар. Мен удабас ла темир атты минеле, слерге айылдап келерим, сакыгар. Слердин уулыгар Кичемкей».

Кичемкей машинаны тыг чеберлеп турды. Темир ады гаражта болгондо, ол кере ле түжүне оной айрылбайтан, моторды балкаштан, кирден арчып туратан болгон.

Ол бойынын нөкөрлөрине айдатан:

— Темир аттын суузыны — бензин, онызын ичпезе, мантап болбос. Бензинди ле коротпос керек.

Бензинди бойы уруп турала, болгобой, эмеш те төгүп ийер болзо, бойын бойы чугулдап туратан:

— Бу кайткан көс, кайдаар уарарын билбес, бу не болгон кол, бензинди чеберлеерин оңдобос!

Курсты божодоло, машинаны алган согында, Кош-Агашка баратан жакылта алды.

Олор атанар алдында, рабочкомнын председатели ологго айткан:

— Жорыкка түрген жүрүп, машинаны чебер туткан кижы сый алар.

Комсомолецтер бойы бойлорын соцмөрөйгө кычырыштылар. Кичемкей олордын бир озочылы болуп, мынайда айткан:

— Мен соцмөрөйгө кирижип, өскө нөкөрлөрүмди бу керекке кычырып турум...

Машиналар Кош-Агаш жаар киркирештилер. Чуйдын мыйрык-тейрик жолдоры, энчейишкен боомдоры Кичемкейди коркыдып болбой тургулады. Жит шофёр жалтанбас та, чыйрак, эпчил де болды. Ол бойына айдынатан:

— Бу мындый бурулчыктарга, кириш-чыгыш жолдорго оосты ачпай, темир аттын болот тискинин тын тудар керек, ол тушта бир де жеткер болбос.

Качан темир аттын ичи кызып, жүрек согужы көптөй бергенде, Кичемкей оны токтодып ийеле, чакпынду Чуйдаг ба, күркүрөп жадар Айкулактан ба сабатка толтыра суу экелип, чыйрак бутту темир адын сугарып алатан.

— Тойо ич ле... — Тынду немеле эрмектежип тургандый, араай айдып туратан. — Болор дедиг бе? Же, айдарда, оног ары көндүгерибис...

Ол оног ары бийик тууларды ажып, элбек жалаңдарды өдүп, мантадат...

V

Кичемкей эмди трактла көп катап жүрди, темир жолго көп түк, эт, тере жетирип, темир жолдон дезе ойто колхозторго жүзүн-жүүр товарлар тартып жүрди. Амыр-энчү жүреле, ойто Куру-кобыга жанып келеткенде, онын жүреги ырысту согулатан.

— Мен түрген де, жеткер де жок жүредим...

Je кара көстинг ичине изүү жаш айланар да күндөр база болды. Бир катап Монгол жеринен ойто жанып жадала, Бүүрел кырга чыгып келеткен. Кара-боро ады калганчы чыгышка једип барадала, күчи јетпей барганын ол билип ийди. Қийин јанындагы колесолоры чинези јок, жагыс јерде айланыжып тургулады. Машинанын јүреги кенетийин согулбай да, тирсилдебей де барды. Кичемкей кабинадан түже секиреле, адының көксин ачты. Канча ла бар үйе-сөөгин узак, јазап, ајыктады. Оның көзи көлөткилей берди.

— Мындый неме түн-түш машиналар чубажып јаткан Чуй трагында болгон болзо, мындый узак турбас эдим. Қоштой өткөн шоферлордын бир-бирүзи артыкту частытан берижип, болужын берер эди. Мында отурып нени эдер?

Айландыра көө кумак, эл јадагај јерлер, көс јетпес бүүрелдү чөлдөр болды. Бир де ајыл көрүнбейт.

Je ой араай да өдүп турган болзо, күски күн маңкан башту кырлардын бажын чийе базып, мөңкү таш сојоктор ары јанына јажынар күүндү боло берди. Кичемкей тракттын эки учтары јаар кезе көрди — айса куу тоозынды бурладып автомобиль келер болор бо деп сананды. Je, эш неме јок...

Кара бозом јабылып келди. Көк тенгериде јаркынду јылдыстар күйе берди. Сојоктор, бүүрелдер јоголо бергиледи. Түн туйказынан өңөлөп јууктады.

Кичемкејдин санаазы тенгеридеги јылдыстардый ок јайыла берди. Оны ончозынан тыг коркыдып турганы: бир де јурт јок јерде отурганы болды. Түнде оны не сакып турганын кайдан билер? Кенетийин шокчылдар табарза? Ол тушта не болор?.. Автомобильде јаткан јөөжө — государствонун јөөжөзи. Ол отуарга јер таппай турды. Машинанын ключин онг колына бектеп тундунды.

— Керде-марда кандый-кандый кижи табаргадый болзо, государствонун јөөжөзин јуу јоктон бербезим...

Ол машинанын үстүне чыгала, јадып ийди. Кара-көк тенгери түбин ајыктап јатты. Јаркынду јылдыстар тенгериде, казаннын түбиндеги арбадый, јайыла берди.

— Бүгүн тенгериде јылдыстар кандый көп! Байла јут болор.

Je Кичемкејдин бойынын бажындагы санаалары да ол јылдыстардан ас эмес болгон.

Ой көп лө өтти. Кичемкей уйуктабаска албаданза да, уйку оны јенди. Кенетийин ключи колынан түжеле, темирге табарып

шыгырай берди. Шофер тап тура жүгүреле, темирдин сыныгын туткан бойынча, айландыра көрди.

Жаан саат жок, барсып калган, сүүнчизи жогунан тап жарыды. Тракттын кажы ла жанында бир де машина көрүнбейт, тоозын да, ыш та көрүнбей туру.

Ыраактагы ак башту кырдын ары жанынан күн күлүмзиренип көдүрилип келди. Кичемкей аштап турганын билинди. Онын кийининде эмди ле курсак жиир күүни келди. Айландыра азыйдагы ла бойы—бир де неме жок.

Кунукчыл сагыштар оны калтырада берди.

— Мында экинчи конокты канайып конорым? Улус тонойтондоры билип ийзе, не болор?

— Бу жерде суу да жок.—Озогыда кокойымдардын кожын тартып жүрген улус сууны брезент каптарында алып жүретен деп, Кичемкей көп катап угуп жүрген. Же Кичемкейге темир адыла суулу жерге жетире баратаны көп арткан эмес. Канайдар?

Эгиргеери Куру-кобы жанынан булдырланып өрө көдүрилген тоозын көрүндү. Кичемкей сүүнө берди. Же жарым частын бажында жолло тоозынды өрө көдүргөн куйун өдө берди, чөлдөрдү ойто ок уур тымык жапшыра базып ийди.

Унчукпас машина баатырдын минетен жаан сөөктү ады өлүп калган кеберлү көрүнөт. Жиит шофёр канча да албаданза, керектү часть жогына машинанын жүрегин ойто ойгозор аргазы жок болды.

Күн база ла сүүри сойоктордын ары жанына жажынды. Тенери калын булутла бөктөнүп ийди.

Кичемкей аштап, кыйналып турган. Бастыра бойы арыганынан улам чойдый уур болды. Тили кургады. Радиаторды ачала, жыды коомой суула тамагын жибитти. Сыранай тын аштап, жүзүн-базын сагыштар амыр бербей турганынан улам бажы да оорый берди.

— Мен мында неге кыйналып отурум? Кош-Агашка жойу базар керек?..

Ол курын бектеп курчанала, бөрүгүн жазап кийеле басты. Же беш-алты алтам базала, кенетийин онын тонынан кем де туткандый, тура түшти. Ого кемнин де каарып айткан сөзи угулгандый болды:

«Акыр! Сен кайда барып жадын? Сени бу ишке комсомол көстөгөн эмес пе? Сен кандый да уур керектен жана баспазына олор бүтпей кайтты. Сен дезе...»

Ол кенетийин ойто бурулган бойынча, машинага базып келди. Алдында ла сананган айас айдып турган сөзин ойто ок айтты:

— Керде-марда шокчылдар келип табарза, государствонун јоојжозин калганчы тамчы каным јоголгончо, корылаарым!

Мөнгү тайгадан түжүрө соок сокты. Кичемкей бу түнде амыр уйуктап болбоды. Көстин јыжпыгы торт ло кадып калгандый, көстин ичине дезе кумак уруп салгандый болды.

Экинчи күнде Кичемкей колдо, бутта чине јок, торт ло мылтырай бергенин билинди.

Эки конок уйуктабаганы Кичемкейди там ла ныкый басты. Ого күн де сырагай узак билдирип турган. Ол эмди јерде чалкойто јадып, койу јылдыстар көрүп јаткан, је онын көзине јылдыс та көрүнбейт.

Түн ортодо оны уйку јенди. Тан жанайда аткан, күн качан өксөйлө оны макалу јылыдып ийгенин ол билбеди.

Кенетийин машинанын јанында тын кыйгы угулды: «Бу не болды?» Кичемкей тап тура јүгүрди, колында дезе ключин бектеп туткан, оныла кандый да өштүнүн бажын јара соготонунда алаңзу јок, бек болды. Ол ненин учун калтыража бергенин бойы да билбей калды. Ол айландыра ајыктап турала, ого автобазанын комсомольский ячейканын качызы јууктап келеткенин көрүп ийди.

— Нөкөр Ваня! — Кичемкей манзаарып, тын кыйгырды.

Качынын машиназынын кийининде база бир кезек автомобильдер ээчий-деечий турдылар. Шофёрлор дезе Кичемкей јаар једерге мендешкилеп јат.

— Кайтты, не болды?

— Бу јерде үч кондым... — Кичемкей эрмектенди. — Бир эмеш калаш та јок, бир уурт суу да јок. Слер, байла, оны билеле, өнөтийин меге болужарга келгенигер?..

Морозов Ваня Кичемкейдин машиназын шиндеп көрөлө, бойынын машиназынан керектү часть экелди. Сары азу сагалду, узун сынду шофёр таарда калаш экелди.

— Је, тут ла, јангыс алган бойынча көптөн јибе, коомой болор.

Јарым да час өтпөди, кара-боро аттын јүреги бир кемиле јынкылдада согыла берди. Кичемкейдин де јүреги туйлап окчыкты. Ол озо баштап качыга јүгүрип келеле, онын колын акту

жүрегинен кезе тутты, онын кийининде кабинага отурган бойына тын айтты:

— Сенин, кулугурдын, содуун үч конокко жакшы жеткен болбой? Эмди, байла, аткан октон түргөн, айткан сөстөн чечен учар болбойун?! Же!..

VI

Өскөн жеринен Сондобосовтын барганынан бери бир жылдан ашты.

Жалаңдар бойлорынын кийген жазалду агас тондорун база катап чечип ийдилер. Кырлар ойто ок жажыл торко тон кийип, жүзүн чечектерле чүмденип, жада бергиледи. Түргөн суулардын эрмектери иле угулат. Жайдын куштары жараш кожондорун чөйбөт.

Кичемкей бойынын темир адыла Чуй трагыла өрө-төмөн Бийск ле Кош-Агаштын ортозында канча мун тонна кош тарткан!

Ол айылынан писъмолорды көп алып турпай, же бойы ас бичип турды — өй жетпей турган. Ол айылдап келбей жат деп, энези оны катап каарып турган. Кичемкей аймактаг онын колхозына жетире телефоннын эмиги өткөн деп угала, оны көрөргө мендеди.

Карыган кижинин таныш үни угулды. Ол Иркит болгон. Олор экү бойы бойлорун танышкылады. Кичемкей энезин барып айтсын деп оны сурады.

Унчулай бир канча эрмектежип те турза, уулыла эрмектежип турганына чат ла бүтпей турды. Ол жүс бежен километр жерден кижинин үнин онойып жарт угужар ба? Качан уулы калганчы түндеги куучынды, бир аяк койу чайды ичкенин, онын кийининде канайда жакшылажып атанганын айткан соңында, Унчулай уулынын тыныжын танып, жүрегинин согулып турганын жарт билди.

— Сен меге качан айылдап келетен кижин болдың? — Ол сурады, же чыдажып болбой каарып айтты. — Карыган энегди бош ундыдың...

Бир канча недеде өтті. Кийининде Москвага ла Ленинградка экскурсияга баратан путёвкала сый алды. Кичемкей путёвканы алала, ол айылында бир жылдан ажыра өйдүн туркунына болбогон, карыган энезин де көрөргө керектү эди... деп айдынды. Ол эрмегин начальник угала, ого айтты:

— Эртен Нюся Чистякованы Бийскке кош тартарга ийип жадыбыс. Сени колхозына жетирип койзын деп, мен ого айдарым.

Эртен тура беш часта Нюсяның машиназы Бийск јаар бурулып ийди. Бу өйдө рульда Кичемкей отурды. Ого коштой дезде Аниа Васильевна отурды:

— Сен ырысту, Кичемкей! — кыс эрмектенди. — Удабас кызыл столицаны көрөрин, Ленинградты көрөрин. Музейлерге жүрерин. Москвада болор тушта автозаводты барып көрөрин, ундыба.

— Сен, Нюся, база ырысту. — Кичемкей айтты. — Уренерге барарын.

— Сен оны кайдан билген?

— Начальник бойы айткан. Сен не керек меге айтпаска сананган? Оны тегин ле чала байландын ошкош.. Мен база үренерге суранарым...

Машина Урсулдын көс жетпес элбек жаландарыла шургул баратты. Телеграфтын столмолоры тескеери ээчий-десчий учулайт.

Барар жолдын алдында Қастактуунын деревнези көрүнөт, онын жанында Бешпек ле Садактын ортозындагы сүүри башту сойоктор көрүнөт. Кичемкей бала тужында өткүрген жери ондо болгон. Ондо ол өдүк жок, курсактан аштап жүрүп, Манжы байдын койлорун кабырган. Ол одурак жолдорло бойынын айрылышпас жеерен адыла көп жүрген. Эмди ол ок жолдорыла темир атту, кушты барып жат.

Өзөктің меес жанында колхозчылардын айылдары тургулады. Ондо жаткан улустары башка, таныш эмес табышты угала, айылдарынан чыгып, машинага удур жүгүргиледи. Ыраактагы айылдардан таң атту улус база удур мантаттылар.

Кичемкей автомобильди айылынын жанына токтотты. Чакыда турган жеерен ат темир аттан коркыган бойынча чылбырын үзе тартала, кыр жаар ойлой берди. Кичемкейдин энези жеерен аттын кырды өрө мантап жатканын көрөлө, атты үркүткен кижинин бажы-көзин жара согорго белен болды.

Нюся кабинадан чыкты. Онын кийининен Кичемкей секирип ийди. Олор экү айыл жаар баскылады.

— Жакшы ба, эне!

Сүрүк тонду, жаңы сопокту, шлем бөрүктү жинт уул Унчулайга жууктап келип, колын сунды.

Энези уулын таныды. Ол сүрекей тың сүйүнгенине чырыш жаагыла көстин жажы жолдоло берди. Ол жалбак курдын учына жажын арча тартала, сурады:

— Айдарда, сенин адыг мындый ба, уулым?

— Менин адым Куру-кобыда арткан, мынызы нөкөр Чистякованын ады, — Кичемкей Нюся жаар көрөлө, энезине айтты.

Кичемкейди кичүдөг ала кожо өскөн нажылары кандый жатканын, канайда иштеп турганын, үредүни канайда божотконын сурагылап, анказын аскырып ийдилер. Бир канча жаш келиндер, бойго жеткен кыстар бойы бойлорынын кулактарына шыбыштаныжып, Нюся Чистяковадан көзүн алгылабай тургулады: «Бу, байла, Кичемкейдин алган үйүн болбой кайсын?»

Машинанын жанында школдын балдары турдылар. Олордон ары тайактарына шиденген карыгандар, олордын кийин жанында эмчек балалу келиндер балдарын кучактанганча тургулады. Кичемкей арайдагы ла машинасына өдүп жеделе, сигналдын кнопкасын басып ийди. Ичкеери энчейижиپ келген улус ончозы кайра болдылар. Бойы бойлорун тепсей басыжып, кыйгырыштылар:

— Ой! Ой! Мынызы канайып барды?

Кезик эр улус араай тескеерилеп, шофёрдон кокыр айасту сурап тургулады:

— Кичемкей! Адынды база эмеш киштедип ийзег.

Же саат болбой, улус ойто ок машинаны, мөткө жуулган ада-рулар чылап, курчай турала, Кичемкейден сурагылап турдылар:

— Атанып барганда кажы тузуна минип жадын? Ээрин кайда?

— Тискин кайда? Сен оны канайда токтодып жадын?

Жууктаарга жалтанып тургулапандый, эмеш ыраакта бир кезек жипт уулдар турды. Олор Кичемкейле эзендешпей, машинага жууктабай тургулады. Олор Кичемкейден жалтанып турган. Ол мынайда тыг сураза не болор:

— Слердин темир аттарыгар кайда? Курстанг ненин учун качтыпар? Куру-кобыдан качып келеле, кандый тузалу неме бүдүрдигер?

Нюся шофёрго жууктай басып келди.

— Же, Кичемкей, темир аттын чыйрагын колхозчыларга көргүзип берзег.

Эркемей ле Иркит эки карыган жарыжып сурап тургулады:

— Бисти адынга миндирип, жортырзан, Кичемкей! Озогы тушта бис байлардын эмдик аттарын үредип туратаныбыс... Билеринг бе? Олор бисти ол тушта не аайлу бертиндирген... Же адынга ачынбай, бисти эмеш миндирзег...

— Отурыгар, нөкөрлөр! — Кичемкей тыг айтты. — Эне, слер, бу мында отурыгар...

— Эйт! Эйт! Сен нени айдазың, уулым! — Энези онтой берди. — Мениң бажым айланып жат... Мен отуруп болбозым...

Же онын мойножын бир де кижиге укладды. Карыган эмегенди колхозчылар колтыгынан туткан бойынча автомобильге отургызып ийдилер. Бу тушта онын санаазына киргени озогы кеп сөс болды: «Аттаң жыгылзаң — жалы төжөк болор, уйдаң жыгылзаң — мүүзи төжөк болор».

Бу ла тушта чала коркып, уулынан сурады:

— Бу аттаң жыгылзаң, төжөгүң не болор?

Карыган Иркит бойында санаанды: «Колхозчылар бир тушта сууны алтын аяктаң ичип турар деп, жаан улус чын айткан. Ол ой келет! Мен темир атка мингеним жарт болды».

Кичемкей бойынын төрөл колхозында эгирге жетире айылдап алып, машинага келеле, шофёрдың жериңге отурала, моторды таңкылдадып ийди. Нюся онын оң жанына отурды.

Машина күркүреген бойынча, жылу күнге сүйүнүп, күлүмзиренип турган кырларга удур, ак кеең жалаңга шургул мантады.

Таң атту улус оморды кожонго, сүйүнгөн кыйгыла, ойын-жыргалла үйдештилер. Кезиктери кийининин ары бойларынын жүгүрткертин тыгыда мантадып, ого жедижерге санапандар, же ол сагышка бирүзи де жединип болбоды.

Сурактар ла жакылталар.

1. «Темир-ат» деп куучында писатель кандый жылдарды көргүзүп жат?
2. Бу куучыннын геройларынын аттарын эске алынып, оморды автор кандый кылык-жаңду эдип көргүскенин куучындап берерге белетинип алыгар.
3. Кичемкейдин характеристиказына план тургузып алыгар.
4. Бу куучыннын жетинчи бөлүгүндө ар-бүткенди жураган жерлерди таап, омор өлүп турган керекле, төс геройло канайда колбулу болгонун айдыгар.
5. «Алтайдын кырларында», «Мал ижинде», «Кыш», «Жас», «Жыргалду жай» деген темалардын бирүзине сочинение бичигер. Слердин куучында ар-бүткенди жураганы бар болзын.
6. «Жүрүм торт ло чөрчөктөгидий» деген сөстөрдүн учурын жартап беригер. Эмдиги өйдө бистин жадын-жүрүм канайда кубулды? Примерлерле темдектер.
7. Куучын деп кандый произведенини айдар?

Алтай писательдердин творчествозы.

Коммунистический партия ла бистинг башкарубыс советский писательдердинг творческий өзүмине јаан ајару салып, албатылардыг литературазын онон ары јаранарына көп болужын јетирет.

1958 жылда алтай албатынын ортозынаг јети кижини Советский писательдердинг Союзына член эдип алган. Ол тоодо озодон бери бичип келген Ч. А. Чуннжеков, А. Ф. Саруева ла И. П. Кочеев; ижит үлгерчилер Эркемен Палкин, Лазарь Кокышев, Владимир Адаров ла С. С. Суразаков.

Олордын баштапкы произведениелерининг кезиги јангы, чын керектерди журап көргүскениле аныланат; үлгерлерининг тематиказы озогызына ла эмдиги өйгө учурлалган. Алтай поэттер телекей үстүнде, ороон ичинде, бойынын албатызынын јүрүминде күннен күнге табылып турган бастыра јангы керектерди көргүзерге амадагылап јат. Олор орус ла алтай албатылардын најылыгына база ајару салат. Бу тема олордын произведениелеринде улустын сүр-кеберлериле, олордын чокум керектериле, салымдарыла көргүзилип јат. Л. Кокышевтын «Орус энеге» деп үлгери өрө айдылган шүүлтени керелейт. Мында поэт бойыла кожо јангыс вагондо брааткан јалакай орус эне керегинде сүрекей јылу куучындайт.

Чалчыж Анчинович Чуннжеков алтай литературада одус жылдын туркунына чылаазыны јоктон ак-чек иштеп келди. Алтай кычырачылар онын «Туујы» деп поэмазыла, «Катан-Коо» деп чөрчөмиле, «Менин сөзим», «Очерктер ле куучындар», «Чөрчөктөр» деп жуунтыларыла таныжат.

А. Ф. Саруеванын «Чечектел, Төрөлис» ле «Менин Алтайым» деп жуунтылары кепке базылып чыккан. Онын жуунтыларында

партиянын улу ижи керегинде, амыр-энчү керегинде, телекей үстүндө өдүп турган эн учурлу айалгалар керегинде бичилгенин таап турубыс. «Венгрияга» деп жаан тууязы венгерский албаты жайымды терең сүүгени керегинде, советский ле венгерский албатылар кожо өмөлөжип, фашизмле удурлажа тартыжып турар туужунда нажылыгы керегинде поэтесса жаан көдүрингилү куучындайт. Тууыда венгерский албаты, Советский Союзтын карындаштык болужыла, бастыра демократический күчтерле кожо контрреволюцияны жегенин журайт.

«Менинг Алтайым» деп жуунтыда балдарга ла балдар керегинде стихтер база бар: «Чындык алта», «Алтын таң келерде», «Школ керегинде» ле оног до өскөлөри.

«Жаңы кижиге» деген жуунты бисти Эркемен Палкинле таныштырат. Онын поэзиязынын төс темазы — социалистический Төрөли, нажылык ла үредү. Жуунтыда бистинг јеристинг ар-бүткени толо ло ус жураган.

Бистинг ороондо јаткан албатылардын нажылыгы керегинде ол јылу бичиген:

Бис эки албатынын
балдары,
Эки башка тилдү.
Орус тил бу күрдий
Билижерге јолды берди.

1958 јылда Э. Палкиннинг «Төрөл улус» деп, В. Адаровтын «Јүрегимнинг кожоңы» деп, Л. Кокышевтын «Туба» деп произведениелеринин жуунтылары кепке базылып чыккан.

Алтай писательдер коммунизмди төзөп турган советский кижинин керектерин, Туулу Алтайдын айдары јок јараш ар-бүткенин, јаштаң ала таныш төрөл јерлерин, нажылыкты чын, чике, јакшы журап көргүзерге амадагылайт.

Эмди алтай литературанын оног ары јаранып турганы бистерге иле көрүнөт.

Ч. А. Чунижеков.

Чунижеков Чалчык Анчинович Эликманар аймакта, Куйум деп өзөктө 1898 јылда ноябрь айдын 10-чи күнинде чыккан. Адазы — плотник. Олордын билези жаан болгонынан улам, Ч. А. Чунижеков 1916 јылда үч ле класс божоткон. Оног ары үренер аргазы јок болгон учун, ол кичүден ала иштеп, адазына болужып жүрген.

Ч. А. Чунижековтын үренип алар деген амадузы алтай јеринде советский јанг тӱзӱлгӱниле кожо бӱтти: 1925 јылда ол совпартшколдо¹ үренген.

Художественный произведениелер бичиирин Ч. А. Чунижеков 1926 јылда «Кӱгӱлюш» деп үлгериле баштаган.

Бу үлгерде ол алтай улустын ортозынан чыккан баштапкы тракторист керегинде куучындайт.

1927 јылдан ала 1938 јылга јетире Чунижеков Ч. А. јурт исполкомнын председателининг заместители болуп, јурт Советтин качызы болуп ла колхозтын счетоводы болуп иштеп келген.

1938 јылдан ала эмдиги ӱйгӱ јетире ол «Алтайдын Чолмоны» деп газеттин литературный ишчизи.

Јирме јылдын туркунына Чунижеков Ч. А. газеттеги ижиле коштой, художественный произведениелер бичиирин оног ары јарандырып, кӱндүктирип туру. Онын произведениелери комсомолго, Улу Октябрга, Советский Черүге, колхозтогы јадын-јүрүмге учурлалган.

Э р т е ч и .

Ч. Чунижеков.

Торко јегестү кара суу јанында
Јаңы кажатаң јараш кӱрүнет.
Ару, јылу клетканыг ичинде
Јаш бозулар кыймырт турат.

Эртен тура, таң јарыгалакта,
Эртечи эжиктең араай кирет.
Қара килин бӱрүктинг тӱбӱзинде
Қызыл торко јалаазы јайылат.

Қара кирбиктү курч кӱзиле
Клеткаларды текши јоктоп кӱрди.
—Қандый кондыгар, сӱӱгендерим?—деген
Эрке сӱзиле ол сурады.

Јаш баланыг килүзин килеп,
Омок сананып, мында турды.

¹ Совпартшкол — советский партийный школ.

Какай ширкеги шётканы алып,
Бозунунг жалмажына жаба тутты.

— Арыктап турган болдыгар! — деп,
Сын-арказын кууза сыймайт.
Балык ошкош тулку бозулар
Эртечини шундай капсап тургулайт.

Турган јери жылу турада,
Курсагы тойу, бойлоры омок,
Оогош бойлоры килемкей колдо,
Оору-јобол олордо јок.

Түни-түжиле иштеп жүргенде
Ак-малы санаазынанг чыкпайт.
Төрөл колхозын там ла тыгыдарга
Бойынын күчин Эртечи кысканбайт.

Комсомол Эртечининг үч шапкызы
Јалбак јардында јайканган турат.
Комсомольский значокло коштой
Мактулу орден төжинде јалтырайт.

Сурактар ла јакылта.

1. Эртечи кандый иште турган кижиге? Бойынын ижин канайда кичеейт?
2. Слердинг колхозто эмезе совхозто озочылдар кем?
3. Бу үлгердинг тундештирүлерин табала, бичип алыгар.

А. Саруева.

Чечектел, Төрөлис.

Үргүлји јаска чечектел, Төрөлис,
Сенинг јолында аланзу јок!
Сен өнгүдиг, кожо бис өстибис,
Кунукчыл, санааркаш бисте јок!
Ойгор албатыг чындык балдарын,
Эне-Төрөлис кичеенет!
Алтын ажын, койу садтарын
Элбеп сени кееркедет!
Алып уулдарын, омок кыстарын

Сени адагылап иштегилейт,
 Коммунизм ижинде мактулу балдарын
 Сеге макты кошкылайт!
 Цымлян бүдүп — күйгекти өчүрүп,
 Јеринди көгөртип — жажарттыс,
 Волга, Дон биригип, күчтерин көптөдип,
 Коммунизм одын күйдүрдин.
 Узбой толкулып — кумакты сугарып,
 Ээн чөлдөрдү тындандыар!
 Буудай жайылып, көбөң жайканып,
 Кой, жылкылар кыймыраар!
 Иште, ойында седең балдарын
 Ырысту жүрүмин туткылайт!
 Коммунизмди жууктадып, сениң балдарың
 Телекейде амырга турушкылайт.
 Чечектел, жаш тужубыс, чечектел,
 орооныс,
 Телекейде билгирдин чечеги!
 Ойгор орооныс, оморко, Төрөлис, —
 Чындыктың жаркынду маанызы!

Сурактар ла жакылти.

1. Төрөлистин магын кемдер кожот?
2. Бистин ороонысты «Телекейде билгирдин чечеги», «Чындыктың жаркынду маанызы» деп поэтесса ненин учун адап жат?
3. Бу үлгүдү эски үренип алыгар.

Иван Кочев.

Я б л о н я.

Јараш, яблоняң, өс, бүрленип
 чечектен,
 Кајудан жалтанбай, ичкеери кырга чык.
 Кожогым жаңылап, топшуурым да
 үндөн:
 Ырыска, жыргалга бистерге јол ачык!
 Чечектен, чечектен, быјыраш агажым, —
 Јалтанбас ла ойгор санааның јеңүзи.
 Көк-јажыл чачынды јелбирет, јаражым,
 Сен элбек тайгадый садтардын энези.

Женүлү жылдарда Алтайга келдин сен,
Жыргалдын үренин журттарга экелдин.
Барбак мөшлө коштой ырыска чечектен.
Мен сеге сүйүнип, оморкоп жүредим.

Ак торко чечегинг апарып келгенде,
Бөркүмди де чүпчүп, мен сени

уткуйтам.

Быгыраш бойында жиилектер бүткенде,
Жалакай энедий кучактай алатам.
Жулукту жиилекти колыма тудунып,
Ырысту жүрүмгө ичкеери барадым.
Садтарга бүркеткен Төрөлгө сүйүнип,
Женүнинг жожонгын жожондоп

жыргайдым.

Чечектен, чечектен, көк-жакыл агажым,
Женүчил журттарда коот-жыргал

тыңгызын.

Чечектен, чечектен, сүүгөн жаражым,
Озочыл санаалу улустар макталзын.

Сурактар ла жакылталар.

1. «Яблоня» деп үлгердин төс шүүлтезин табала, оны произведенийден алган үзүктөрлө керелеп береер.

2. Ненин учун «женүлү жылдар» деп поэт айдып жат? Кандый женүлөргө совет албаты жеткенин темдектеп, примерлер айдыгар.

3. Слердин колхозто, совхозто эмезе школыгарда сад бар ба? Ондо канча жүзүн агаштар өзүп жат? Ол агаштардын аттарын чын бичиирге үренип алыгар.

Сазон Суразаков.

Туулардын ээзи.

Бийик кырдын ажузына чыктым.
Бастыра Алтай мынан көрүнөт.
Ба-таа, Алтайымнын жаражын!
Сүйүнип, кыйгырар күүним келет.
Э-э-э-ээй!

Менин үниме

Мун үндөр каруузын берди.

Ол үндер башка-башка,
Je ончозы омок, сүүнчилү болды.
Кенетийин менин санаама
Озогы улустың куучыны кирди:
«Бийик кырдың бажына
Чыккан кижиге унчукпас эди.
Туулар ээзинен жалтанып,
Табыш чыгарбай өдөтөн эди».

Мыны сананып, каткым келди:
Кандый ондый туулар ээзи?
Улусты сүүндирбей жүргүзөргө
Камдардың тапкан төгүни!

Албаты-жонды унчуктырбайтан
Ачап тагмалар антарылган!
Эмди туулардың ээзи—бис!
Э-э-э-ээй,

кеен Алтайыс!

Сурактар.

1. Озодо бийик боочыларды бичик-билик билбес улус канайда байлаган?
Камдардың төгүниң поэт канайда жартайт?
2. Поэт кандый литературный эп-аргаларла тузаланат?

Л. Кокышев.

Кожондо, кожончы, кожондо.

Кожондо, кожончы, кожондо,
Кожонгың ыраак жайылзын.
Корейде, Вьетнамда, Иранда
Найыларыска ол угулзын.
Амыр-энчү бистин ижисти
Амыргыдый үниңге мактазаң.
Ыраактагы нөкөрлөрүсти
Ырысту жүрүмгө кычырзаң.
Бистин агару жолысты —
Амыр-энчүни чүмдөзөң.

Чума жепселдү өштүни
Чугулду сөзигле каргазанг.
Кожондо, кожончы, кожондо,
Ўнингди угат Қочжедо,
Жалтанбас најын түрмеде
Бүдүл жат сенин ўнинге.
Вьетнамда карындаш улустар
Кожонгыга сенин сўўнер.
Корейде герой солдаттар
Алкышты жегўле жетирер.
Јоткондый ўнинг јайылып,
Ончо улусты жегўге қычырзын.
Тынғыда, чокум, коолодо
Кожондо, кожончы, кожондо...

Сурактар.

1. Поэт кожончыны неге қычырат?
2. Амыр-энчўни поэт ненинг учун «агару јолыс» деп айдат?
3. Бу ўлгерди эске ўренип алыгар.

Э. Палкин.

Колхозтын кыразында.

Колхозтын кўски јалангында
Кожон ўнгўр јангыланат.
— Уур ишке болужалы — деп,
Ўренчиктер иштенет.
Кезилбеген кыралар
Кенетийин тазай берет.
Алтын чачту сноптор
Ак јаланда тургулай берет.
Согуп салган байлык иш
Сарай алдында эжилет.
Председатель Кўрегеш
Бажын јайкан сўўнет.
Кўчтў алтай уулчактар
Ашту таарларла тудужат.
Ару коныр буудайлар
Абраларга салынат.

Таарларга аштарды
Түрген урат Чойочок.
Ўренчик кыстыг төжинде
«ВЛКСМ» деп значок.
Колхозчылар көрөлө:
— Капшуунын! — деп, айдыжат.
Онон, мынанг кемдер де:
— Арыбазын! — деп кайкажат.
Бозом энгир болордо,
Балдар жуулыжып жандылар.
— База келер выходнойдо
Болужарыс — деп айттылар.
— Болушканыгар тузалу — деп,
Кажы ла колхозчы сүүинди.

Сурактар.

1. Ўренчиктер колхозтын кыразында канайда иштедилер?
2. Колхозчылар ўренчиктердин болужын канайда көрди?

Владимир Адаров.

Не баалу.

Ак-жарыкта не баалу?
Адалар тургускан жан баалу.
Албатыма не баалу?
Амыр-энчү ол баалу.

Ўргүлжиге не баалу?
Төрөл партиябыс ол баалу.
Үйдег үйеге не баалу?
Ленин айткан сөс баалу.

Сурактар.

1. Үлгерде тургузылган сурактарга поэт каруузын кайда берет?
2. Партия ла Ленин жадын-жүрүмистиг кандый учуралдарын керелейт?
3. Бу үлгерди эске ўренип алыгар.

* * *

Айдың-күннинг ажыдын
Арчып бердинг, салкыным,

Алтын кыйуулу булуттар
Айдап келдин, салкыным.

Ак чечектер баштарын,
Араай жайкайдын, салкыным,
Ак мөңкүлү Алтайга,
Амаду апардын, салкыным.

Сурактар.

1. Бу стихтин шүүлтезин айдып беригер.
2. Бу стихте поэт кандый эп-аргаларла тузаланат?

Владимир Кучияк.

Ы р ы с.

Ырызын сенин кайда? — деп,
Нөкөрим менен сураза,
Мен мендеп,
Онын колын бек тударым.
— Менин ырызым
Комсомол билемде! —
Бастыра үнимле
Оморкоп айдарым...
Комсомол —
Сен менин ырызым!
Комсомол —
Менин амадаган күүним!
Сен менин омок жүрүмим,
Мен сенин
Ырысту членин!
Сенин адыгды мен уккамда,
Ол жөнүнүн кычырузына бодолот.
Мен качан да сенин рядында,
Жит жүрүмим сүүнчиле толот.
Жаркынду ордендер маанында
Сенин ийде-күчинди көргүзөт.
Төрөл Советтин болоттый гранинда
Ырызыбысты корыырына
албаты иженет.

Албаты жүрүмү там өңжүгөт,
Улуу планыбыс жеңүлү бүдөт.
Комсомол — менин жүрегимнин жалбыжы!
Көрсөн,
Төрөлибис жаранып чүмделет!
Бистин ойгор партиябыс
Сени макка, жеңүлөргө апарат.
Сен албатынын ижемчизи,
Билең сенин күнүң ле жаанайт.
Комсомол — сен менин ырызым!
Адың меге ийде кожот!
Жеңүлөргө бисти партия баштайт.
Мен сенле качан да кожо!
...Ырызың сенин кайда? — деп,
Нөкөрим менен сураза,
Комсомольский билетти
Колымда бек тударым.
— Менин ырызым бу билетте! —
Бастыра жүрегимнен омок айдарым.

Сурактар.

1. «Ырызың сенин кайда?» — деп, суракка поэт каруузын канайда берет?
Ненин учун онойдо берген?
 2. Комсомол канча катап, ненин учун, кандый ордендерле кайралдаткан
— ончозын куучындап береер.
-

Б А Ж А Л Ы К Т А Р

Советский литература	3
А. М. Горький	7
Бала тужы	12
„Бала тужы“ деп повесть керегинде	26
„Болот канайда кадырынган“. <i>Н. А. Островский</i>	30
Серёжа Брузжак	34
„Болот канайда кадырынган“ деп роман керегинде	38
В. В. Маяковский	40
В. И. Ленин	43
„Матвей Кузьминнинг калганчы кўни“ <i>Б. Н. Полевой</i>	49
А. Л. Коптелов	58
„Улу көчүш“	59
Литературный тип	68
Юмор ло сатира	—
П. В. Кучияк	70
А р б а ч ы	76
А л т а й	91
Алтын көл	94
Ўлгерлеген эрмек-куучын	95
Темир ат	97
Алтай писательдердинг творчествозы	115
Ч. А. Чунжеков	116
Э р т е ч и	117
„Чечектел, Төрөлис“. <i>А. Саруева</i>	118
„Яблоня“. <i>И. Кочев</i>	119
„Туулардын ээзи“. <i>С. Суразак</i>	120
„Кожондо, кожоңчы, кожоңдо“. <i>Л. Кокмшев</i>	121
„Колхозтын кыразында“. <i>Э. Палкин</i>	122
„Не баалу“. <i>В. Адаров</i>	123
„Ы р ы с“. <i>В. Кучияк</i>	124

Апполинария Павловна Куцияк

РОДНАЯ ЛИТЕРАТУРА

для VII класса.

На алтайском языке.

Редактор *З. И. Табакова.*

Художественный редактор *А. М. Кузнецов.*

Технический редактор *М. И. Телтиеков.*

Корректоры

М. И. Суразакова и А. М. Борбужев.

* * *

Слано в набор 20/XI 1958 г. Подписано в
печать 30/XII 1958 г. Формат 60×92¹⁶.

Печ. л. 7,0. Уч.-изд. л. 6,82. Тираж
1000 экз. Заказ № 215

АН 09566. Цена без переплета 90 коп.
Переплет 75 коп.

* * *

Горно-Алтайское книжное издательство.
Типография № 15, г. Горно-Алтайск,
проспект им. Сталина, 29.

Баазы 1 салк. 65 акча
Цена 1 руб. 65 коп

А. П. Кучияк
РОДНАЯ ЛИТЕРАТУРА
для 7 класса

На ятайском языке

ЭНН 524